

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Diana Haapsal

**PIIRDEAEDADE TÜPOLOOGIA EESTI AJALOOLISES
LINNARUUMIS 1770.–1930. AASTATEL. ETTEPANEKUD
RESTAUREERIMISEKS JA TAASTAMISEKS**

Magistritöö

Juhendaja: Lilian Hansar, PhD

Tallinn 2016

Autorideklaratsioon

Kinnitan, et:

- 1) käesolev magistritöö on minu isikliku töö tulemus, seda ei ole kellegi teise poolt varem kaitsmisele esitatud.
- 2) kõik magistritöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd (teosed), olulised seisukohad ja mistahes muudest allikatest pärinevad andmed on magistritöös nõuetekohaselt viidatud;
- 3) luban Eesti Kunstiakadeemial avaldada oma magistritöö repositooriumis, kus see muutub üldsusele kättesaadavaks interneti vahendusel.

Ülaltoodust lähtudes selgitan, et:

- käesoleva magistritöö koostamise ja selles sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste loomisega seotud isiklikud autoriõigused kuuluvad minule kui magistritöö autorile ja magistritööga varalisi õigusi käsutatakse vastavalt Eesti Kunstiakadeemias kehtivale korrale;
- kuna repositooriumis avaldatud magistritööga on võimalik tutvuda piiramatul isikute ringil, eeldan, et minu magistritööga tutvuja järgib seadusi, muid õigusakte ja häid tavasid heas usus, ausalt ja teiste isikute õigusi austavalt ning hoolivalt;
- keelatud on käesoleva magistritöö ja selles sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste kopeerimine, plagieerimine ning mistahes muu autoriõigusi rikkuv kasutamine.

„ ” 2016. a.

.....

Töö vastab magistritööle esitatud nõuetele :

„ ” 2016.a.

.....

Magistritöö kaitsmine toimub Eesti Kunstiakadeemia Kunstikultuuri teaduskonna muinsuskaitse ja konserveerimise osakonna magistritööde hindamiskomisjoni koosolekul

“ ” 2016. a.

Kaitstud hindele:

“ ” 2016. a.

Resüme

Magistritöö käsitleb Eesti ajaloolise linnaruumi, piirdaatumitega 1770–1940, tänaväärsete elamute piirdeaedasid. Arhiivi- ja väliuuringud piiritlesid ajavahemiku ja uuritavad alad. Defineeriti ajaloolised tüübid, anti piirdeaedasid puudutavate seadusandlike dokumentide ülevaade ning koostati restaureerimispraktika analüüs uuritud linnades, millele järgnesid ajaloolise linnaruumi piirdeaedade taastamise või rajamise põhimõtted.

Eesmärk oli informatiivse tüpologia loomine teatud piirete piirkondliku eripära väljatoomiseks ja teadvustamiseks. Rakenduslikel põhjusel oli eesmärk anda soovitusi ja lahendusi restaureerimiseks ja taastamiseks ning liigitatud tüüpide põhjal koostada uuritud piirkondade iseloomulikemate piirete kujunduse ja betoonpostide näidisjoonised.

Arhitektuuriajaloolise terviku ning seeläbi piirete tüpoloogiale konteksti loomiseks kasutati 44 kirjanduslikku allikat, 19 artiklit, 6 publitseerimata allikat ja 24 seadusandliku akti. Samuti toodi välja ajaloolisi tüüp- ja näidisprojektide lahendusi.

Ajaloolise pildimaterjali uuringutes vaadati läbi üle 13480 foto, piirdeaedasid oli kujutatud 401. Projektuuringute tarbeks uuriti arhiivides ja digitaliseeritud kujul kokku 9033 toimikut, piirdeaed oli lisatud 332 elamu projektile. Väliuuringute käigus tehti üle 1491 foto. Töö põhiosas kasutati 122 illustratsiooni. Kvantitatiivse meetodiga koguti eelmainitud materjali ning seda analüüsiti kvalitatiivse meetodiga ning tehti üldistavaid järeldusi. Restaureerimisanalüüsi koostas autor väliuuringute käigus kogutud empiirilise info ning viie muinsuskaitse spetsialistiga tehtud intervjuude kvalitatiivse analüüsi tulemina. Kokku joonestati 19 piirdeaia kujunduse joonist ning 17 erinevat tüüpi betoonposte, viimased võisid jaguneda veel omakorda detailinüansside põhjal mitmeks jooniseks.

Linnaruumi piirdeaedade ajaloo, tüpologia või restaureerimise kohta on ilmunud vaid üksikud kirjutised ning seega võib väita, et käsitletav teema on Eestis komplekselt käsitlemata, mistõttu käesoleva magistritöö teema on väga aktuaalne ja vajab ka edaspidi põhjalikumalt käsitlemist.

Magistritöö võiks olla taoliste uurimuste aluseks antud töös mitte uuritud teemadel. Ka käsitletud teemadel võiks konkreetseid tänavaid või majatüüpe veelgi süvendatumalt uurida. Autori koostatud tüüplahendused võiksid olla üheks allikaks teatud piirkonna eripära alalhoidmisel ning ajaloolise traditsiooni jätkamisel. Töös välja toodud restaureerimisprintsipiidid ja ettepanekud koos üldistavate ajastute kokkuvõtetega võiksid

olla aluseks muinsuskaitsealadel elamute piirdeaedade restaureerimise või taastamise juhendite koostamiseks.

Suureks abiks töö valmimisel oli Lennart Meri stipendium, mis võimaldas autoril 2015/2016. õppeaasta kevadsemestril keskenduda uurimisprotsessile, kirjutamisele ja erialaõpingutele. Samuti soovib autor anda edasi tänusõnad juhendajale Lilian Hansarile.

Uurimisainestikku iseloomustavad võtmesõnad: piirdeaed, linnaruumi restaureerimine, taastamisettepanekud, tüpologia.

Sisukord

Resümee	2
Sissejuhatus	6
1. Töö eesmärk ja uurimisülesanne	7
2. Uurimismeetodid.....	8
3. Historiograafia ja allikad	8
4. Töö ülesehitus	12
1. Piirdeaedu puudutavad regulatsioonid	14
1.1 Vene Impeeriumi kohustuslikud määrused	14
1.2 Eestiaegsed regulatsioonid	15
1.3 Piirdeaedu puudutavad kaasaegsed regulatsioonid	17
1.3.1 Muinsuskaitsealasiid puudutavad regulatsioonid.....	17
1.3.2 Piirdeid puudutavad sätted linnade ehitismäärustes	18
1.3.3 Miljöalade piirdeid puudutavad sätted uuritud aladel	20
2. Piirde tüübid ja nende kasutus	23
2.1 Vene Impeerium.....	23
2.1.1 Tsaariaegsete elamute uuringute alused	23
2.1.2 Tüüpfassaadid.....	24
2.1.3 Linnamajad.....	27
2.1.4 Kuurordiperiood	34
2.1.5 Üldistavaid järeltusi.....	40
2.2 Eesti Vabariik.....	41
2.2.1 Eestiaegsete elamute uuringute alused	41
2.2.2 Aedlinna-laadsed asumid	42
2.2.3 Kivist korterelamud.....	54
2.2.4 Üldistavaid järeltusi.....	56
3. Piirdeaedade restaureerimine	58
3.1 Piirdeaedade restaureerimispraktika analüüs ja ettepanekud taastamiseks	58
3.2 Tüüpprojektid ja postide joonised	63
3.3 Kokkuvõtvaid järeltusi	64
Kokkuvõte	65
Kasutatud allikad ja kirjandus	67
Summary	76
Illustratsioonide nimekiri	79
Lisade loetelu	85

Lühendite loetelu

EAA – Ajalooarhiiv

ERA – Eesti Riigiarhiiv

AM – Ajaloomuuseumi arhiiv

EAM – Eesti Arhitektuurimuuseumi arhiiv

EFA – Eesti Fotomuuseumi arhiiv

ERM – Eesti Rahva Muuseum

LM – Läänemaa Muuseumid

SA HM – SA Läänemaa ja Haapsalu muuseumid: Haapsalu muuseumi kogu

SM – Saaremaa Muuseum

VM – Virumaa muuseum

RR- Eesti Rahvusraamatukogu

DIGAR – Eesti Rahvusraamatukogu digikogu

TÜ – Tartu Ülikool

KRPI – Kultuuriväärtuste Riiklik Projekteerimisinstituut

Sissejuhatus

Piirdeaeda peetakse tihti vaid funktsionaalset otstarvet täitvaks piirimärgiks ning selle arhitektuurset, ajaloolist, hoone ehitusstiili või ajastuga seost ei peeta nii oluliseks või ei osata märgata. Olles tänavamaastiku kujundajateks, omavad aga piirded, kui tihti just teatud piirkondadele iseloomulikud detailid, väga suurt tähtsust ajaloolise miljöö kujundamisel või arhitektuuri esiletoomisel.

Uurimise alla on võetud ajavahemik 1770.–1930. aastad – seega käsitletakse selles töös tsaari- ja eestiaegseid piirdeaedasid. Uuritava ajavahemiku piiritlemise määras suuremahuline arhiivne töö. Vajaliku infomaterjali (projektid, ajaloolised fotod) puudumise tõttu on jäeti välja varasem hoonestus, liiga suure arhiivi- ja välitöömahu piiritlemiseks nõukogude periood ning nn ajalookauguse puudumise tõttu taasiseseisvumisjärgsed aastad.

Süsteemse ülesehituse huvides jagati töö linnade elamuehituse ajaloole ja hoonetüüpidele iseloomulikeks perioodideks ning viimased omakorda linnade või linnaosade kaupa alapeatükkideks. Käsitletavate linnade ning uuritavate piirkondade valikul arvestati mitmeid faktoreid: piirkonna arengutaset käsitletaval perioodil, tüüpsel terviklikkust ning samas ka mitmekesisust, samuti piirete kohta käiva informatsiooni (hoonete projektid, ajalooline pildimaterjal) kogust ja kättesaadavust. Töös uuritakse Tartu, Pärnu, Rakvere, Haapsalu ja Kuressaare tsaariaegseid piirdeid ning eestiaegseid piirdeid Tallinnas Nõmmel ja Kadriorus, Pärnus Seedri tänava piirkonnas ning Tartus Tammelinna ja Tähtvere näitel.

Valitud alad võimaldasid pisteliselt uurida ajaloolisi piirdeaiaprojekte ning pildimaterjali võrdluses säilinud piiretega olemasolevas linnaruumis. Alade piiritlemine oli suuresti tinglik ning vajalik eeskätt muidu liiga suure väli- ja arhiivitööde mahu vähendamiseks. Valitud piirkondade kohta leitud piirete projektid, fotod ja nende täpsem kirjeldus on antud lisa 1.

Et teema käsitleb piirdeaedasid linnades ja eelkõige elamute tänaväärseid piirdeid, on teadlikult välja jäetud alevike, külade ja talude aiad ning mõisate väravakujundused, samuti linnasiseste avalike, sakraal-, sotsiaal- ja militaarehitiste ning tööstuskomplekside piirded. Erandina on kuurordiperioodist käsitletud ka pansionaatide aedasid.

Kaasajal on ilmunud võrdlemisi vähe kirjutisi piirdeaedade kohta. Üks väheseid on Priit Valge poolt koostatud ehitusnõuannete raamat „Piiirdeaiad”,¹ kuhu arhitektuuriajaloolane Leele Välja on ka kirja pannud piirete ajaloo üldised jooned. Ühtlasi on koostatud Tartu linna miljööväärtusega hoonestusalade ja vanalinna muinsuskaitseala piirdeaedade tüpoloogiline uuring,² mille lisades on aedu üldjoontes piirkonniti kirjeldatud. Ka Kuressaare linna üldplaneeringus on piirete kohta antud üldiseloomustus ja soovituslikud joonised.³ Seega võib väita, et piirdeaedu ja nende restaureerimist on Eestis tervikuna võrdlemisi vähe uuritud, mistõttu käesoleva magistritöö teema on väga aktuaalne ja vajab ka edaspidi põhjalikumat käsitlemist.

1. Töö eesmärk ja uurimisülesanne

Magistritöö eesmärk on uurida Eesti ajalooliste linnade tänavaäärseid piirdeaedu elamu loomuliku osana ning tänavaruumi moodustajana. Käsitledes piirdeaedasid kui hoone arhitektuuriga kokkukäivat tervikut, on informatiivse tüpologia koostamise eesmärk teatud perioodi piirete piirkondliku eripära välja toomine ja teadvustamine. Piirdeaedade oskuslik restaureerimine ja ajastutruu taastamine on väga oluline arhitektuuriajaloolise terviku loomise seisukohast.

Uurimise esialgseks ülesandeks seati piirete kohta käiva informatsiooni (aedade projektid, ajalooline piirdeid sisaldav pildimaterjal) kogumine, mille kättesaadavuse alusel tehti põhjalikumalt käsitletavate linnade või linnaosade konkreetne valik. Suurmahuline arhiivne töö määras ka uuritava ajavahemiku (1770.–1940. aastad) piiritlemise.

Üheks uurimisülesandeks seati välja valitud linnade ja piirkondade aedade kohta informatsiooni kogumine, mis on esitatud nii arhiivimaterjali kui välivaatluse võrdlusena töö lisas tabelite kujul. Seda materjali analüüsid seati eesmärgiks koostada uuritava perioodi piirete tüpologia, arvestades linnade eripära.

Muinsuskaitsest aspektist hõlmab töö arhitektuursete väärtuste analüüsi ja nende seost piirdeaedadega, samuti restaureerimisteooriat ja kehtivaid seaduskandlikke dokumente, mis piirdeaedu käsitlevad. Sellest tulenevalt seati eesmärgiks anda piirdeaedade alaseid soovitusi ja lahendusi, mis rõhutaksid piirkonna väärtust, arvestades ühtlasi tänapäevaseid vajadusi. Samuti oli üks töö eesmärk koostatud analüüsi ja tüpologia põhjal koostada

¹ P. Valge, Piirdeaiad. Traditsioonid, näited ja ehitusnõuanded. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus, 2012.

² K. Onton, Tartu linna miljööväärtusega hoonestusalade ja vanalinna muinsuskaitseala ajalooliste piirdeaedade tüpoloogiline uuring. Tartu, 2012.

³ T. Org, Kuressaare linna piirdeaiad. Kuressaare linna ja Kaarma valla kontaktvööndi ühisplaneeringu lisamaterjal. Kuressaare: Kuressaare Linnavalitsus, 2010.

erinevate uuritud piirkondade tüüpilisemate ning iseloomulike piirete ja betoonpostide kirjeldus ja kujunduse joonised.

2. Uurimismeetodid

Magistritöös kasutatakse samaaegselt erinevaid uurimismeetodeid: nii kvantitatiivseid kui kvalitatiivseid.

Eesti aladel võimude vahetumisega seostatava koha- ja tänavanimede muutumise tõttu on arhiiviuuringute käigus kasutatud kartograafilist uurimismeetodit tuvastamiseks ajaloolised tänavanimed ning hoonete praegused asukohad või olemasolu looduses.

Piirdeaedade kohta säilinud allikmaterjali kogumisel on kasutatud kvantitatiivset uurimismeetodit, koondades uuritavate piirkondade projekte ning olemasolevat ajaloolist pildimaterjali. Nende analüüsimiseks ja üldistavate järelduste tegemiseks on kasutatud kvalitatiivset uurimismeetodit. Samuti on kasutatud empiirilist vaatlust, mida on teostatud väliuuringute ning tänapäevani säilinud piirdeaedade või -postide mõõtmise näol.

Käesoleva töö ülesehitus on kronoloogiline ning uuritavate objektide käsitus on struktureeritud nii ruumiliselt kui ajaliselt. Seega võib öelda, et töö struktuur, uurimise protsess ja tulemus on metodoloogiliselt süstematiseeriv.

Kvalitatiivse meetodiga on kogutud Muinsuskaitseameti maakonnainspektoritelt ja muinsuskaitse spetsialistidelt linnade piirdeaedade restaureerimispraktika kirjeldusi ning uurimistöö teema aktuaalsust ja tulemusi on interpreteeritud statistilisi vahendeid kasutamata.⁴

3. Historiograafia ja allikad

Üldinformatsioon linna või linnaosa ehitusliku ajaloo kohta ning viidatud daatumid pärinevad arhitektuurialastest teatmeteostest.⁵ Põhjalikumalt on töö käigus otsitud ja uuritud piirdeaedade kohta avaldatud artikleid ja väljaandeid.⁶ Lisaks artiklitele on Leele Välja koostanud põgusa piirdeaedade ajaloo läbi aegade⁷ Priit Valge raamatule⁸.

⁴ M.–L. Laherand, Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: Sulesepp, 2008, lk 20–21.

⁵ Eesti arhitektuur 2.–4. Peatoim Villem Raam. Tallinn: Valgus, 1996–1999.

⁶ Näiteks R. Dsilna, Piirdeaed kui maja visiitkaart. – Tehnikamaailm: Kodu ja Ehitus 2012, nr 7, lk 52–55; T. Reier, Korralik piirdeaed on majale visiitkaardiks. – Äripäev: Oma maja, 2006, nr 2, lk 60–61; L. Välja, Piirded ja aiad. – Kodu & Aed, 2004, nr 7, lk 40–43. L. Välja, Aed laiendab eluruumi. – Eesti naine 1999, nr 5, lk 87–88.

⁷ L. Välja, Piirdeaiad läbi aegade. – P. Valge, Piirdeaiad. Traditsioonid, näited ja ehitusnõuanded. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus, 2012, lk 4–13.

⁸ P. Valge, Piirdeaiad. Traditsioonid, näited ja ehitusnõuanded. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus, 2012.

Kuessaare linna varasematest piirdeaedadest on kirjutanud L. Välja⁹ ning Tuuli Org¹⁰. Odette Kirss on kirja pannud põhjaliku Rakvere linnaehitusliku ajaloo, mida on kasutatud Rakveret uurides.¹¹ Pärnu linna tsariaegse arhitektuuri analüüsimisel on kasutatud L. Välja¹² ja Karin Hallas-Murula¹³ uurimusi.

Töös on antud ülevaade praegu kehtivatest seadusandlikest dokumentidest, mis puudutavad piirdeaedasid. Paraku ei ole leitud eriti palju vanemaid dokumente, mis piirete ehitamist reguleerisid. Uurimistöös kasutati Irina Pirozhkova tsariaegse ehitusseadusandluse teemalist teaduste kandidaadi tööd,¹⁴ Vene Impeeriumi seaduste kogumikke,¹⁵ samuti tüüpfassaadide piirdeaedade kohta koostatud albumit,¹⁶ ning ka hilisemalt välja antud puitmajade tüüpfassaadide näidiseid.¹⁷ Tüüpfassaadidest on kirjutanud artikleid Epi Tohvri,¹⁸ Oliver Orro¹⁹ ning Helmi Üprus²⁰ samuti L. Välja²¹. Sajandialguse ehituskäsiraamatuid on koostanud Peterburist pärit arhitektid A. I. Tilinski, V. Karpovitš, O. Vagner ja B. Stori.²²

Eestiaegse arhitektuurimaastiku analüüsi üheks aluseks oli Mart Kalmu artikkel Eesti Vabariigi kogemusest ehituskunstis,²³ kasutati ka sama autori 20. sajandi arhitektuuri

⁹ L. Välja. Jalutaja teejuht. Kuessaare. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2014.

¹⁰ T. Org, Kuessaare linna piirdeaiaid. Kuessaare linna ja Kaarma valla kontaktvõõndi ühisplaneeringu lisamaterjal. Kuessaare: Kuessaare Linnavalitsus, 2010.

¹¹ O. Kirss Jalutaja teejuht. Solnessi Arhitektuurikirjastus. Tallinn: 2007.

¹² L. Välja. Jalutaja teejuht Pärnu. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2008.

¹³ K. Hallas, Puitarhitektuur stiiliajaloo kandjana. – Eesti puitarhitektuur. Koost K. Hallas. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999, lk 11–72.

¹⁴ И. Г. Пирожкова, Строительное законодательство Российской империи. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Тамбов: Тамбовский государственный университет имени Г. Р. Державина, 2006.

¹⁵ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое, том 28, Отделение первое, 1853, № 27517, lk 408; Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе, том 29, Отделение первое, 1854, № 28422, lk 713; Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе, том 31, Отделение второе, 1856, № 30320, lk 162.

¹⁶ Собрание фасадов. Его императорским Величеством высочайшее апробованных для заборов и воротъ къ частнымъ строящим в городахъ Российской Империи 1811 года.

¹⁷ Альбом чертежей образцов фасадов деревянных домов, 1854. ЕАА, f 46, n 2, 384; Альбом чертежей образцов фасадов деревянных домов, 1855. ЕАА, f 46, n 2, 387.

¹⁸ E. Tohvri, Eesti puitasumite kujunemisest ja elamutüüpidest. – Eesti puitarhitektuur. Koost K. Hallas. Tallinn, Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999, lk 73–112;

¹⁹ O. Orro, Kuldne kubermanguaeg. Põgus pilguheit 19. sajandi II poole ja 20. sajandi alguse Tallinna. – Tallinna puitarhitektuur. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2014, lk 43–61.

²⁰ H. Üprus, XIX sajandi esimese poole ehitismälestised. – Eesti arhitektuuri ajalugu, lk 333–354.

²¹ L. Välja, Piirdeaiaid läbi aegade. – P. Valge, Piirdeaiaid. Traditsioonid, näited ja ehitusnõuanded. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus, 2012, lk 4–13.

²² Näiteks В. Стори, Мотивы садовой архитектуры. Санкт-Петербург: Издательство П.П. Сойкина, 1911; А. И. Тилинский, Проекты и подробные сметы дач. Санкт-Петербург: книгоиздательство М. Г. Стракуна, 1913; О. Вагнер, Сборник архитектурных фасадов и деталей. Санкт-Петербург: книгоиздательство М. Г. Стракуна, 1913 jt.

²³ M. Kalm. Eesti Vabariigi kogemusest ehituskunstis. Looming, nr 5, lk 690–693.

ülevaadet.²⁴ Aedlinnade kujunemisest ülevaate saamiseks on kasutatud Aet Pika magistritööd²⁵ ning K. Hallas-Murula²⁶ ja Lilian Hansari artikleid²⁷ arhitektuuri koguteostes.

Uurimuses on kasutatud käesoleva töö autori poolt varem koostatud Nõmme aedlinlike piirdeaedade teemalisi kirjutisi.²⁸ Eestiaegse Pärnu arhitektuurimaastiku analüüsiks on kasutatud sel ajal ilmunud teoseid²⁹ ning L. Välja³⁰ ja M. Kalmu³¹ arhitektuurikirjeldusi, sealhulgas Olev Siinmaast. Tartu eestiaegsete aedlinnade ehitusliku ajaloo aluseks olid Oleg Kotšenovski Tammelinna³² ja Tähtvere artiklid³³ ning Robert Treufeldti uurimus arhitekt Anatoli Podšekajevist ja Rait Toompere uurimus³⁴ Arnold Matteusest. Tähtvere hoonestust analüüsiti ka Egle Tamme selleteemalise ülevaate põhjal.³⁵ Samuti kasutati arhitekti Nikolai Kusmini monograafiat³⁶ ning artiklit Andres Kure Paul Mielbergist³⁷ eestiaegse Tähtvere kontekstis.

Tiina Tammert on andnud monograafias³⁸ ka ülevaate alles kujunevast eestiaegsest aiakujundusest, sealhulgas funktsionalistlikust esteetikast. Eesti ajal kirjutasid piirdeaedadest vaid mõned spetsialistid, sh on piirdeaedade kohta käiv peatükk ka insener

²⁴ M. Kalm, 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Print Kirjastus, 2001.

²⁵ A. Pikk, Aedlinnade rajamine Tallinna ümbruses ja pereelamu kujunemine 1920ndatel aastatel. Dissertatsioon magistri teadusliku kraadi taotlemiseks. Tallinna Kunstiülikool. Tallinn, 1993.

²⁶ K. Hallas-Murula, Tallinn teel suurlinnaks. Esimesed aedlinnad. – Eesti kunsti ajalugu 5. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia 2010.

²⁷ L. Hansar, Aedlinn. – 100 sammu läbi 20. sajandi arhitektuuri. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2013.

²⁸ D. Haapsal, 1920.–1930. aastate aedlinlike piirdeaedade tüpoloogia ja restaureerimine Nõmme linnaosa näitel. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2013.

D. Haapsal, Nõmme ajaloolised piirdeaed ja väravad. Muinsuskaitse aastaraamat 2015. Toim Mari Loit. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2016, lk 218–219.

²⁹ Pärnu ja ta kuurort. Toim E. Eerme. Pärnu: Pärnu Päevaleht, 1939; E. Kesa, Pärnu Suvituslinna uuemaist ehitusest. – Eesti Arhitektuur, 1940, nr 2–3, lk 17–28.

³⁰ L. Välja, Jalutaja teejuht Pärnu. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2008.

³¹ M. Kalm, Rannalinn, seenrõdu ja viinakapp. Pärnu linnaarhitekt Olev Siinmaa. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum ja Eesti Kunstiakadeemia, 2012.

³² O. Kotšenovski, Tammelinn. – Eesti Arhitektuur 4. Peatoim V. Raam. Tallinn: Valgus, 1999, lk 13–14.

³³ O. Kotšenovski, Tähtvere aedlinn. – Eesti Arhitektuur 4. Peatoim V. Raam. Tallinn: Valgus, 1999, lk 14.

³⁴ R. Toompere, Ugalensis Arnold Matteus. – Korporatsioon Ugala kodulehekül, <http://korpugala.ee/dokumendid/rait.htm> (vaadatud 3. I 2016).

³⁵ E. Tamm, Piirkond "Tartu Linn. Tähtvere miljööväärtusega hoonestusala." – Miljööväärtuslikud hoonestusalad, http://www.miljooala.ee/miljoovaartuslikud-hoonestusalad?region_id=58 (vaadatud 3. I 2016).

³⁶ Arhitekt Nikolai Kusmin: 1906–1994. Koost M. Karu, toim K. Hallas-Murula. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2007.

³⁷ A. Kurg, Paul Mielberg Tartus. – Postimees. 18. XII 1996. <http://www.postimees.ee/2495077/paul-mielberg-tartus-arhitektist-kes-kujundas-ulikooli-ja-tahtvere-linnaosa-ulikoolile-voimla-kliinikud-ja-keemiahoone-plaanid-peahoone-umbrusega-eramud-tahtvere-linnajaos-oppejoud-ulikoolis-arhitekt-vaarib-meelespidamist> (vaadatud 3. I 2016).

³⁸ T. Tammert, Eesti pargi- ja aiaarhitektuur 1920.–30. aastatel. Monograafia, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2003.

Konstantin Bõlau ehitus-käsiraamatus,³⁹ ning betoonpostide rajamisest kirjutasi näiteks R. Kasikov⁴⁰ ning betoonipropagandist Andres Grauen.⁴¹

Uurimistöö tähtsaimaks allikmaterjaliks on hoonete ehitusplaanid neis olevate kirjalike andmetega. Lisaks sellele, et need sisaldavad informatsiooni hävinud või ümberehitatud hoonete kohta, võib projekti abil saada ettekujutust arhitekti loomingulistest kavatsustest, mis jäid teostamata või teostati teistsugusel kujul. Projekte omavahel kõrvutades on sageli võimalik jälgida arhitektide tõekspidamistes või ajastu maitstes toimunud muutusi.

Eesti Ajalooarhiivis (edaspidi EAA) uuriti Tartu magistraadi ja Tartu linnavalitsuse kinnitatud ehitusprojektide kaustasid aastaist 1870–1918, mis on saadaval digiteeritud kujul Tartu projektide andmebaasis.⁴² Tartu linnavalitsuse linnaplaneerimise ja maakorralduse osakonna planeeringute ja ehitusprojektide arhiivist kasutati aadressijärgseid toimikuid aastatest 1918–1940 Tähtvere ja Tammelinna linnaosade tänavatel asuvate hoonete kohta.⁴³

EAA kogudest uuriti Pärnu magistraadi ehitustegevuse ja heakorra toimikuid⁴⁴ ning linnavalitsuses aastatel 1744–1918 kinnitatud elumajade ja kõrvalhoonete ehitusplaanid ja projekte kesklinna ja Rannarajooni piirdeaedade tuvastamiseks.⁴⁵ Eesti Riigiarhiivis (edaspidi ERA) vaadati läbi Pärnu Linnavalitsuse ehitusosakonna aastatel 1918–1940 kinnitatud hoonete projektid.⁴⁶

Virumaa muuseumide (edaspidi VM) Rakvere muuseumi filiaalid pärinevad Rakvere linnavalitsuse kinnitatud ehitusprojektid, vanimad 1880. aastatest.⁴⁷ Tallinna Linnaplaneerimise ameti arhiivist (edaspidi TLPA) pärinevad aadressijärgsed Kadrioru ja Merivälja toimikud.⁴⁸ Nõmme linnaosa analüüs põhineb autori bakalaureuse töö⁴⁹ raames tehtud väli- ja arhiiviuuringutele, viimase toimikud pärinevad samuti aadressijärgselt

³⁹ K. Bõlau, Tavalisemate meil püstitatavate hoonete ehituskonstruksioonidest ja nende omavahelisest suhtuvusest. Tallinn: Tehniline Kirjastus, 1938.

⁴⁰ R. Kasikov. Betoon aiapostid. – Põllumees, 1926, nr 11, lk349–351.

⁴¹ A. Grauen. Betoonist aiapostid ja tarad. – Tehnika Kõigile, 1937, nr 9, lk 276–280;

A. Grauen. Kuidas valmistada tsementbetoonist aiaposte. – Aed, 1938, nr 10, lk 274–277.

⁴² Tartu projektide andmebaas, <http://www.ra.ee/apps/hooned/> (vaadatud 24. IV 2016).

⁴³ Tartu linnavalitsuse linnaplaneerimise osakonna arhiiv. Ehitustoimikud. Kaustad hoonenumbrite järjestuses.

⁴⁴ EAA, f 1000 n 1 s 4104; EAA, f 1000 n 1 s 4106 *etc.*

⁴⁵ EAA, f 3569 n 2 s 300–314, 314a, 315–372 *etc.*

⁴⁶ ERA, T-10 n 4-1 s 40–87; 126–152; 182–191 *etc.*

⁴⁷ RM, 4229 Ar1 664:1–1321, RM, 2058 Ar1 624:22–23.

⁴⁸ Tallinna Linnaplaneerimise ameti arhiiv. Ehitustoimikud. Kaustad hoonenumbrite järjestuses.

⁴⁹ D. Haapsal, 1920.–1930. aastate aedlinlike piirdeaedade tüpoloogia ja restaureerimine Nõmme linnaosa näitel. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2013.

TLPA-st.

Ajalooarhiivi Eesti kubermangu ehitusosakonna arhiivikogust Kuressaare leidis üks aiaga projekt.⁵⁰ Kuressaare Linnavalitsuse arhiivis on säilinud koopiatena vaid mõned tsaari- ning eestiaegsed projektid.⁵¹

Projektide kõrval võib teise tähtsama allikana nimetada Eesti Ajalooarhiivi, Eesti Arhitektuurimuuseumi jt arhiivi- ja muuseumikogudes säilinud ajaloolisi fotosid ja piltpostkaarte. Pildimaterjali otsinguil kasutati arhitektuuriajaloo-alaseid teoseid, eraomandis olevaid fotokogusid ning internetiotsingut. Samuti internetiplatvormi Ajapaik, kuhu on kogutud ajaloolisi fotosid paralleelselt tänapäevaste vaadetega. Pildimaterjal annab infot üldisest tänavapildist, hoonete seisukorrast, paiknemisest ning välimusest teatud ajahetkel ning seega aitab luua linnaehitusliku ajaloo tervikpilti ka piirdeaedade tüpoloogia mõttes.

Kolmandaks allikaks võib lugeda töö tegemisel, väliuuringute käigus tekkinud fotokogu koos empiirilisel vaatlusel kirja pandud märkmetega. Need olid restaureerimist käsitleva peatüki põhilised alused muinsuskaitse spetsialistidega, sealhulgas Muinsuskaitseameti maakonnainspektoritega tehtud intervjuude kõrval.

4. Töö ülesehitus

Uurimistöö sissejuhatuses on sõnastatud töö eesmärk, põhjendatud ning piiritletud teema, samuti on välja toodud uurimismeetodid. Esitatud on uurimuses kasutatud historiograafia ja allikad.

Esimeses peatükis antakse ülevaade piirdeaedu puudutavatest ajaloolistest regulatsioonidest, samuti hetkel kehtivatest muinsuskaitse seaduste ja miljöölade määruste peatükkidest, mis reguleerivad piirdeaedade rajamist ja taastamist ajaloolises linnaruumis.

Teises peatükis esitab autor kronoloogilises järjestuses projekti-, väliuuringute ja pildimaterjali uuringute tulemused linnade kaupa. Linnad on toodud vastava iseloomuliku piirkonna olemasolu korral alfabeetilises järjestuses. Peatükki illustreerib valik ajaloolise pildimaterjali uuringu fotodest.

Restaureerimispeatükis annab autor ülevaate linnaruumi restaureerimispraktikast, tuues õnnestunud ja ajaloolisse keskkonda sobimatute rajatiste näiteid. Näidete varal tuuakse

⁵⁰ EAA, f 30, n 1, s 9995.

⁵¹ Kuressaare Linnavalitsuse arhiiv. Aadressijärgsed toimikud.

välja põhilised põhimõtted piirdeaedade restaureerimisel. Välja on toodud ka joonestatud tüüppiirete valiku kirjeldus ja põhjendus koos restaureerimiskontseptsiooniga.

Kokkuvõttes tehakse järeldused uurimistöös püstitatud eesmärkide saavutamise kohta, esitatakse käsitletud perioodi piirete tüüpidele iseloomulikud jooned, võetakse kokku aedade restaureerimise ja taastamise soovitused ning tehakse ettepanekuid töö tulemuste rakendamiseks ning edaspidist lahendamist vajavad piiretega seotud küsimused.

Esimeses lisas on toodud uuritud piirkondade kaardimaterjal, projektijooniseid ja pildimaterjale koondavad tabelid. Teises lisas on toodud ajaloolised tüüplahendused, sealhulgas tsaariaegsed eraehitiste piirete tüüpjoonised ning valik jooniseid tsaariaegsest oskuskirjandusest. Eelneva eesmärk on kogutud informatsiooni toomine avalikku teaduslikku käibesse. Kolmandas lisas leiduvad kaasaegsed Kuressaare kuurordistiilis aedade joonised ning lisa põhiosaks on käesoleva töö autori koostatud piirete kujunduste kirjelduste tabelid, betoonpostide ja piirdeaedade kujunduste joonised.

1. Piirdeaedu puudutavad regulatsioonid

Tsaaririigi ehitusseaduste kohta on kirjutatud vaid üksikuid uurimusi ning ajaloolised ehitusregulatsioonid (näiteks ka piirdeaedade kontekstis) võiksid olla ajaloo-, riigi- või õigusteadeuste töö teemaks.

1.1 Vene Impeeriumi kohustuslikud määrused

18. sajandi keskpaigast alates kehtisid Vene impeeriumi linnades mitmed ehituseeskirjad ja tuleohutusnõuded hoonete (sh piirdeaedade) ehitamiseks.⁵² Näiteks nõuti Kuressaares hoonete ja piirdeaedade ehitamist ettemääratud tänavajoonele. Samalaadsed nõuded olid ilmselt ka teistes linnades. Kindla ehitusjoone ja tänavaruumi kujunemise aluseks olid ka 18. sajandi lõpust alates uute ehitusalade ruudustikplaanid, mis määrasid lisaks hoonete paiknemisele ka piirdeaedade asukoha.⁵³

Tallinnas kehtis 1825. aasta ehitusmäärus, mis lähtus tsaaririigi üldistest eeskirjadest. 1845. aastal kehtestati Senati ukaas, mille kohaselt tuli ehitusloa saamiseks esitada Akadeemia Avalikkude Tööde Departemangu tõendiga arhitekti, inseneri või tehniku koostatud krundi plaan, fassaadivaated ning lõiked ja korruste plaanid. 1902. aasta linna ehitusmääruses sätestati hoone kõrgus-pikkus, asukoht tänavajoones suhtes, ning majad ja piirded pidid tänava pool moodustama katkematu joone.⁵⁴

Esimeseks teadaolevaks piirdeaedade puudutavaks seadusaktiks Eesti aladel võib lugeda 1811. aastal kehtivaks tunnistatud ülevenemaalist piirdeaedade ja väravate kataloogi⁵⁵ 1809.–1912. aastate tüüpfassaadide seeriast. 26. juulil 1853. aastal kehtestus asulatele eraldi ka puitmajade tüüpfassaadide määrus,⁵⁶ millele järgnevatel aastatel anti välja ka katalooge, kus lisaks hoone fassaadidele oli joonestatud ka väravakujundustega

⁵² E. Tohvri, Linnaplaanide kujunemine ja puitarhitektuuri näited Lõuna-Eesti linnades: Viljandis, Võrus, Tartus, Valgas ja vastavates maakondades 18. sajandi lõpust 19. sajandi keskpaigani. Tartu, 1997. MKA, A-4941, lk 88–89; E. Tohvri, Eesti puitasumite kujunemisest ja elamutüüpidest. – Eesti puitarhitektuur. Koost K. Hallas. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999, lk 85.

⁵³ L. Hansar, Linnast muinsuskaitsealaks. Linnaehituslike struktuuride muutused Eesti väikelinnades 13.–20. sajandil. Doktoritöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010, lk 64–69.

⁵⁴ O. Orro, Kuldne kubermanguaeg. Põgus pilguheit 19. sajandi II poole ja 20. sajandi alguse Tallinna. – Tallinna puitarhitektuur. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2014, lk 53–54.

⁵⁵ Собрание фасадов. Его императорским Величеством высочайшее апробованных для заборовъ и воротъ къ частнымъ строящимъ в городахъ Российской Империи 1811 года.

⁵⁶ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое, том 28, Отделение первое, 1853, № 27517, lk 408.

piirdeaiad.⁵⁷ Kuigi tüüpfassaadide kohustus ametlikult kehtis kuni 1858. aastani, jätkus tüüpide kasutamine kuni 19. sajandi lõpukümnenditeni.⁵⁸

1832. aastast hakkas kehtima 4-köiteline ehitusseadus, enne seda anti välja süstematiseerimata määrusi. Seadus oli väga konservatiivne, ning baseerus klassitsistlikel linnaehituse tavadel. 1857. aastal kaotati ehitusseaduse uue redaktsiooniga tüüpfassaadide kohustus, kuid kehtisid siiski nõuded hoonete asetuse, kõrguse jm kohta. 19. sajandi lõpust hakkasid asumites hoonete ehitust reguleerima kohalikud omavalitsused, sellest ajast pärinevad signeeritud arhitektiprojektid. Sel ajal kasvas kiiresti ka arhitektide ja ehitustehnikute arv. 1900. aastal ehitusseadust redigeeriti ning see muutus palju leebemaks, sealjuures anti ehitustegevuse reguleerimine üle kohalikule omavalitsusele.⁵⁹

1.2 Eestiaegsed regulatsioonid

Linnasiseselt reguleerisid ehitustegevust tavapäraselt määrused või omavalitsuse regulatsioonid, harvemini ka linnaosade või tänavate lõikes. Täpsemat ehitusalast seadusandlust hakati kirja panema peamiselt 1930. aastate teisel poolel.

1938. aasta Ehitusseaduse ehituseeskirjade osa, ehitiste püstitamise ja korrashoiu peatüki 2. jagu ehk nõuded ehitiste korrashoiu alal, kohustab ehitisi ja tarastisi olema sellises korras, et nad ei omaks kestvate pooleli-olemise, korratuse, hävimise või varemete ilmet. Eesaiad peavad olema korrapäraselt kujundatud ning eesaiad ja õued korras hoitud. Samuti on Ehitusmääruse peatükis sätestatud, et linnavolikogud võisid anda määrusi, sh ka kruntide tarastiste nõutava kõrguse, kindlaksmääratud ehitusviisi ja materjali ning elavtarde puuliigi kohta, samuti eesaedade korrashoiu kohta. Määrusi võidi anda ka ehitusnõuete kohta muinsus- või looduskaitse alla võetud piirkondades tänava või väljaku omapära, maastiku või väljavaate säilitamiseks.

Elamuasumite puhul nagu Tartus Tammelinnas ja Tähtveres ning Pärnus Seedri tänava piirkonnas määrati piirdeaedadele, nagu ka maja asetusele, mõõtudele ja tänavajoonele regulatsioonid juba projekteerimistingimustes. Pärnus 1931. aastal linnavalitsuses kinnitatud Seedri tänava piirkonnas ehitustingimustes oli sätestatud, et tänava poolt peaks

⁵⁷ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе, том 29, Отделение первое, 1854, № 28422, lk 713.

Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе, том 31, Отделение второе, 1856, № 30320, lk 162.

⁵⁸ O. Orro, Tared ja barakid. Varajane aguliarhitektuur – slobodaa hütikesest Lenderi majani. – Tallinna puitarhitektuur. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2014, lk 153.

⁵⁹ И. Г. Пирожкова, Строительное законодательство Российской империи. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Тамбов: Тамбовский государственный университет имени Г. Р. Державина, 2006.

krunti piirama kuni 1,20 m kõrgune lahtine, puhas ja nägus pulklatt- ehk võrkaed kivist ehk betoonist alusel. Tänava poole piirdeaia ja väravate ehituseks tuli esitada linnavalitsusele ehitusplaani. Kõrged pealispalgiga väravad ei olnud lubatud.⁶⁰

Nõmmel ja Meriväljal suunasid eramuehitust Tallinna regulatsioonid: 1925. aastal vastu võetud suvitus- ja ravitsuskohtade seadus reguleeris kruntide ja ehitiste pindala vahekorda, samuti hoonete kõrgust. Piirdeaia pidi asetsema tänavajoonel (seega Nõmmel kõik eelnevalt ehitatud mittevastavad aiad likvideeriti) ning võisid olla vaid siledast materjalist, samuti okastraadiga piiramine madalamalt kui 6,5 jalga (ca 1,98 cm) ei olnud lubatud.⁶¹ 1937. aasta juba Nõmme linna ehitussundmääruses olid piirete rajamise tingimused palju täpsemad. Tara pidi asetsema tänavajoonel ning ei võinud olla kõrgem kui 1,50 m kõrge. Tihe osa võis olla kuni 0,75 m kõrgune – seega soodustati ka sokliga aedade rajamist. Samuti jäi linnavalitsusel vabadus seada nõudmisi üksikute tänavate või kvartalite viisi, samuti võidi nõuda piirete kordaseadmist ja korrashoidmist.⁶² Meriväljal piirdeaedasid eraldi ehitusplaanis⁶³ ega Heakorra Seltsi põhikirjas⁶⁴ ei käsitletud.

Kõige täpsemalt just piirete kohta anti Riigi Teatajas riigivanema dekreedina välja Saaremaa piiriaedade seadus, mis sätestas, et kodanik võib nõuda naabrilt piirdeaia ehitust, kui ta on varustatud krundipiiri oma osa aiaga.⁶⁵ Teistkordselt avaldati Riigi Teatajas ajutise maavalitsuse poolt vastu võetud ja siseministri kinnitatud juhtnõõrid piiriaedade ehitamiseks Saaremaal, kus on juba täpsemalt kirjeldatud ka piirete võimalikke materjale ja mõõte. Aluseks oli eelnev seadus. Piirdeaedu lubati ehitada kivist, puust, okastraadist ja segamaterjalist. Puust aedadele olid näidatud eraldi mõõdud: plankaed ja püstplankaed 1,20 m kõrge; vesiloodis lattaed 1,50 m ning diagonaal-asendis lattaed 1,35 m kõrge, traataiad 1,20 m. Segaaedasid kirjeldatakse järgnevalt: need oleksid kas kivialusega, puitalusega, mullavalliga või traadi-lati segaaed. Seal hulgas vahe okastraatide ja okastraadi ning aluse vahel ei tohi ületada 0,35 m ja postide vahe 4 m.⁶⁶

⁶⁰ Pärnu linna Brackmanni t, Mere pst ja Poska t vahelise maa-ala ning Seedri t ümbruse planeerimise plaan. 1931. ERA, f T-10, n 4-1, s 7.

⁶¹ Nõmme juht. Tallinn: Tallinna Kirjastus-Ühistus, 1926, lk 35–46.

⁶² Riigi Teataja nr 43, 1937.

⁶³ Kirjavahetus Merivälja aedlinna ehitusplaani koostamise ja kinnitamise kohta. ERA, f 2218, n 1, s 116.

⁶⁴ Merivälja Aedlinna Heakorra Selts. ERA, f 14, n 9, s 1485.

⁶⁵ Saaremaa piiriaedade seadus. Riigi Teataja. 1935.

⁶⁶ Juhtnõõrid piirdeaedade ehitamiseks Saaremaal. Riigi Teataja 1936.

1.3 Piirdeaedu puudutavad kaasaegsed regulatsioonid

Viimastel aastakümnetel on mitmetes linnaehitust puudutavates seadusandlikes dokumentides nii riiklikul kui kohalike omavalitsuste tasandil pööratud lisaks hoonetele tähelepanu ka piirdeaedadele, millest järgnevalt on esitatud lühikokkuvõtte. Lisaks riiklikele seadustele on esitatud uurimise all olevates linnades (Pärnu, Rakvere, Pärnu, Haapsalu, Kuresaare) piirdeaedade kohta esitatud nõuded.

Ehituseadus sätestab, et kohaliku omavalitsuse kirjalik nõusolek on nõutav, kui püstitatakse detailplaneeringu koostamise kohustusega aladel maa-ala piiramiseks piirdeaedasid, mille ehitamiseks on vajalikud kaevetööd.⁶⁷

1.3.1 Muinsuskaitsealad puudutavad regulatsioonid

Muinsuskaitseaduses on esitatud kinnismälestisel ja muinsuskaitsealal kehtivad kitsendused (§ 24), mis keelavad Muinsuskaitseameti kirjaliku loata värvate jms muutmise.⁶⁸

Kõigis muinsuskaitsealade põhimäärustes on üldiselt sätestatud, et üks kaitse-eesmärk, millest juhindutakse muinsuskaitsealal, on ajaloolisse keskkonda mittesobivate rajatiste (piirdeaiad, telefonikabiinid, laternapostid jne) ja muude objektide (reklaamistendid, skulptuurid, tehnovõrkude maapealsed elemendid jne) püstitamise vältimine või vajadusel nende muinsuskaitsealalt väljaviimine.⁶⁹

Tartu vanalinna muinsuskaitseala põhimääruses piirdeaedade kohta regulatsioone sõnaliselt välja toodud ei ole. Muinsuskaitseala eesmärkidena on nimetatud ajalooliselt väljakujunenud linnaehitusliku ja miljöölise terviku ja seda kujundavate Tartule iseloomulike ehitiste ning nende algupäraste osade, elementide ja detailide säilimise tagamine; samuti vanalinnale omaste, ajalooliselt väljakujunenud tänavate ja kinnistute struktuuri, maastiku- ja pinnavormide, haljastuse ning miljöölise eripära säilitamine ning Tartule omaste ehitismaterjalide (keraamiline tellis, maakivi, puit, katusekatted, viimistlusmaterjalid jms) ja ehitustraditsioonide (hoonete ja rajatiste proportsioonid, hierarhia, paigutus krundil) säilimine ja taaskasutamine vanalinna ehitiste hooldamisel,

⁶⁷ Ehituseadus. Vastu võetud 15.05.2002. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/104072013008> (vaadatud 22. III 2016).

⁶⁸ Muinsuskaitseadus. Vastu võetud 27.02.2002. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/738898?leiaKehtiv> (vaadatud 28. IV 2016).

⁶⁹ Muinsuskaitsealade põhimäärused. <http://www.muinas.ee/meie/oigusloome/muinsuskaitsealade-pohimaarused> (vaadatud 22. III 2016).

restaureerimisel ja remontimisel – tuleb välja, et kaudselt on antud eesmärgid seotud ka piirdeaedadega.⁷⁰

Haapsalu muinsuskaitseala põhimääruses on eesmärkides lisaks välja toodud ka ajalooliselt väljakujunenud linnaplaneeringu – tänavatevõrgu ja kinnistustruktuuri ning kinnistute hoonestustavade ja arhitektuuritraditsioonide (hoonete mahud ja nende liigendus, ehitismaterjalid, katusekalded ja -katted, fassaadide detailid ja viimistlus, arhitektuursete väikevormide – piirdeaiad, väravad, puiesteede dekoratiivvormid jms) järgimine ehitiste hooldamisel, konserveerimisel, restaureerimisel ja remontimisel.⁷¹

Kõige täpsemini reguleerib piirdeaedasad Kuressaare muinsuskaitseala määrus, mille eesmärk on ajalooliselt väljakujunenud tänavatevõrgu (sealhulgas tänavate laiused, kõnniteed, piirdeaiad), hoonestuse üldise ja kohaliku mastaabi, stiililise ja ajastulise mitmekesisuse, perspektiivvaadete, katusemaastiku ja muu vanalinnale iseloomuliku järgimine ehitiste püstitamisel ning ehitiste laiendamisel juurde-, peale- või allaehitamise teel.⁷²

1.3.2 Piirdeid puudutavad sätted linnade ehitismäärustes

Haapsalu linna ehitismääruses on vaid ehitiste arhitektuursetes ja ehituslikes lisatingimusteks sätestatud, et väikevormide k.a piirdeaiad paigaldamiseks annab kirjaliku nõusoleku linnaarhitekt, kes otsustab ka taotlusele lisatavate dokumentide vajaduse, kui linnaõigusaktidest ei tulene teisiti.⁷³

Kuressaare linna ehitismääruse paragrahvis „Arhitektuursed ja ehituslike lisatingimused“ on öeldud, et lisatingimustena võib käsitleda üldisi põhimõtteid, siinjuures piirete kohta on öeldud: tänava ja muu avaliku maa-ala äärsed piirded peavad järgima piirkonnale iseloomulikku lahendust ja valdavat kõrgust. Kruntide vahelised piirded ehitatakse naabrite omavahelisel kokkuleppel. Vabaplaneeringulise hoonestusega maa-aladel kruntide ala ei

⁷⁰ Tartu vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus. Vastu võetud 17. VI 2004 nr 218. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/773303> (vaadatud 31. III 2016).

⁷¹ Haapsalu vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus. Vastu võetud 14. VII 2005 nr 181. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/925321> (vaadatud 31. III 2016).

⁷² Kuressaare vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus. Vastu võetud 17. VI 2004 nr 220. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/773311> (vaadatud 31. III 2016).

⁷³ Haapsalu linna ehitismäärus. Vastu võetud 26. XI 2004. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/431102013022> (vaadatud 31. III 2016).

piirata. Vanalinna muinsuskaitsealal ja kaitsevööndis on vajalik piirete ehitamine kooskõlastada ka Muinsuskaitseametiga.⁷⁴

Pärnu linna ehitusmääruse ehitamise peatükis on üldnõuetes kirjas, et krundi piiretena tuleb kasutada piirkonnale iseloomulikke ja hoone arhitektuuriga sobivaid piirdeid, mille kõrgus peab olema kooskõlas piirkonnas väljakujunenud tavaga. Samuti korratakse selles punktis Ehitusseadust, sätestades, et kui maa-ala piiramiseks püstitatakse piirdeaedaid, mille ehitamiseks on vajalikud kaevetööd, tuleb taotleda planeerimisosakonnalt kirjalik nõusolek. Kruntide vahelised piirded ehitatakse naabrite omavahelisel kokkuleppel. Kinnismälestisel, selle kaitsevööndis, muinsuskaitsealal ja muinsuskaitseala kaitsevööndis on piirete ehitamine vajalik eelnevalt kooskõlastada Muinsuskaitseametiga. Samuti on määruses kirjas, et miljööväärtusliku hoonestusala planeerimisel, uute hoonete püstitamisel, olemasolevate hoonete laiendamisel, hooldamisel ja remontimisel tuleb arvestada alale tüüpiliste ja hoonetega sobivate piiretega ning haljastustavadega. Miljööväärtuslikul hoonestusalal projekteerimise kohta on öeldud, et planeerimisel, uute hoonete püstitamisel, olemasolevate laiendamisel, hooldamisel ja remontimisel tuleks arvestada alale tüüpiliste ja hoonetega sobivaid piirete ning haljastustavadega.⁷⁵

Rakvere ehitusmääruse ehitamise üldnõuete peatükk sätestab vaid üldiselt avaliku tänavaruumiga külgnevate piirete kõrguse (1,2 m) ning samuti on reguleeritud, et kruntidevahelised piirdeaiad rajatakse või muudetakse naabritega kokkuleppel ja vajadusel linnavalitsuse nõusolekul kõrgusega kuni 1,8 m. Kõrgema piirdeaia rajamine on lubatud erijuhtudel linnavalitsuse loal.⁷⁶

Tartu linna ehitusmääruses on eraldi miljööväärtuslikele aladele pühendatud peatükis seatud, et miljööväärtuslikul alal ei tohi ehitustegevus minna vastuollu algsete hoonestus- ja ehitustavadega, välja on toodud sealhulgas ka krundi tänavapoolsed piirded. Soodustada tuleb hoonestusala terviklikkuse säilimist ja taastamist. Samuti tuleb hoonete rekonstrueerimisel ja laiendamisel tagada miljööväärtuslike objektide ja nende osade (sealhulgas ka piirdeaedade) säilimine, restaureerimine ja taastamine.⁷⁷

⁷⁴ Kuressaare linna ehitusmääruse uus redaktsioon. Vastu võetud 17. VI 2004. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/4210/1201/5013/ehitusmaarus.pdf#> (vaadatud 31. III 2016).

⁷⁵ Pärnu linna ehitusmäärus. Vastu võetud 28. I 2009. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/13205429> (vaadatud 31. III 2016).

⁷⁶ Rakvere linna ehitusmäärus. Vastu võetud 30. VI 2004. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/718800> (vaadatud 31. III 2016).

⁷⁷ Tartu linna ehitusmäärus. Vastu võetud 19. XII 2013. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/429122013021?leiaKehtiv> (vaadatud 31. III 2016).

1.3.3 Miljövalade piirdeid puudutavad sätted uuritud aladel

Planeerimisseadus seab üldplaneeringu üheks ülesandeks miljövärtuslike hoonestusalade, väärtuslike põllumaade, parkide, haljasalade, maastike, maastiku üksikelementide ja looduskoosluste määramise ning nende kaitse- ja kasutamistingimuste seadmise.⁷⁸

Haapsalu miljövärtuslikud hoonestusalad on määratletud linna üldplaneeringus. Miljövärtuslikud alad võivad jääda ka muinsuskaitseala piiridesse. Haapsalu vanalinna muinsuskaitseala ja Haapsalu raudteejaama ansambli kaitsevööndis tervikult asuva Promenaadi ala piirete kohta on sätestatud järgmist. Promenaadi lähistel kruntidel on olnud ca 1,5 m kõrgused, hõredad lippaiad, Rüütli tänava äärsetel, vanemate majadega kruntidel tänavapoolsel küljel ka paemüür või tihe plankaed. Haapsalu vanalinna traditsioonilise perimetraalse hoonestusega kvartalite kruntidel on olnud tänavate ääres kõrged tihedad piirdeaiad, sageli olid need ehitatud paemüüridena. Aedade taastamisel ja korrastamisel tuleb lähtuda olevatest eeskujudest ja ka vanadel fotodel nähtavast. Holmidepealsete elamukvartalite traditsiooniliseks piirdeaiaks on olnud u 1,4 m kõrgune tihe puitplank, mis tagas mereäärsete kruntide kaitset meretuulte eest ning rõhutas kujunduslikult ala selgelt perimetraalset hoonestust. Õhtu kalda miljöala kohta on välja toodud: kaldakindlustuste remondil tuleb kasutada traditsioonilist, põllukivi lõhikutest laotud kaldarinnatist, ebasobiv on kasutada monteeritavaid või kohapeal valatud betoonelemente.⁷⁹

Kuressaare linna ehitismääruse arhitektuursed ja ehituslikud lisatingimused sätestavad, et tänava ja muu avaliku maa-ala äärsed piirded peavad järgima piirkonnale iseloomulikku lahendust ja valdavat kõrgust. Kruntidevahelised piirded ehitatakse naabrite omavahelisel kokkuleppel. Vabaplaneeringulise hoonestusega maa-aladel kruntide ala ei piirata. Samuti Vanalinna muinsuskaitsealal ja kaitsevööndis on vajalik piirete ehitamine kooskõlastada ka Muinsuskaitseametiga. Kuressaare linna ehitismääruses on miljövärtuslike hoonestusalade kohta esitatud nõue, et hoonestusala planeerimisel, uute hoonete püstitamisel, olemasolevate hoonete laiendamisel, hooldamisel ja remontimisel tuleks arvestada järgmist: lisaks väljakujunenud linnaehituslikku struktuuri: tänavavõrku ja kinnistustruktuuri, krundi täisehitusprotsenti, hoonestustavasid, majade asendit krundil ja

⁷⁸ Planeerimisseadus. Vastu võetud .II 2000. – RT, (vaadatud 31. III 2016).

⁷⁹ Haapsalu linna üldplaneering. Seletuskiri. – Haapsalu linnavalitsuse kodulehekülg, http://vana.haapsalu.ee/include/upload/Hps_ypl_seletuskiri.pdf (vaadatud 31. III 2016).

tänaava suhtes, ehitusjoont, hoonete mastaapi ning alale tüüpilisi ja hoonetega sobivaid piirdeid ja haljastustavasid.⁸⁰

Kuussaare ja Kaarma valla kontaktvööndi ühisplaneeringu ühe lisamaterjalina on esitatud Kuussaare linna piirdeaedade analüüs, kus on piirdetüübid kronoloogiliselt ning piirkondade kaupa illustreerivalt välja toodud.⁸¹ Aluseks on tõenäoliselt kasutatud 1985. aastal joonestatud tüüp-piirdejooniseid.

Pärnu linna üldplaneeringu seletuskirjas on miljööväärtuslike alade üldistes arendamise tingimustes välja toodud, et tänaväärsete piirete puhul tuleb kasutada piirkonnale iseloomulikke piirdetüüpe. Samuti krundi tänaväärse piirde ehitamiseks tuleb piirde joonis esitada kooskõlastamiseks Pärnu Linnavalitsuse planeerimisosakonnale. Käesolevas töös uuritud Ranna miljööala, Slobodaa ehk Morskoi eeslinna – 18. sajandist pärineva endine vene sõjaväelaste ja nende perekondade asustusala piirdetüübina on välja toodud 1,8–2,5 m kõrgused puitplankaiad-väravad.⁸²

Rakvere linnas puuduvad linnavolikogu otsusega miljööväärtuslikuks tunnustatud alad. Rakvere linna üldplaneeringu seletuskirjas on potentsiaalsete miljööväärtuslike alade kaitse ja kasutamistingimustes üldiselt öeldud, et miljööalal säilitatakse ajalooliselt väljakujunenud linnaruumi elemendid – tänavaruum, väljakud, läbikäigud, haljastus, väikevormid, piirded, siseõued, kinnistu- ja hoonestusstruktuur jms. Eraldi piirete kohta käivates tingimustes on öeldud, et tuleks taastada tänavapoolsed ja avalike platside äärde jäävatel krundipiiridel miljööalale iseloomulikud piirdeaiad, mis moodustavad naaberkruntide piiretega või hoonetega katkematu joone. Iseloomulikud piirete tüübid antakse igale ehituspiirkonnale eraldi. Uusehituste kruntidele piirete kavandamisel lähtutakse piirkonnale iseloomulikest piirete tüüpidest ning sobivusest naaberkruntide piiretega. Kahe naaberkrundi vaheliste piirete kõrgus oleneb naabrite vastastikusest kokkuleppest. Kõik tänava- või avaliku platsi äärsete piirete ehitamise või uuendamise projektid kooskõlastatakse eelprojektis või eraldi projektina Rakvere Linnavalitsusega.⁸³

⁸⁰ Kuussaare linna ehitusmääruse uue redaktsiooni kehtestamine. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/785481> (vaadatud 31. III 2016).

⁸¹ Kuussaare linnavalitsus. Kuussaare linna tänavaruum. Kuussaare linna ja Kaarma valla kontaktvööndi ühisplaneeringu lisamaterjal. Kuussaare, 2010.

⁸² Pärnu linna üldplaneering 2025. Seletuskiri, 2. V 2014. – Pärnu linnavalitsuse ja linnavolikogu Dokumendiregister, http://amphora.lv.parnu.ee/amphora_public/index.aspx?o=39&o2=null&u=-1&hdr=hp&dschex=1&sbr=all&tbs=all&dt=&sbrq=miljöö&itm=967117&pageSize=20&page=1 (vaadatud 31. III 2016).

⁸³ Rakvere üldplaneering 2009. Seletuskiri. – Rakvere linnavalitsuse kodulehekülg, http://w3.rakvere.ee/yldplaneering/2010_01_28_Rakvere_SELETUSKIRI.pdf (vaadatud 31. III 2016).

Antud töös uuritud Kondivalu miljööala kohta on öeldud, et piirete osas annab üldplaneering järgmised soovitused: eelistada tuleks tänaväärse krundipiirdena kitsastest lippidest kitsaste vahedega puitpiiret ning vaid esimeses ehituspiirkonnas selle kõrval ka püstplankpiiret. Piirde kõrgus valitakse kogu miljööalal naaberkruntide piirete järgi, eelistades nendest madalamat (juhul, kui need on üle 1,2 m).⁸⁴

⁸⁴ Rakvere üldplaneering 2009. Seletuskiri. – Rakvere linnavalitsuse kodulehekülg, http://w3.rakvere.ee/yldplaneering/2010_01_28_Rakvere_SELETUSKIRI.pdf (vaadatud 31. III 2016).

2. Piirde tüübid ja nende kasutus

2.1 Vene Impeerium

2.1.1 Tsaariaegsete elamute uuringute alused

Projektide ja pildimaterjali uuringud hõlmasid alates 18. sajandi lõpust kuni 1918. aastani projekteeritud elamute ehitusprojekte, fotosid, postkaarte ja jooniseid. Väliuuringute täpsemad mahud ja kaardid ning samuti uuringute koondtabelid on toodud lisa 1. Järgnevalt on linnade kaupa välja toodud uuringute mahu selgitamiseks üldised numbrilised andmed ning vajadusel on lisatud selgitused.

Läbi vaadatud üle 2090 Haapsalu ajaloolist fotot leiti arhiivide ja muuseumide kogudest ning internetikeskkonnast, samuti linnavaadete pildimaterjali pakkuvatest raamatutest. Piirdeaiakujutisi leiti kokku 157. Tüübid on toodud välja pildimaterjali põhjal, sest projekte, kus oleksid piirdeaiad, ei leitud.

Kuressaare Linnavalitsuse arhiivi aadressijärgsetest toimikutest leiti vaid mõned tsaariaegsed elamuprojektid, kuid üldjuhul puudusid nendes piirdejoonised, seega oli Kuressaare tsaariaegse tänavaruumi põhiallikaks ajalooline pildimaterjal. Arhiivi ja muuseumide kogudes uuriti kokku üle 2100 ajaloolise foto, piirdeaiakujustisega 115.

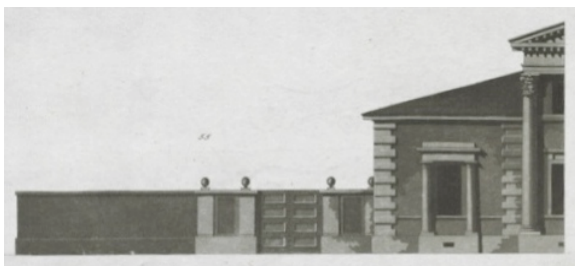
Pärnu ajaloolise piirdeaiamaastiku uuringuks töötati läbi üle 881 Ajalooarhiivi toimiku, millest piirdeaedasid leidis 83. Uus-Pärnu raadi ehitustegevuse ja heakorra fondist leiti 4 piirdeaiaga projekti, vanim piirdeaeda sisaldav projekt aastast 1776. Lisaks vaadati läbi üle 3280 ajaloolise foto arhiividest, muuseumide kogudest, internetikeskkonnast ning erialakirjandusest. 33 oli neist kujutatud piirdeaeda.

Rakvere uurimiseks kasutati Virumaa muuseumi aadressijärgseid toimikuid ning ka üksikarhiivaale, kokku 1337. Tsaariaegseid piirdeaedu leidis 11 projektijoonisel, vanim projekt pärines aastast 1886. Ajaloolisi fotosid ja piltpostkaarte vaadati läbi üle 2730 ning koos eestiaegsetega leiti piirdeid 88 fotol.

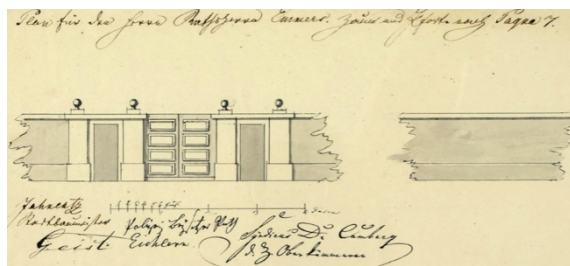
Tartu puhul keskenduti projektiuuringutele, põhjusel, et Tartus on 2012. aastal fotomaterjali põhjal juba teostatud linna piirdeaedade tüpoloogiline uuring. Pildimaterjalist uuriti 19.–20. sajandi Tartu arhitektuuri spetsiifilisi raamatuid, et leida iseloomulikumaid näiteid. Tartu projektide andmebaasi kantud 5326 hoone projektist leiti 83 piirdejoonist, millest vanim pärines aastast 1860. Antud uuringu projektipõhised piirdeaiade tulemused kattusid suures osas eelneva uuringuga.

2.1.2 Tüüpfassaadid

Seoses ülevenemaalise tüüpfassaadide kohustusega, mida pidid järgima kõik Vene Impeeriumi linnad, hakati 19. sajandi alguses korrastama ka piirdeid. Lisaks hoonete fassaadidele anti 1811. aastal välja eraldi tüüpprojektide kataloog linnasiseste erarajatiste väravatele ja piiretele (vt lisa 2.1).⁸⁵

1. Tüüpfassaad nr VII. 1811.

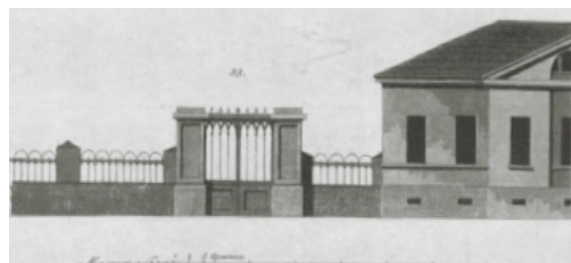

2. Värava ja piirdemüüri joonis Tartust. Dateerimata.

Siiski jäi antud määruse mõju Eesti aladel olevates linnades küllaltki pinnapealseks ning joonistel kujutatud uhkeid kivimüüre ja väravaehitisi rajati põhiliselt suuremates linnades ning sealgi pigem vähe. Üksikuid tüüpprojekti alusel ehitatud näiteid siiski leidub Tallinnas ja Tartus (ill 1, 2) ning sarnasusi tüüpprojektidega võib leida näiteks Kuressaares, kus sellest perioodist on kiviaedu ja väravaposte ka säilinud (ill 3, 4). Nimetatud kataloog kehtis ametlikult kuni 1857. aastani, kuid sedalaadi hooneid ehitati ka hiljem.

3. Lossi 15 elamu väravapostid. Dateerimata.

4. Tüüpfassaad nr XVII. 1811.

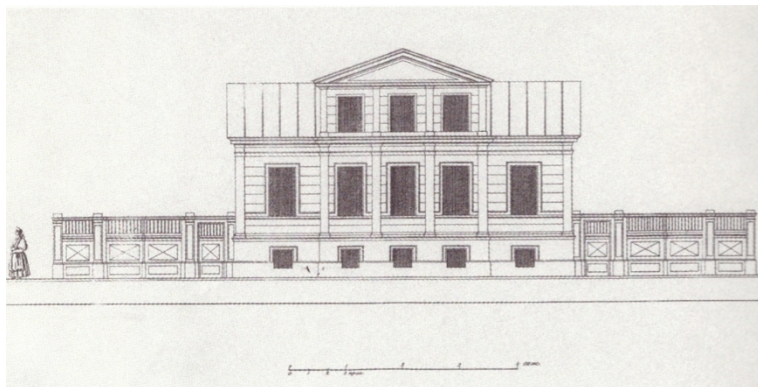
1851. aastal anti välja määrus, mis kehtestas lihtsamat tüüpi talurahvamajade eeskujul koostatud fassaadide ehituse määrused.⁸⁶ Seda tüüpi ümarpalkidest elamuid Eestis ei ehitatud, küll aga andis see tee 1853. aasta määrusele,⁸⁷ mis kehtestas 3–5 aknaga puitmajade ehitamise ning järgneval aastal ilmus 10-näiteline asulate elamutele mõeldud

⁸⁵ Собрание фасадов. Его Императорским Величеством высочайшее апробованных для заборовъ и воротъ къ частнымъ строениямъ в городахъ Российской Империи. 1811.

⁸⁶ Атлас фасадовъ домовъ по крестьянскому образу. Полное собрание законовъ Российской Империи. Собрание второе, томъ 26, отделение второе, 1851, № 28422.

⁸⁷ Полное собрание законовъ Российской Империи. Собрание первое, томъ 28, Отделение первое, 1853, № 27517, lk 408.

näidisprojekt, kus fassaadide vaated sisaldasid ka piirdejooniseid.⁸⁸ Teine samataoline kuid juba 14 fassaadiga kataloog ilmus 1856. aastal.⁸⁹

5. Tüüpfassaad XIV. 1856.

6. Hoone Tartus Uueturu tänaval. 19. saj lõpp.

Alates 19. sajandi II poolest hakkasid asulate ehitustegevust reguleerima omavalitsused⁹⁰ ning sellest ajast on säilinud ka elamute originaalprojekte,⁹¹ kuhu mõnikord on lisatud piirdejoonis. Tsaariajal saab alguse pikka aega traditsioonilisena püsinud tänavaruum ning ka piirete ehitamise traditsioon, kus tänavajoonel paiknevate majade vahel on kõrged plangud, millest märkimisväärse osa moodustas väravaplokk: sillusega vankrivärv ja selle kõrval või sisse arvatud väiksem jalgvärv. Tihedalt paigutatud plankudest piire oli tavaliselt pea 2 m kõrge, eraldades tänavaruumi hoovialast.⁹²

19. sajandi lõpul/ 20. sajandi algul trükiti Peterburis seeriate kaupa näidisprojektide väljaandeid, sealhulgas ka M. Strakuni trükikojas Progress. Tihti esinesid väljaannete lõpulehekülgedel ka väravate ja/ või piirete kujundused Koostajateks olid arhitektid A. I. Tilinski, V Karpovitš, O. Vagner ja B. Stori.⁹³ Viimane andis ka välja aiaarhitektuuri motiivide trükise, kus on lisaks teistele aiaelementidele toodud välja piirete kujunduste joonised koos kirjeldustega (vt lisa 2.5).⁹⁴

Kuressaare linn

⁸⁸ Альбом чертежей образцов фасадов деревянных домов, 1854. ЕАА, f 46, n 2, s 384.

⁸⁹ Альбом чертежей образцов фасадов деревянных домов, 1856. ЕАА, f 46, n 2, s 387.

⁹⁰ И. Г. Пирожкова, Строительное законодательство Российской империи. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Тамбов: Тамбовский государственный университет имени Г. Р. Державина, 2006, lk 117–136.

⁹¹ E. Tohvri, Eesti puitasumite kujunemisest ja elamutüüpidest. – Eesti puitarhitektuur. Koost K. Hallas. Tallinn, Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999, lk 73–112.

⁹² L. Välja, Piirdeaiad läbi aegade. Piirdeaiad. Traditsioonid, näited ja ehitusnõuanded. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus, 2012, lk 8–9.

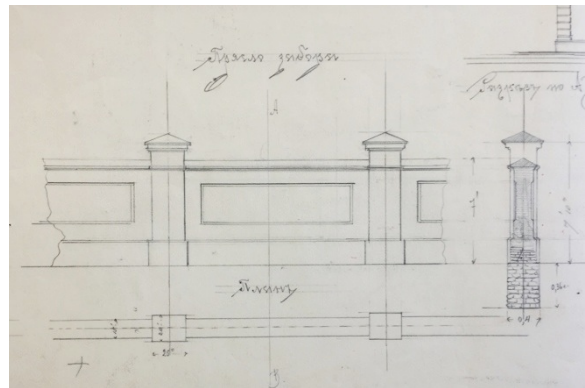
⁹³ О. Вагнер, Сборник архитектурных фасадов и деталей. Санкт-Петербург: книгоиздательство М. Г. Стракуна, 1913 jt.

⁹⁴ Näiteks В. Стори, Мотивы садовой архитектуры. Санкт-Петербург: Издательство П.П. Сойкина, 1911.

Pärast Põhjasõja, kui algas mahapõlenud linna taastamine, lubati Kuussaares ehitada vaid tulekindlate katustega kivimaju, tänavaid sillutati, majade juhuslik paigutus likvideeriti: tekkis ehitusjoon, millele rajati kivist piirdeaedu (ill 7).⁹⁵ Tänavajoonele ehitatud ühekorruseliste väljavenitatud ristkülikukujulise põhiplaaniga ning kõrge kelpkatusega krohvitud elamuid ühendasid sageli *circa* 2 m kõrged kivimüürid, müüridesse pikitud väravapostid andsid omanikule võimaluse edevust väljendada, paigaldades sinna erinevaid postipaide: urne, kerasid, püramiide jm dekoratiivseid kujundeid (ill 9, 10).⁹⁶ Piirdeaedade ja väravapostide kujundus lähtus Kuussaares levinud klassitsistlike hoonete arhitektuurist.

7. Lõssi/ Raua tänava nurk. 1937.

8. Piirdemüüri joonis Kuussaare linna elamule. Dateerimata.

9. Tallinna 17, 21, 29 ja Lõssi 14 väravapostid.

10. Tolli tänaval, Tolli 27, Lõssi 2, 15 väravapostid.

Eripära lisas kohaliku ehitusmaterjali – dolomiidi kasutamine nii hoonete, piirdemüüride kui ka tänavaelementide ehitamisel ja kaunistamisel.⁹⁷ Kui enamasti oli tegu viimistlemata paekivist laotud aedadega, siis peatänavate ääres aiad krohviti. Krohvimise puhul kasutati klassitsistlikke kujundusvõtteid: erinevaid elemente ja tasapindu ning värviti erinevas

⁹⁵ T. Org, Kuussaare linna piirdeaiad. Kuussaare linna ja Kaarma valla kontaktvööndi ühisplaneeringu lisamaterjal. Kuussaare: Kuussaare linnavalitsus, 2010, lk 4–5.

⁹⁶ Leele Välja. Jalutaja teejuht. Kuussaare..., lk 35–36.

⁹⁷ T. Org, Kuussaare linna piirdeaiad. Kuussaare linna ja Kaarma valla kontaktvööndi ühisplaneeringu lisamaterjal. Kuussaare: Kuussaare linnavalitsus, 2010, lk 4–5.

toonis, levinud olid roosakad ja ookerjad värvitoonid.⁹⁸ Mitmed varasemad dolomiidist piirdeaiaid ja väravapostid on Kuressaares tänaseni säilinud või neid on eeskujude alusel taastatud.

Püstitati ka plankaedasid, mis olid tavapäraselt vertikaalsuunalised ning tihti pealistatud katteliistuga. Lisaks lihtsale ristkülikukujulisele lahendusele kogus väravakujunduses populaarsust kaarjas, kõrgemal kohal n-ö mütsiga ava (ill 11, 12).

11. Pikk tänav. Ca 1920.

12. Pargi 5 piirdeaed. 1907.

2.1.3 Linnamajad

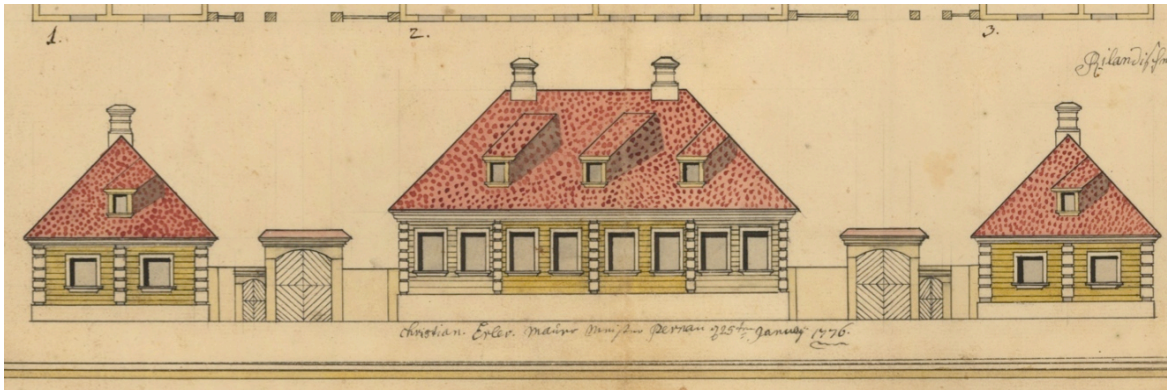
Pärnu linn

18. sajandil lõpust alates laienes Pärnu linnakindlustuse piiridest välja poole. Kujunesid Meriküla ehk Slobodaa ning Riia jt eeslinnad. Paljud 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi esimesel poolel ehitatud majad on hävinud ning nende projekte on arhiividest seni võrdlemisi vähe leitud. Haruldased on 1770. aastate lõpust pärinevad kõrgematele ohvitseridele projekteeritud n-ö elamukomplekside sh piirdeaedade projektid⁹⁹ mis annavad aimu tollaegsete elamute ehituslaadist ja piirete kujundusest.

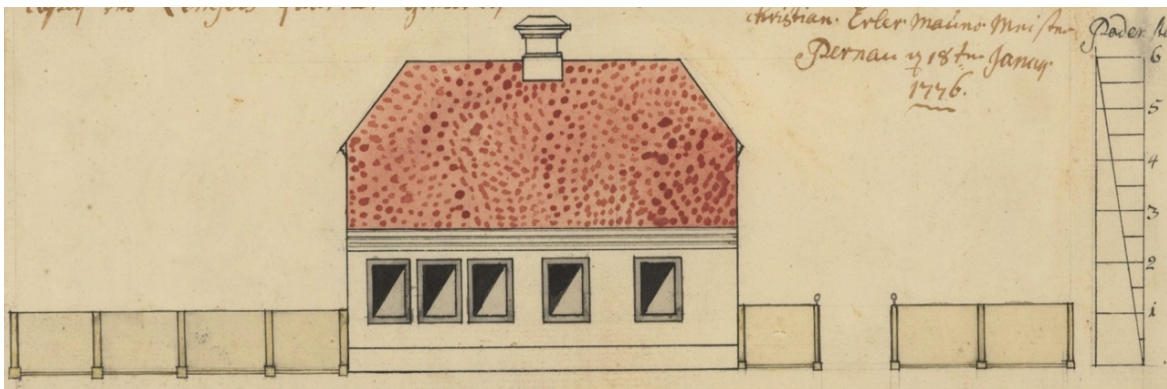
Leitud jooniste põhjal võib öelda, et 18. sajandil domineerisid ühe kuni pooleteisekorruselised kõrvalhoonetega elamud. Piirdeaedadest esinesid tavapäraselt kõrged plankaiad (ill 14), lihtsamas väravakujunduses katustati väravaposte kokku hoidev sillus (ill 13 ja 17). Rajati ka hoone arhitektuuri kokkusobivaid lahendusi (ill 15), mis sarnanesid 19. sajandi alguses välja antud klassitsistlikele tüüpprojektidele.

⁹⁸ Kuressaare vanalinna kiviaiad. http://www.kuressaare.ee/uus/public/Kuressaare_vanalinna_kiviaiad_-_JUHEND.pdf (vaadatud 8. IV 2016).

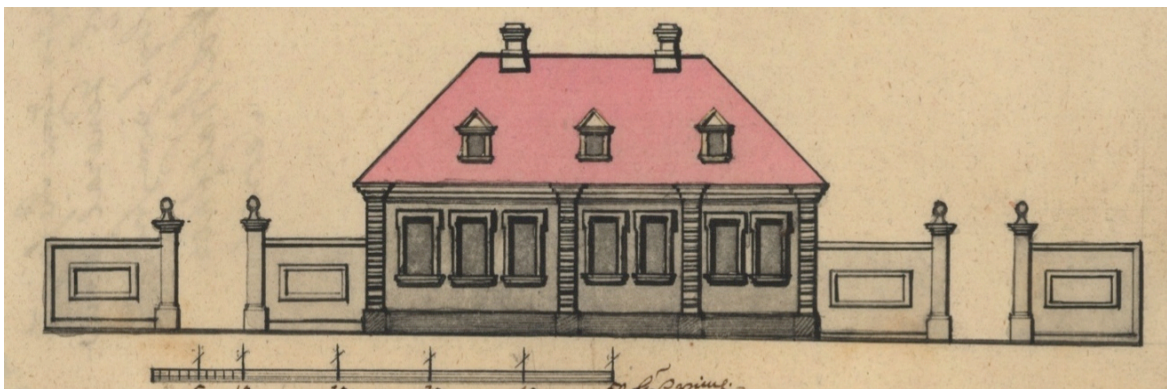
⁹⁹ EAA, f 1000, n 1, s 4104, l 12; EAA, f 1000, n 1, s 4104, l 118; EAA, f 1000, n 1, s 4104, l 140; EAA, f 1000, n 1, s 4107, l 17.

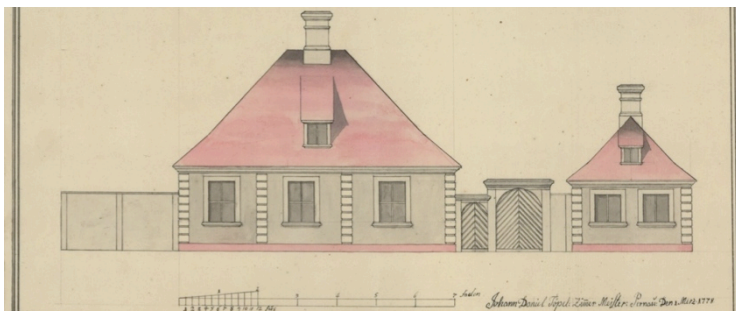
13. Oobersti maja. Christian Erler. 1776.

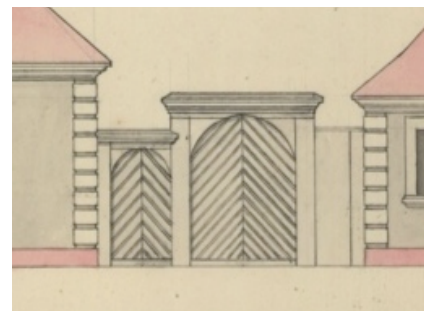
14. Oobersti maja. Christian Erler. 1776.

15. Pärnu eeslinna elamu projekt. 1776.

16. Majori maja joonis. Daniel Töppel. 1778.

17. Detail ill 16, väravaosa.

Sajandivahetuse projektidest järjepidevat piirdeaedade ehitustava välja tuua on keeruline, sest enamasti piirdejooniseid projektile ei lisatud. Lihtsamatele tänavajoonel asuvatele

(puit)elamutele joonestati kõrgeid plankaedasid ja -väravaid (ill 18 ja 19).¹⁰⁰

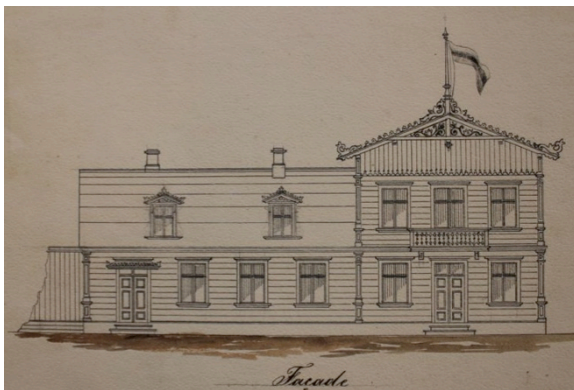
18. Pardi tänava elamu väravakujundus. 1910.

19. Reinhold Gueleke. 1880.

Kõige levinumaks projekteeritud majatüübiks Pärnus 19. sajandil võib pidada tavapäraselt pooleteise- kuni kahe ja poole korruselist horisontaalse laudisega kuueruuduliste akendega puithoonet, mis võis olla järelkaja 1809.–1812. aastatel välja antud ja 1858. aastani kohustuslikud olnud tüüpfassaadide näidisalbumitele.¹⁰¹

Euroopa arhitektuuriväljaannete kaudu 19. sajandi keskel levima hakanud nn šveitsi stiil sai kiirelt populaarseks, nagu ka sajandi lõpukümnendil, 1890. aastatel levima hakanud neogootivormid. Tavapärane oli esile ulatuv katus, dekoratiivne konsoolsimss ning rohke saelõikedekoori kasutamine viilude, rõdude ning verandade jm elementide kujunduses.¹⁰²

20. Elamu fassaad Esplanaadi tänaval. 1898.

21. Pärna tänav. Ca 1900.

Mitmes elamuprojektis kasutati arhitektuurse aktsendiga – torni või verandaga – hoone paiknemist tänavate ristil rõhutamaks linnaehituslikku traditsiooni.¹⁰³ Kivimajade puhul joonestati krohvitud kivimüür või sisseehitatud hoovivärv tavapäraselt kalasabamustrilise motiiviga plankvärav või uhkematel puhkudel metallist sepsivärv (ill 22). Aktiivselt

¹⁰⁰ Lisa 2.3. Pärnu projektiuuritud ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

¹⁰¹ Sealamas.

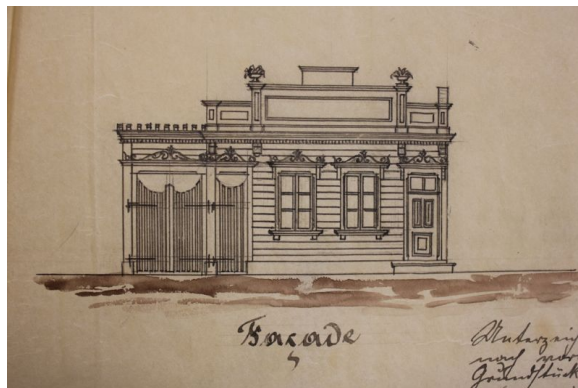
¹⁰² K. Hallas, Puitarhitektuur stiiliajaloo kandjana. – Eesti puitarhitektuur. Koost K. Hallas. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999, lk 22–32.

¹⁰³ L. Välja, Jalutaja teejuht Pärnu. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2008, lk 65–87.

projekteerisid sakslasest arhitektid Eduard Winter, Reinhold Gueleke ning Alfred Jung. Viimane joonestas nii uhkemaid sepisväravaid, arhitektuuristiilist lähtuvaid lahendusi (ill 23) kui ka lihtsamaid plankaedasid.

22. Nikolai tänav. Hugo von Wollfeldt. 1887.

23. Aisa tänav. Alfred Jung. 1909.

Rakvere linn

Rakvere vanalinna praegune hoonestus, nii nagu teistes kaitsealustes vanalinnades, on välja kujunenud peamiselt viimase kahe sajandi vältel. Säilinud on mitmed majad 18. sajandist, kuid enamik hoonestusest pärineb 19. sajandist ning 20. sajandi esimesest poolest.¹⁰⁴

24. Pikk I. 1865.

25. Tallinna 22. 1906.

On teada, et Rakvere foogtikohtu kirjas kubermanguvalitsusele 7. I 1820 antakse teada, milliste Rakvere majade ees on tara ja kas see ulatub majade liinist välja ja miks seesugune tara (ill 24) üldse olemas on. Foogtikohus teatab, et peamiseks põhjuseks on asjaolu, et majadel on madalad aknad ja eriti laatade ajal võidakse neisse sisse sõita.¹⁰⁵

Sõiduväravakujundus 19. sajandi lõpukümnendite projektides oli tihti läbi mõeldud ning sobitus hoone arhitektuuriga (ill 28), olles sarnaselt eramule sokliga või kasutati

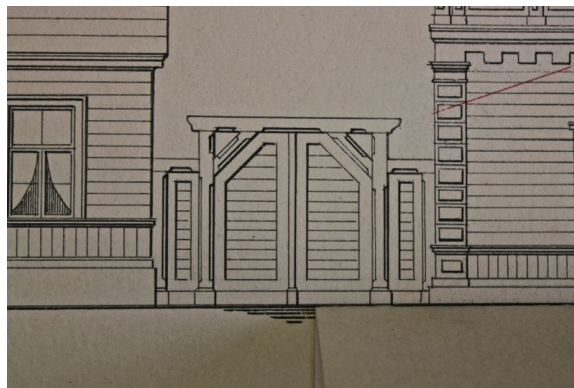
¹⁰⁴ O. Kirss Jalutaja teejuht. Solnessi Arhitektuurikirjastus. Tallinn: 2007, lk 33.

¹⁰⁵ Akte betreffend die Reparierung des Gerichtshauses in Wesenberg. EAA, f 30, n 1, s 9995.

saelõikelisi karniise, palkide servi faasiti (ill 27).¹⁰⁶ Sõiduvärava sees, nii-öelda sisseehitatult, asus tihti jalgvärv (ill 26). Kalasabamuster oli lihtsate horisontaalsuunaliste väravakujunduste kõrval populaarne valik.

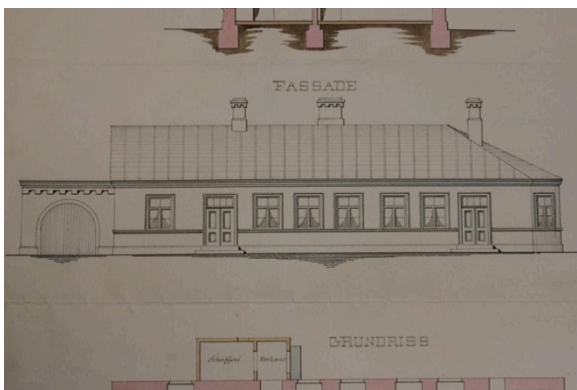

26. Pik 50. 2016

27. Lai 9 hoovivärv. 1899

Peatänavast kaugemal domineerisid piirdekujunduses lihtsad teravatipulised lippaiad, paralleelselt rajati uhkemale elamutele ka madalamaid kontrastselt värvitud saelõikeliste otste ja lippidega aedasid, näiteks 19. sajandi II poolest pärinevale aadlielamule aadressiga Karja 13 (ill 30). Mõnikord võidi kasutada eripärast väravakujundust (ill 29).¹⁰⁷ Selliste aedade populaarsust kinnitab ka nende kuulumine tsaariaegsesse aiaarhitektuurimotiivide kogumikku (ill 31).¹⁰⁸

28. Lai tänav. 1886.

29. Steinbergide villa. 20. saj algus.

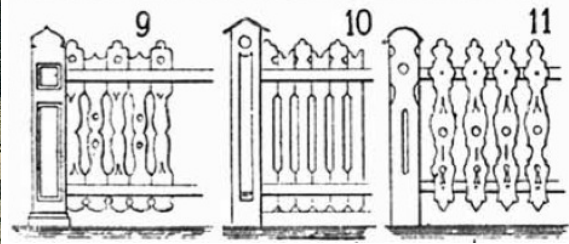
¹⁰⁶ Lisa 2.4. Rakvere projektüürid ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

¹⁰⁷ Sealamas.

¹⁰⁸ В. Стори, Мотивы садовой архитектуры. Санкт-Петербург: Издательство П.П. Сойкина, 1911, lk 7.

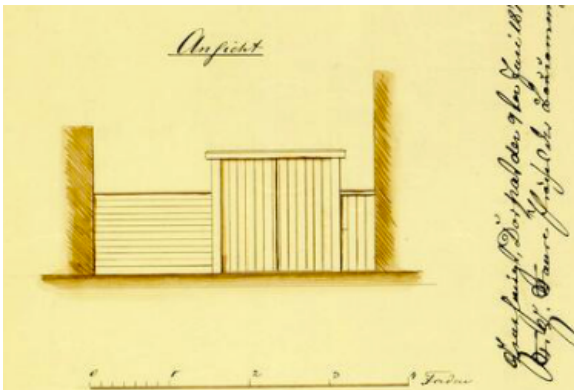
30. Aadlielamu Karja 13. Ehitusaeg 1872.

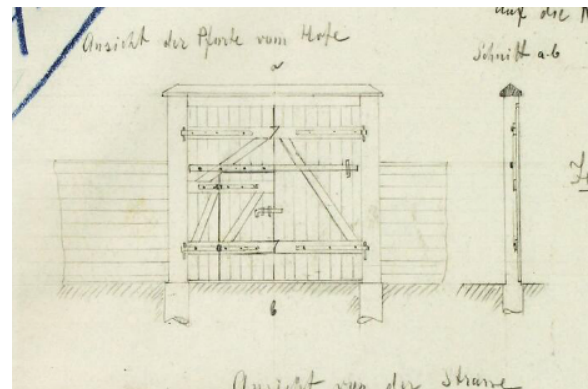
31. Piirdeaia kujunduse näidiseid. 1911.

Tartu linn

Piirdeaiajoonistel esinesid horisontaalsed plankaedade kõrval vertikaalsuunalised, värvakujundused varieerusid: nad võisid olla kõrgemate plankude puhul nii-öelda sisseehitatud (ill 34) ning madalamate puhul kõrgemad sillusega ühendatud püstplankväravad (ill 32, 33), harvemini ka kalasabamustriga või tahveldisega (ill 35).

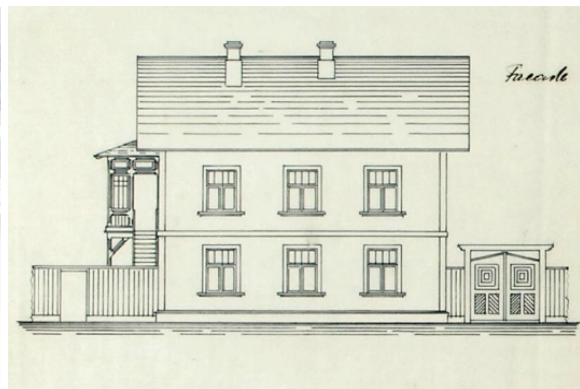
32. Lao 3 plankaia joonis. 1879.

33. Kastani 24 värava joonis hoovi poolt vaadatuna. 1918.

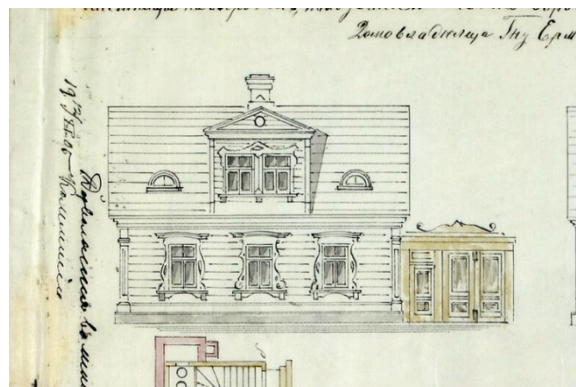
34. Turu tänav. 1900.

35. Lubja 2 fassaadijoonis. 1910.

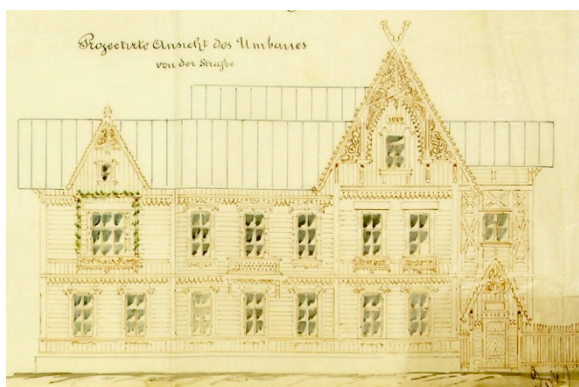

36. Paju 1 fassaadijoonis. 1911.

37. Soola 13 fassaad. Ümberehitusprojekt aastast 1905.

Lihtsamate palkpostide kõrval võisid postid olla maja arhitektuuriga sobitatud: sillusel võis olla karniisi profiil, postidel sokkel jne. Sajandivahetusel levis (värava)postide puhul palgiservade osaline faasimine (ill 36), samalaadsetes projektides joonestati ka silluse palgi otstele 45-kraadine ja või profiiliga kalle (ill 35 ja 36). Uhkemalt dekoreeritud puitmajade puhul rajati maja saelõikelise stiiliga kokku käivaid õhulisi piirdeid ja väravaid (ill 38), levinud olid ka tahveldisega väravakujundused (ill 37).¹⁰⁹

38. Pepleri tänaval asuva elamu fassaad. 1879.

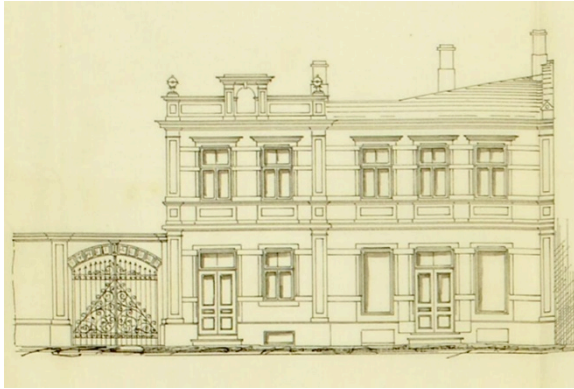

39. Vanemuise tänav. 1885.

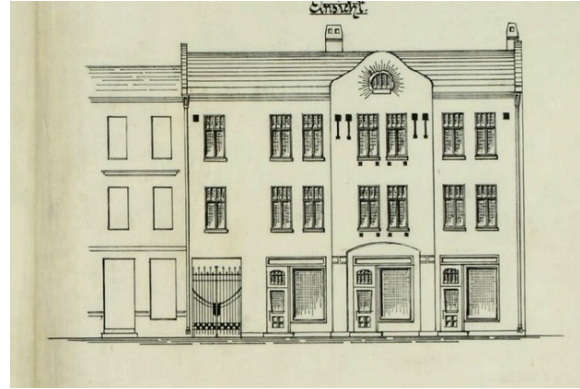
Kivimajade puhul olid ka piirded tavapäraselt kivist ning sobitusid arhitektuuriga; tänaseni on näiteks säilinud Friedrich Hühhe projekteeritud elamu Georg von Rothile Vanemuise tänaval (ill 39). Eraldi on kaarjate avadega sõidu- ja jalgvärv ning on kasutatud samalaadset dekoori nagu ka fassaadil, mõlemal pool sissekäiku on pilastrid ning silluseosa ehib karniis.¹¹⁰

¹⁰⁹ Lisa 2.6. Tartu projektüiringud ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

¹¹⁰ Sealsamas.

40. Raatuse 14. 1895.

41. Küttri tänaval asunud elamu fassaad. 1910.

Kivihoonete puhul eelistati krohvitud pinda, populaarne oli ka krohvimata vuugitud telliseladu ning mõnikord kasutati ka piirdemüüride rajamiseks viimasega koos maakivi. Kivimajade puhul ehitati tihti sepiSPIIRE või üleni metallist värav.¹¹¹

2.1.4 Kuurordiperiood

Haapsalu linn

Haapsalu kuurordi ajalugu ulatub aastasse 1820, mil kreisiarst Carl Abraham Hunnius kohalikke elanikke ravidest avastas meremuda raviomadused. 1825. aastal ehitati dr Hunniuse initsiatiivil ja Karl Magnus De la Gardie toetusel Haapsalu Eeslahe kaldale esimene vesimudaravila.¹¹² Kaldapromenaadi rajamist alustati 1831. aastal ning 1845. aastal valmis Haapsalu teine mudaravila, millele järgnesid mitmed teised. Haapsalu tähtsus kasvas järsult, peagi muutus linn juba laialt tuntud kuurorti- ja suvituslinnaks, mida külastas kogu Peterburi kõrgkiht eesotsas keisriga.

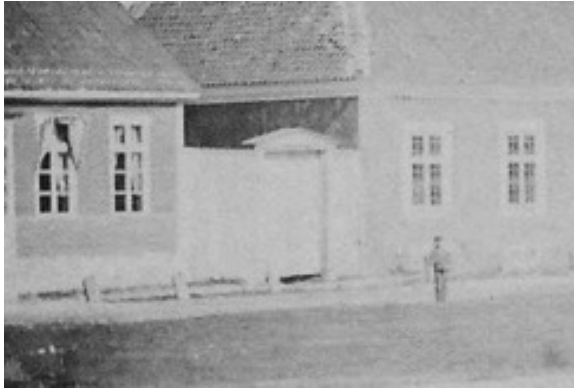
Eriti tihendas Haapsalu–Peterburi sidemeid regulaarse aurulaevaühenduse sisseseadmine 1876. aastal. Suvituslinna roll tõusis oluliselt 1905. aastal seoses raudtee rajamisega Tallinna ja Haapsalu vahele.¹¹³ Kuurordiala eripäraks Haapsalus on selle seotus keskaegsete tänavate pikenduste kaudu ajaloolise keskusega, mille osatähtsus uue suvituslinna funktsiooniga seetõttu ei vähenenud. Haapsalu kuurordi kõrgajast pärineb piki mereranda paiknev parkide vöönd (Promenaad, Vaikne kallas, Õhtu kallas). Erinevalt järgnevalt käsitletavast Kuressaarest on kuurordimiljöö seda kujundavate mitmete tsariaegsete hoonetega Haapsalus säilinud.¹¹⁴

¹¹¹ A. Kulbach, K. Onton, Tartu linna miljööväärtusega hoonestusalade ja vanalinna muinsuskaitseala ajalooliste piirdeaedade tüpoloogiline uuring. Tartu, 2012.

¹¹² M. Martinson, Haapsalu kuurort. Tallinn: Eesti Raamat, 1975, lk 3–13.

¹¹³ T. Padu. – Haapsalu. Eesti arhitektuur 2. Peatoim V. Raam. Tallinn: Valgus, 1996, lk 9.

¹¹⁴ L. Hansar, Linnast muinsuskaitsealaks. Linnaehituslike struktuuride muutused Eesti väikelinnades 13.–20. sajandil. Doktoritöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010, lk 80.

42. Lossiplats. 19. saj lõpp.

43. Lossiplats. 19. saj lõpp.

Kõige populaarsemaks aiatüübiks majadevahelisel alal oli plankaed (ill 43). Varasematelt fotodelt võib näha kolmnurkse frontooniga (ill 42) või katustatud väravakujundusega plankaedasid, hiljem kõrgetest postidest sillusega ühendatud väravakujundust (ill 45). Samuti laoti õhukestest paekiviplaatidest piirdemüüre, mis võisid olla ka krohvitud või katusekividega või -plekiga kaetud.¹¹⁵

44. Bergfeldti mudaravila. Sajandivahetus.

45. Karja 5. 19. saj lõpp.

46. Bülli supelasutuse piirdeaed. 20. saj alg.

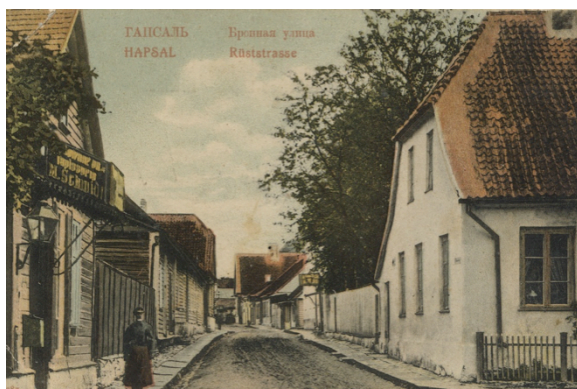

47. Sadama tänava piirdeaed. 20. saj algus.

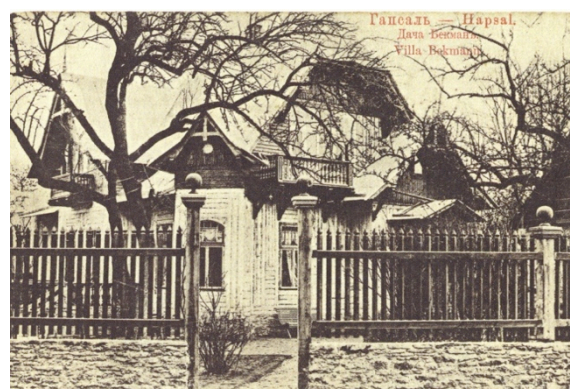
Silindrikujuliste puitpostidega hõre kitsaste lippidega aed (ill 46) oli levinud kuurordi villade, promenaadiäärsete elamute ja supelasutuste puhul. Postid võisid olla pealistatud ilmestavate kerade, madalakaldeliste koonuste või treitud detailidega. Lippaedade puhul

¹¹⁵ Lisa 2.1. Haapsalu ajaloolise pildimaterjali analüüs.

võis märgata mitmekülgst: rajati nii allapoole kui ka ülespoole kaarduvate lippide reaga piirdeid, samuti võisid lippide kõrgused varieeruda üle ühe. Lipiotsad olid tihti dekoratiivsed (ill 49).

48. Ehte tänav. 1910–1918.

49. Bekmanni villa Wiedemanni tänaval. Ca 1905–1915.

Teistele kuurortlinnadele omaselt võis märgata kontrastselt heledaks värvitud lipiotsi ning sepisaedasid (ill 50). Lippaiad võisid tihti olla paigutatud ka kivisoklile (ill 49). Piirete kõrgus varieerus poolemeetriliste madalate eesaedadega (ill 48) tänaväärsete majade ees, kõrgemate kuni pooleteisemeetrise saelõikeliste lippidega aedadega eramute ees (ill 47) ning kõrgemate plankaedadega, mis võisid olla samuti dekoratiivsete detailidega. Eestiaegsetelt fotodelt on näha, et Promenaadile püstitati mitmeid Roman Haavamägi loodud paekiviskulptuure, samuti rajati ka Sadama tänava villa ette geomeetriline puitaed dolomiitpostidega (ill 51).¹¹⁶

50. Promenaadi tänav. 20. saj alg.

51. Sadama 22. 1936.

Kuressaare linn

Kuressaare kesklinnas domineeriv kivihoonestus kujunes välja 19. sajandi lõpuks. 1840. aastal seoses ravimuda kasutuselevõtuga kujunes Kuressaare kiiresti ülevenemaalise tähtsusega kuurordiks. Seoses kuurordihoonestusega Linnapargi ümbruses arenesid Pargi,

¹¹⁶ Lisa 2.1. Haapsalu ajaloolise pildimaterjali analüüs.

Allee ja Uus-Roomassaare tänavad. Mudaravilate ja pansionaatide ehituses domineeris vene puitarhitektuuri mõjudega historitsism pitsilise saelõikeornamendiga. Hooned nihkusid tänavajoonelt eemale, õuehaljastusse. Tänavaruumi iseloom muutus: kivine ja raskepärane vanalinn kasvas üle pitsiliseks puithoonestuseks, õhuliste piirete ja rikkaliku haljastusega pargiäärseks kuurorditsooniks.¹¹⁷

Aed muutus kergemaks, õhulisemaks: kombineeriti puitu ja kivi. Ehitati kivisoklitel ja dolomiitpostidega puitlippaedu või erinevalt kujundatud puitpostidel puitaedu.¹¹⁸

52. Uus-Roomassaare 26 piirdeaed. 1920–1940.

53. Kuessaares, söövad vahvljäätitist. 1929.

Tavapärase oli põõnade paiknemine piirdeaia tänavapoolsel küljel. Piirdeaia kõrgus varieerus, sõltudes asukohast ning omaniku eelistusest. Ajalooliste fotode põhjal võib öelda, et kuurordi piirdeaia kõrgus võis ulatuda üle inimese pikkuse (ill 53). Levinuks jäid kolmnurksete otstega lihtsamad lippaiad, kuid enim püstitati kitsaste lippidega piirdeid, mille otsad olid tavapäraselt dekoratiivsed, saelõikelise otsaga ning tihti ka kontrastset heledat tooni. Madalamate aedade taha olid tihti istutatud põõsad.

54. Pargi 2 piirdeaed. 2016.

55. Lasteaia 8 piirdeaed. 1910.

Puitpostid olid tavapäraselt lippidega sama kõrged või pisut kõrgemad ning tihti otsast

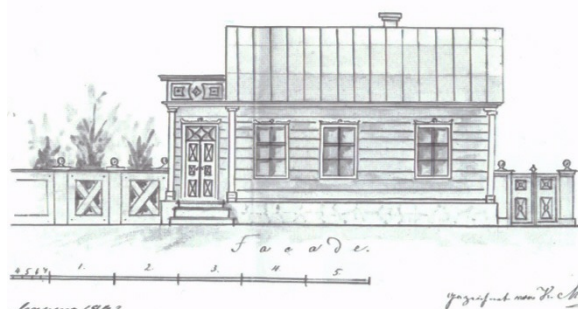
¹¹⁷ T. Org, Kuessaare linna piirdeaiad. Kuessaare linna ja Kaarma valla kontaktvööndi ühisplaneeringu lisamaterjal. Kuessaare: Kuessaare linnavalitsus, 2010, lk 4–5.

¹¹⁸ Kuessaare vanalinna kiviaiad. http://www.kuessaare.ee/uus/public/Kuessaare_vanalinna_kiviaiad_-_JUHEND.pdf (vaadatud 8. IV 2016).

püramiidjad või kolmnurksed, vahel ka nii-öelda katustatud (ill 53). Üheks väravaposti kujundusvõtteks kujunes ka Kuressaares posti otsa nii-öelda pealistamine dekoratiivse treititud detailiga (ill 55).¹¹⁹ Rajati ka sepistatud aedasil kivisoklil (ill 54), samuti on tänaseni säilinud üks uhke näide tsaariaegsest juugendstiili mõjutustega sepisväravast (ill 56).¹²⁰

56. Pargi 4 sepisvärav. 2016.

57. Uuel tänaval asuva hoone projekt. 1892.

19. sajandi teisel poolel arenes suvitus- ja aedlinnaosa keskusest kagus ja idas, mille üheks tõukejõuks oli uue sadama ehitus Roomassaare poolsaarele: tekkisid Uus, Pärna ja Transvaali tänavad. Hilisematel ajalooetappidel on eelkõige tihenenud linna krundistruktuur ja hoonestus, tänavavõrk on aga püsinud suhteliselt muutumatuna.¹²¹ Nende tänavate piirdeaiamaastikul valitses eklektika (ill 59): kõrvuti võisid olla dekoratiivsed tahveldisega aiad (ill 57) ning püstplank- ja lippaiad (ill 58); eklektika valitses ka postide kujunduses.

58. Uus 14. 1930–1940.

59. Uus tänav. 1935.

¹¹⁹ Lisa 2.2. Kuressaare projektüürid ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

¹²⁰ Sealsamas.

¹²¹ T. Org, Kuressaare linna piirdeaiad. Kuressaare linna ja Kaarma valla kontaktvööndi ühisplaneeringu lisamaterjal. Kuressaare: Kuressaare linnavalitsus, 2010, lk 4–5.

Pärnu linn

Alates 1889. aastast hakati Pärnu linna sihikindlalt kujundama Vene Impeeriumi ülese tähtsusega kuurortlinnaks, kerkis rohkelt historitsistlikke puitsuvilad.¹²² Et majutusküsimust leevendada, anti soovijatele G. Kuphardti planeeringu järgi krundid Lehe-Tammsaare-Kuuse tänava vahelisel alal, kohustusega ehitada sinna eesaedadega villad, kus on vähemalt neli üürituba suvitajatele.¹²³

60. Vaade Mere puiesteele 19. saj lõpp.

61. Mere pst 13. Ca 1910.

Kauaaegne linnaarhitekt Hugo von Wollfeldt projekteeris rohkesti saelõikeornamentidega kolmnurksete rippviiludega villasid Promenaadi tänavale¹²⁴, kahjuks lisas ta harva enda projektidele piirdeaia joonise. Kuid ajalooliste postkaartide ja fotode põhjal saab kuurorditüüpi aedadest rannarajoonis välja tuua põhitüübid: allapoole (ill 60) või ülespoole kaarduvate (ill 62), erinevate kõrgusega vahelduvate lippidega või madalam hõredamate lipivahedega aed. Enamasti asusid põõnad tänava pool. Poste või lipiotsi võidi rõhutada kontrastse värviga (ill 61, 62, 63) nagu oli tavapärane ka teistes linnades selle aja piirete puhul.¹²⁵

62. A. H. Tammsaare 7. Ca 1910.

63. Supeluse 7. 20. saj alg.

¹²² H. Laakmann, E. Parek, Pärnu. – Eesti Arhitektuur 2. Üldtoim V. Raam. Tallinn: Valgus, 1999, lk 99.

¹²³ L.Välja. Jalutaja teejuht Pärnu. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2008, lk 62.

¹²⁴ Eesti puitarhitektuur. Toim K. Hallas. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999, lk 26.

¹²⁵ Lisa 2.3. Pärnu projektiuringud ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

Samuti rajati uhkemate villade ette ka kivist soklil ja postidega metallväravaid. Näiteks võiks tuua villa Dampeli ette rajatud kõrgemal betoonist osal geomeetrilise kujundusega metallist aia (ill 64). Pärnu uhkemaks selle perioodi aiaks võiks lugeda Ammende villa rohke sepisdekooriga kaunistatud väravaga (ill 65) kivipostidega raamistatud võrkaeda.

64. Tammsaare pst 8. 20. saj alg.

65. Mere pst 13 värav. 2015.

2.1.5 Üldistavaid järeldusi

Kiviehitised, sealhulgas ka kõrged piirdemüürid olid levinud Kuressaares, aga taolisi õhukestest pækiviplatidest laotud piirdeid leidis ka Haapsalus ja Rakveres. 19. sajandi alguse klassitsistlike tüüpprojektide kivist piirded olid Eesti elamuehituses realiseeritavad aga vaid suuremates linnades nagu Tallinn ja Tartu, üksikud näiteid võib leida Kuressaares. Hilisemates sajandi keskpaiga tüüpprojektides olid piirded samuti inimesest kõrgemad (u 2 m), eraldades tänavaala sisehoovist täielikult.

Tänavajoonel paiknevate linnamajade vahel asus tavapäraselt kõrge plankaed, olles konkreetsele linnale tüüpiliselt kas horisontaalselt või vertikaalselt paigutatud plankudest. Korrapärasematel juhtudel oli aial hoone arhitektuuri järgides sokkel või karniis, mõnikord olid laudad pealistanud katteliistuga. Väravakujundus erines samuti linnaspetsiifiliselt, üldlevinud oli juba ka 18. sajandil kalasabamustriline lahendus. Rakveres esines palju horisontaalsuunaliste väravatega plankaedasid, samuti oli sedalaadi projektijooniseid ka Tartus. Kõige rohkem oli levinud siiski püstplankudest värav. Aia kõrge postid olid tihti ühendatud sillusega, mis võis olla katustatud pleki või katusekividega. 19. sajandi teisel poolel võisid postid olla faasitud ning postidest välja ulatuv sillus võis otsast olla profileeritud. Jalgvärav võis paikneda sõiduvärava kõrval postiga eraldatult või olla n-ö sisse ehitatud.

19. sajandi lõpus hakkas arhitektuur ja linnade tänavamaastik muutuma, eriti just kuurortlinnades, kus hooneid ei rajatud enam tänavajoonele, vaid paigutati krundi sisse. Uhkemate linnavillade/ elamute ees võis kohata madalamaid erineva kõrguse ja

läbipaistvusega lippaedasid. Puitpitsirohke šveitsi stiil muutus üha populaarsemaks 19. sajandi lõpul, mõjutades ka piirdeid. Piirdeaiad muutsid õhulisemaks ning neid kaunistati erinevate saelõikeliste või treitud detailidega. Piirde kõrgus varieerus: nii pansionaatide, suvemajade kui ka elamute piirded olid tavaliselt alla 1,20 m või üle 1,80 m kõrged.

2.2 Eesti Vabariik

1920. aastate Eesti arhitektuuri iseloomustab ühest küljest loova ülesehitustöö tahe, teisalt aga piirab ehitamist kõhn rahakott. Kuigi ehitustegevus oli orienteeritud sotsiaalehitusele, püstitati suuri esindushooneid vähe. Järsk tõus ehitusmahus algas 1930. aastatel ja buum kulmineerus aastatel 1936–1938. Kapitali jätkus nii riigil, firmadel kui ka eraehitajatel, ehkki soovid ületasid tollalgi võimalusi. Arhitektidele avanes tõeliselt lai tööpõld.¹²⁶

Esimese kümnendi jooksul valitses üsna stiiliühtne koolkond, mida tinglikult võib nimetada 1920. aastate traditsionalismiks. Väheliigendatud toekas ehituskehand küllalt kõrge kelpkatuse, väikeste avade ja minimaalsete kaunistustega on eelkõige moderniseeritud variant kohalikust luterlikust barokist, sisuliselt kujutab see aga 20. sajandi alguse saksa *heimat*-kunsti üht varianti. 1920. aastate arhitektuuri mõjutab ka ekspressionism. 1930. aastatel tuuakse sisse *art deco*'likku ornamenti sageli nii funktsionalistlike kui ka esindustraditsionalistlike hoonete juures.¹²⁷

1930. aastatel, eriti esimesel poolel, kerkib üle Eesti arvukalt kauneid funkvillasid, suuremaid korterimaju, koole, hotelle ja tehaseid, mis kõik kuulutavad uut helget elulaadi ja lähtuvad avangardistlikust masinaesteetikast. Uut stiili iseloomustavad lame katus, asümmeetriliselt paigutatud stereomeetrilisi algvorme meenutavad ehitusmahud, heledaks värvitud dekoorivaba seinapind jne. Ainulaadne modernismi interpreteering oli pae- ja puitfunktsionalism, mis ühendas kaks vastandlikku elementi: masinaeetikast kantud arhitektuurse vormi ja loodusliku, kättesaadava materjali. 1930. aastate traditsionalism võis avalduda pretensioonikalt, pürgides esindama noore kosunud ühiskonna kasvavat iseteadvust.¹²⁸

2.2.1 Eestiaegsete elamute uuringute alused

Projektide ja pildimaterjali uuringud hõlmasid alates 1918.–1940. aastani projekteeritud elamute ehitusprojekte fotosid, postkaarte ja jooniseid. Järgnevalt on linnade kaupa välja

¹²⁶ M. Kalm, Eesti Vabariigi kogemusest ehituskunstim. Looming, nr 5, lk 690.

¹²⁷ M. Kalm, Eesti Vabariigi kogemusest ehituskunstim, lk 691.

¹²⁸ Sealsamas, lk 692.

toodud uuringute mahu selgitamiseks üldised numbrilised andmed ning vajadusel on lisatud selgitused.

Pärnu eestiaegse elamuruumi, sealhulgas planeeritud Seedri ja Kaarli-Papli piirkonna piirdeaedade uuringuks töötati läbi üle 641 Riigiarhiivi toimiku, millest piirdeaedasid leidis 53-s ning lisaks vaadati läbi üle 3280 ajaloolise foto arhiividest, muuseumide kogudest ning internetikeskkonnast ning erialakirjandusest. Eestiaegseid piirdeaedasid oli neist kujutatud 8-s.

Rakvere uurimiseks kasutati Virumaa muuseumi aadressijärgseid toimikuid ning ka üksikarhiivaale, kokku 1321. Piirdeaedu leidis 11 projektijoonisel, millest enamik olid ümberehitusprojektid. Rakveres eestiaegsetele elamuprojektidele reeglina piiret ei lisatud. Ajaloolisi fotosid ja piltpostkaarte vaadati läbi üle 2730 ning koos tsaariaegsetega, kokku leiti piirdeid 88 fotol.

Tallinnast, Kadrioru linnaosast võeti vaatluse alla kivist kortermajad, Tallinna Linnaplaneerimise Ametist 201 uuritud projektis leidis piirdeaedasid 36. Merivälja linnaosast ei olnud võimalik teha eraldi tüüpiliste aedade ülevaadet, sest TLPA arhiivis läbi vaadatud 243 projektijoonisest leidis piirdeaed vaid ühel ning ka see oli tolleaegne tüüpjoonis. Samuti ei ole säilinud arvestaval kogusel fotomaterjali ning piirkonna piirdeaiamaastik on muutunud mitmekordsete ümberehitusetappide jooksul. Nõmme aedlinliku linnaosa kokkuvõtte on tehtud autori Nõmme linnaosa piirdeaedade tüpoloogia põhjal.

Tartus leiti Tartu Linnavalitsuse linnaplaneeringute arhiivist aadressijärgsete toimikute põhjal vaatluse all olnud Tähtvere linnaosas 30 piirdeaiajoonist uuritud 99 projektist ning Tammelinnas 21 piirdeaiajoonist uuritud 305 projektist. Samuti tehti ajalooliste fotode analüüs tolleaegse kirjanduse ja Riigiarhiivi fotode andmebaasi põhjal ning leiti vastavalt 5 fotot.

2.2.2 Aedlinna-laadsed asumid

Aastatael 1911–1912 tõusis aedlinnade teema eestikeelses ajakirjanduses aktuaalsena esile ning alustati Revalis Lillepi-Varsaallika ja Pääsküla Peetri aedlinna rajamist. 1913. aastal algas ka Romanovi aedlinna rajamine Sakus. Kuid Esimese maailmasõja puhkedes võõrandati need maad Peeter Suure merekindluse alla ja Saku aedlinna seltsile saadi asendusmaa 1921. aastal, mil rajati uus aedlinn Meriväljale. Aedlinnade ehitamine andis tunnistust sellest, et tuleviku-Tallinna nähti suurlinnana, mille ümber kasvavad

alternatiivseid elamistingimusi pakkuvad satelliitlinnakud, nii nagu see oli mujal Euroopas.¹²⁹

Mõisamaade jaotamisega olid hüppeliselt kasvanud linnade ja alevite maad. Kesklinnade hoonestuse väljavahetamiseks puudus kapital, kuid äärelinnade maa odavus muutis need kättesaadavaks.¹³⁰ Planeeringutega jagati ehituskrunte ja väljaspool linna anti rendile aiamaad, milles nähti tulevikku aed- ja aedeeslinnadele.¹³¹ Riiklikul ja munitsipaaltasandil püüti pere- ja väikeelamutega hoonestatud asumite kujunemisele igati kaasa aidata: madala intressiga pikaajalised ehituslaenu suunati alates 1922. aastast enamikus just seda tüüpi eramute ehituseks.¹³²

Soodsatel tingimustel antud toetuslaen oli mõeldud väiksemate omakapitalide ehitusesse kaasamiseks ehk kahe kuni neljakorteriliste ühe- ja kahekorruseliste elamute ehituseks. Suuremate hoonete ehitamist toetati vaid siis, kui nende suurus oli tingitud ümbruskonna hoonestuse või planeerimiskavast. Laenu tingimustes avaldus riiklik ehituspoliitika, mis soosis just aedlinna-tüüpi asumite väljaehitamist ja kujundas selliselt ka vastava ehitustraditsiooni.¹³³ Ühendades endas linna ja maaelu positiivseid külgi, olid aedlinnad nii sotsiaalselt sobivate kui ka tervislike elutingimuste tõttu tunnistanud parimaks elukeskkonnaks.¹³⁴

Esimesed aedlinnad planeeriti Tallinna ümbruses Meriväljal, Nõmmel ja Pääskülas ning Tartus Tammelinnas ja Tähtveres. Ka mitme väiksema linna laiendusi kavandati just aedlinnana, mis on linnaplaanidel eristatavad radiaalsete ja kaarjate tänavate kogumina, näiteks 1932. aastal Elmar Lohu planeeritud Kuressaares.¹³⁵ Aedeeslinnade planeeringu populaarseimaks võtteks oli esinduslikkust ja intiimsust ühendav kodar- ja kaartänavate rakendamine, mida võib jälgida Viljandis 1922. aastal Eugen Habermanni poolt planeeritud Uueveskis ning Tartus 1928. aastal Arnold Matteuse planeeritud Tähtveres.¹³⁶

¹²⁹ K. Hallas-Murula, Tallinn teel suurlinnaks. Esimesed aedlinnad. – Eesti kunsti ajalugu 5. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia 2010, lk 216.

¹³⁰ M. Kalm, Keskklaasi maailm võtab ilmet – 1920. aastate arhitektuurist. Sotsiaalehitus – hool väikese inimese eest. Aedlinn – ehituslaen – ehitusühing. – Eesti kunsti ajalugu 5. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010, lk 266–267.

¹³¹ J. Rebane, Linnade ehitamise kavad, seadused ja maapoliitika. Jutuajamine Ehitusvalitsuse juhataja arhitekt Habermanniga. – Eesti Tehnika Seltsi Ajakiri 1920, nr 15, lk 102.

¹³² Elukorterite ehituslaenu seadus. Riigi Teataja 1922, nr 49.

¹³³ A. Pikk, Aedlinnade rajamine Tallinna ümbruses ja pereelamu kujunemine 1920ndatel aastatel. Dissertatsioon magistri teadusliku kraadi taotlemiseks. Tallinna Kunstiülikool. Tallinn, 1993, lk 38.

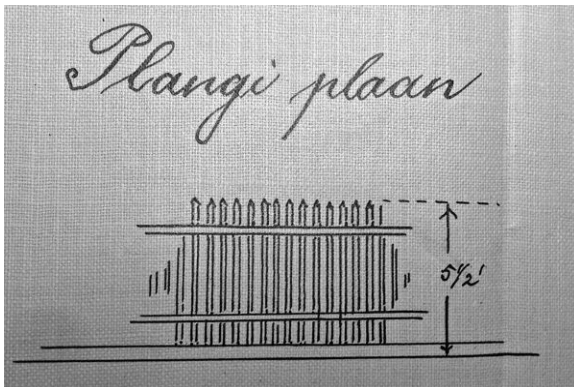
¹³⁴ A. Pikk, Aedlinnade rajamine..., lk 38.

¹³⁵ L. Hansar, Aedlinn. – 100 sammu läbi 20. sajandi arhitektuuri. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2013, lk 12.

¹³⁶ O. Kotšenovski, Linnaehitus ja arhitektuur. Tallinn: Ehituse Teadusliku Uurimise Instituut, 1990, lk 5–17.

Nõmme linnaosa Tallinnas

Nõmmel pidid tänavate ja avalike platside äärsed piirded kujundama naaberkruntidega katkestamatu joone.¹³⁷ Tihti paigutati kitsamatel tänavatel autovärv tänavajoonest krundi sisse, et lihtsustada autodega liiklemist. Lihtsamate lippaedade joonestajatest võib välja tuua arhitekti Arnold Grünbergi ja inseneri Toomas Gutmanni, kusjuures viimane projekteeris lippe kooshoidvad horisontaalsed lipid alati tänava poole, tõenäoliselt et vältida lippide eemaldamist (ill 66). Lippaia tavapärane kõrgus oli 1,50 m.

66. Palli 13, Toomas Gutmanni projekti aed. 1927.

67. Sihi 11, jalgvärv ja lippaed. 2013.

Ehkki üldine suundumus oli selgelt lihtsamate ja lakoonilisemate vormide poole, kasutati üksikutel juhtudel historitsistliku jäänukina veel ka saelõikeliste kaunistustega ning erineva kõrgusega lippe. Diagonaalselt asetatud lippidega piire kui taluarhitektuuri interpretatsioon oli mitte tihti, kuid siiski esinev variant.¹³⁸ Piirkonnale omalaadseks said lisaks sisselõikega betoonpostidele ja nende värvakujunduses kasutatud suurendatud variantidele (ill 69) ka suuremad betoonkiviplokkidest tavapärastelt 5–7-kordse kivireana laotud betoonpostid (ill 67).

Ka sellisel puhul olid betoonpostide lahendustes erinevused: ladumises (kaks/ üks kivi kõrvuti), betoonploki mustris (tahutud kivi, sirged sisselõigetega), vuugis (dekoratiivne, must), pealistuses (plaat ning suurem/ väiksem betoonkera/ lillevanik) jne.¹³⁹ Samuti kasutati jalgvärvate puhul kaaremotiivi, kividest laotuna või ka valubetonist. Püstitati ka silikaat- ning looduskivist postidega aedasid, samuti kasutati värvakujunduses mõnikord metalli (ill 68). Lisaks tehti aedadele ka hoone arhitektuuriga kokkusobivaid lahendusi. Selliseks näiteks olid Robert Natuse tellija soovil joonestatud piirete eriprojektid ning

¹³⁷ Nõmme linna ehitussundmäärus. Riigi Teataja 1937, nr 43.

¹³⁸ D. Haapsal, Nõmme ajaloolised piirdeaiad ja värvad. Muinsuskaitse aastaraamat. Toim Mari Loit. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2015, lk 218–219.

¹³⁹ D. Haapsal, 1920.–1930. aastate aedlinlike..., lk 23–24.

Edgar Velbri aiad (ill 71), mille väravad võisid tihti olla katustatud (ill 72).¹⁴⁰

68. Hiiu-Maleva 13. 2014.

69. Kirde 3, Väikese Illimari 12 ja Ravila 9 betoonpostid. 2013.

70. Hiiu-Maleva 24 värav. 2014.

71. Mängu 18 elamu. 2014.

Ühe erilisema lahendusena tõuseb esile Õie 42 aadressil asuva R. Natuse projekteeritud eramu betoonaed (ill 73). Kummalise gaudiliku aia lõi Estotsemendi nõuandebüroo juhataja ning tulihingeline betoonipropagandist insener Andres Grauen spetsiaalsete omatehtud vormidega 1935. aastal.¹⁴¹ Ta kirjeldas läbipaistva raudbetootara ehitamist ka ehtusajakirjades. Postide vahe tehti raudbetoonplaadina ja vastavas mustris valmistatud avadega; aiapostid tehti õõnsatena, kahes tükis, hiljem valati nad täis seguga, mis asetati raudarmatuurile; 2,70 m pikad raudbetoonplaadid asetati postidevahelisele betoonsoklile.¹⁴² Praeguseks on aed eraldiseisvalt riikliku kultuurimälestisena arvel.¹⁴³

¹⁴⁰ D. Haapsal, Nõmme ajaloolised..., lk 218–219.

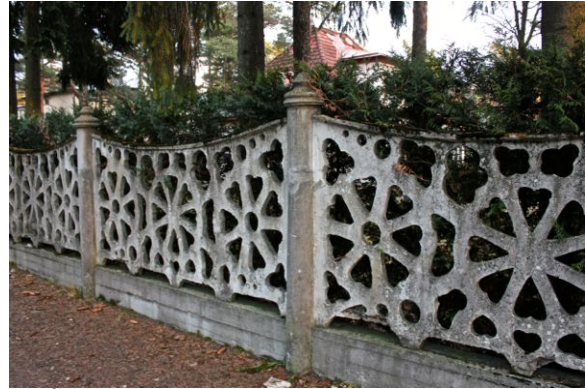
¹⁴¹ L. Lõhmus, Jalutaja teejuht: Nõmme. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2007, lk 40.

¹⁴² A. Grauen, Betoonist aiapostid ja tarad. – Tehnika ajakiri, 1937, nr 9, lk 276–280.

¹⁴³ Kultuurimälestiseks tunnistamine. <https://www.riigiteataja.ee/akt/25430> (vaadatud 3. I 2016).

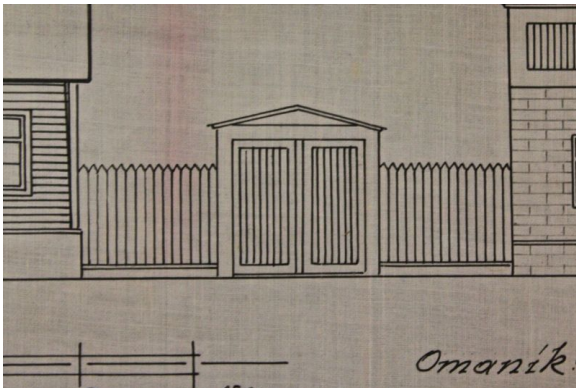
72. Vabaduse pst 127 jalgvärv. 2014.

73. Õie 42 piirdeaed. 2013.

Rakvere

Eestiaegses Rakveres projektidele piirdeaedade jooniseid tavapäraselt ei lisatud, tihedamini joonestati ümberehitusprojektidele olemasolev aed ning elamu ümbritseti lippaiaga. Pikal tänaval oli sõiduvärv tavaliselt piirdeaiast kõrgem ja nelinurkne. Värv oli pealistatud palgiga ning mõningatel juhtudel madalakaldelise kolmnurkse pealistusega (ill 74, 75). Üldiselt püstitati madalakaldelisi teravatipuliste laudadega plankaedasid (ill 74), paralleelselt ka horisontaalseid ning katteliistuga plankaedasid.

74. Tartu 50. 1925

75. Pikk 29. Ca 1930.

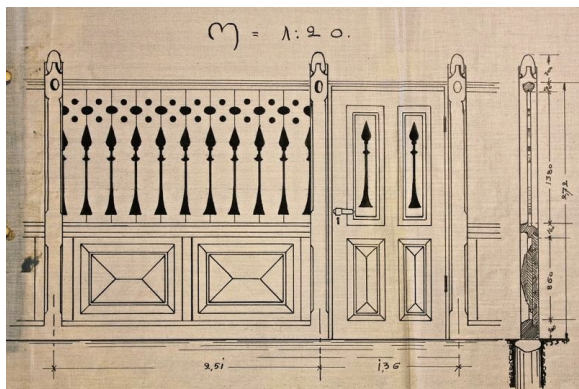
Rannarajoon Pärnu linnas

Nii nagu teistes ajaloolistes linnades, jätkub ka Pärnus nii püst- kui ka horisontaalplankaedade rajamine, lisaks joonestati kalasaba- ning ristmustrilisi väravaid. Samuti kavandati ajaloolistele hoonele sh puitpitsvilladele neile sobiv stiililine lahendus (ill, 76 77).¹⁴⁴

1920. aastate algul joonestati mõne ajaloolise neostiilis hoone puhul vastavaid retrospektiivseid piirdeaedasid. Sedalaadi kõrgetasemelisi projekte viljelesid enim

¹⁴⁴ Lisa 2.3. Pärnu projektiuringud ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

baltisakslased Erich von Wolffeldt ning Aleksander Nürnberg (ill 77),¹⁴⁵ kellest viimane joonestas hiljem kolmekümnendatel juba kaasaegsemaid projekte.¹⁴⁶

76. Kaarli tänav. Aia projekt. 1924.

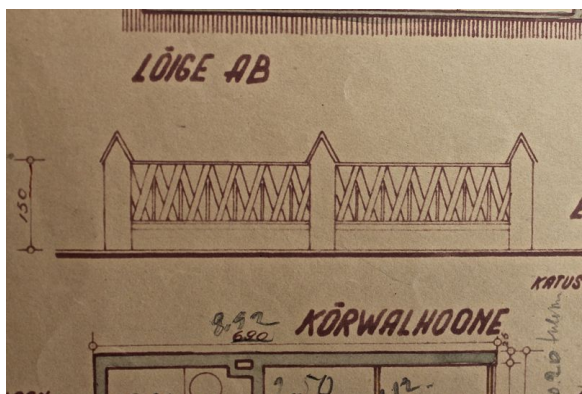

77. E. Wolffeldt ja A. Nürnberg. Esplanaadi 5 projekt. 1928.

Pärnus kerkis 1930. aastatel mitu ühtlaselt väikeelamutega hoonestatud piirkonda, nagu Kaarli-Papli ja Seedri tänava kant. Tüüpiliselt 1920. aastate aedlinnadele saavutati neil aladel terviklik ilme tänu linnale seatud ehitustingimustele.¹⁴⁷ 1932. aastal linnaarhitekt Olev Siinmaa projekteeritud Seedri tänava kvartalis õnnestus hoonetele anda tervikliku ansambli välimus (vaikimisi kokkulepitud üle 45-kradilise punaseks värvitud sindlite või kivikatusesega kahe kuni nelja korteriga pooleteisekorruselised hooned ning planeerimise plaanis sätestatud krundijaotus), šnitti võeti Norra konsul A. Bentzeni elamust Brackmanni ja Mere pst nurgal (ill 78).¹⁴⁸

78. Mere pst 2. 1929.

79. I. Laasi. Seedri 9 piirde joonis. 1934.

1931. aastal linnavalitsuses kinnitatud ehitustingimused sätestasid tarade kohta: tänaväärsed piirded pidid olema kuni 1,20 m kõrged betoonsoklil võrkaiad.¹⁴⁹

¹⁴⁵ M. Kalm, Rannalinn, seenrõdu ja viinakapp. Pärnu linnaarhitekt Olev Siinmaa. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum ja Eesti Kunstiakadeemia, 2012, lk 106.

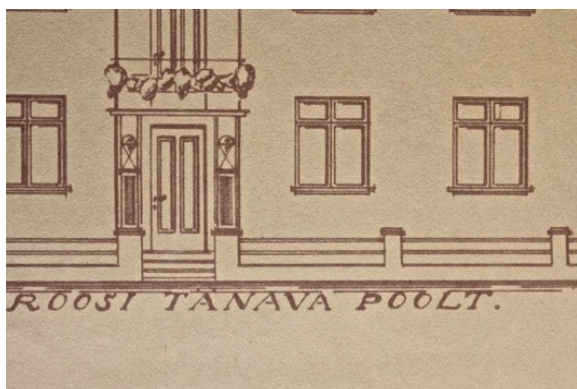
¹⁴⁶ Lisa 2.3. Pärnu projektüüringud ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

¹⁴⁷ M. Kalm, Rannalinn, seenrõdu ja viinakapp. Pärnu linnaarhitekt Olev Siinmaa. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, Eesti Kunstiakadeemia, 2012, lk 138.

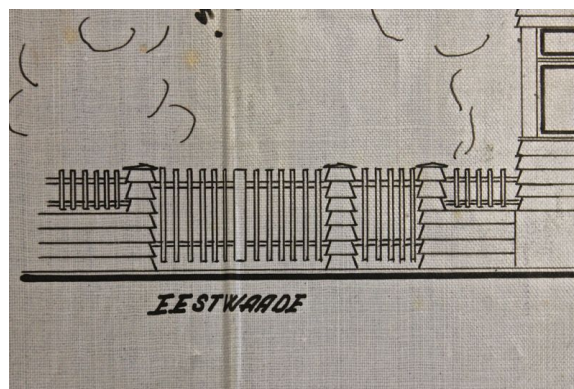
¹⁴⁸ Pärnu ja ta kuurort. Toim E. Eerme. Pärnu: Pärnu Päevaleht, 1939, lk 88.

¹⁴⁹ Pärnu linna Brackmanni t, Mere pst ja Poska t vahelise maa-ala ning Seedri t ümbruse planeerimise plaan. ERA f T-10 n 4-1 s 7.

Piirdeaedasid joonistati projektidesse pigem vähe, esinesid ka lihtsad lippaiad. Insener Ilmar Laasi ei lisanud tavapäraselt traditsionalistlikele nn kikkis majadele piirdejoonist, kuid mõne projekti puhul on ta teinud seda fantaasiarikkalt (ill 79 ja 81).

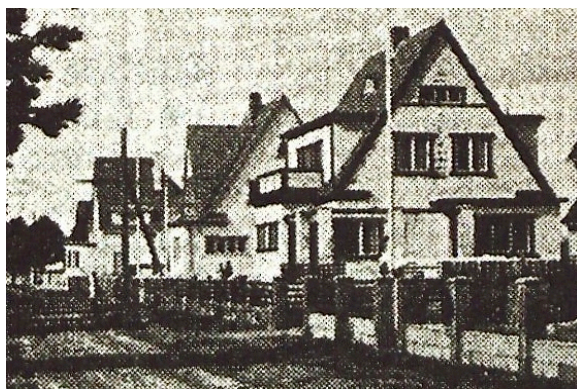
80. Rooski tänava projektijoonis, E. Klein.1932.

81. Pardi tänava elamu piirde joonis, I. Laasi. 1933.

Kui insener Aleksander Hammerbeck ning ka arhitekt Erich-Eduard Klein joonestasid eramule aia, eelistasid nad lippaeda. Kuid kolmekümnendatel uutest modernismituultest mõjutatuna kavandasid nad ka piirdemüüre tavapäraselt koos lihtsamate täisnurksete geomeetriliste väravakujundustega. Viimase illustreerimiseks võib välja tuua Rooski tänava kortermaja madala horisontaalse aia, millel on kõrge jalgväravapost (ill 80). Arhitekt J. Soosaar oli aktiivselt tegev, kuid piirdejoonist lisan ta enda projektidesse harva.¹⁵⁰

Mujal eestiaegsetes asumites populaarseks muutunud tüüpsed sisselõikega valubetonpostid ei leidnud nii laialdast kasutamist, puitpostide kõrval eelistati kaarja ülaosaga betoonposte (ill 83), krohvitud kiviposte ning looduskiviposte.

82. Seedri tänav. Ca 1938.

83. Seedri 9, 7, 13 ja Esplanaadi 30 betoonpostid. 2016.

Eesti funktsionalistliku arhitektuuri traditsiooniliseks võtteks kujunes õueosa eraldamine kõrge krohvitud piirdemüüriga, millel oli tihti just kaarjas hoovi viiv ava.¹⁵¹ Sedalaadi

¹⁵⁰ Lisa 2.3. Pärnu projektiuringud ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

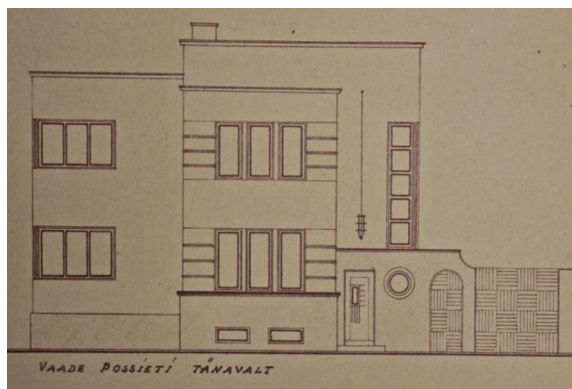
¹⁵¹ L. Välja, Jalutaja teejuht Pärnu. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2008, lk 68.

projekte tegi ka O. Siinmaa – üks kõige esimesi huvitavamaid ja järjekindlaid moodsate funktsionalistlike eramute kavandajaid.¹⁵²

Eesaeda oli mõeldud piirama madal müür (ill 84) või piirdeaed (ill 87), samuti võis krundi lahendus olla üldse piirdeta (ill 88), kuid konservatiivsemad elanikud ehitasid eramu ette siiski madala lippaia. Horisontaalsuunaline laudadest aed oli samuti populaarne lahendus (ill 78).¹⁵³

84. Lõuna 2a madal eesaed. 2016.

85. Suur-Posti 7 projektijoonis, M. Merivälja.1938.

86. O. Siinmaa (?). Karja 5. 1937.

87. Ringi 14. 2015.

Üks erilisem teostatud ning säilinud piirdeaed on 1930. aastatel aktiivselt projekteerinud ja peamiselt funktsionalismi viljelenud Mart Merivälja A. H. Tammsaare pst 1a piire. Jalgvärapostidel asus tolle aja kontekstis täiesti uudne element: valgustus. Samatüübilisi jämedate kivipostidega geomeetrilisi metallaedasid rajati veel (ill 86), kuid mitte nii uhkeid.¹⁵⁴

¹⁵²M. Kalm, Rannalinn, seenrõdu ja viinakapp. Pärnu linnaarhitekt Olev Siinmaa. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum ja Eesti Kunstiakadeemia, 2012, lk 171.

¹⁵³ Lisa 2.3. Pärnu projektiuringud ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

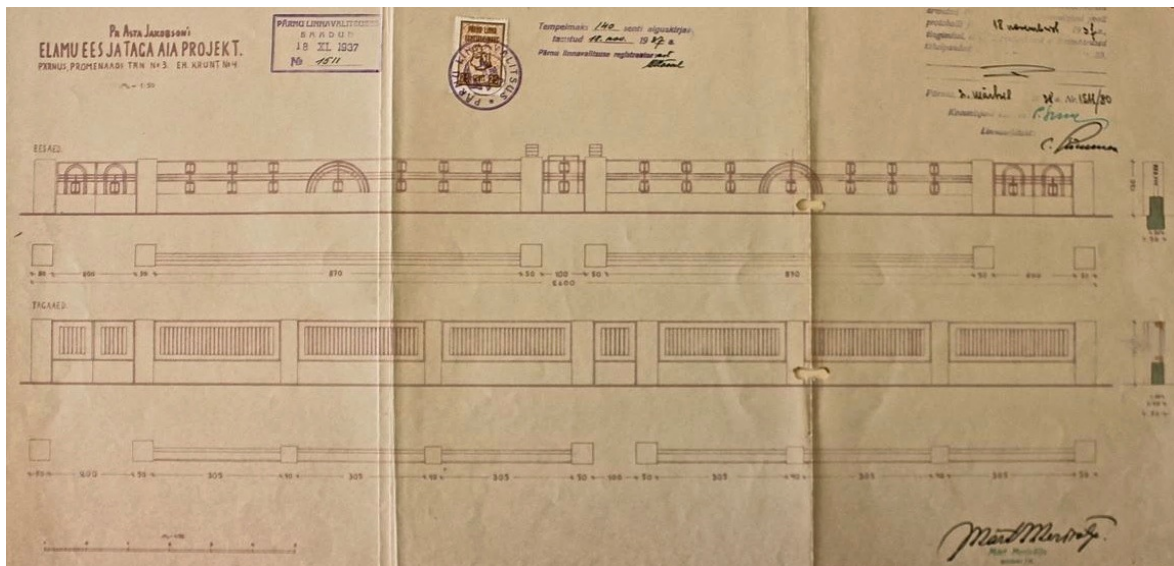
¹⁵⁴ Sealsamas.

88. Esplanaadi 23. 2016.

89. A. H. Tammsaare 1a. M. Merivälja. 1938.

90. A. H. Tammsaare 1a elamu ees ja tagaia projekt. M. Merivälja. 1938.

Tammelinna linnaosa Tartus

1923. aastal Edgar Johann Kuusiku poolt aedlinna põhimõtetele planeeritud Tartu Tammelinna elamurajoonis¹⁵⁵ joonestati piirdeaedasil võrdlemisi vähe. Tolleaegne ehitussagedus soodustas mitmekesisuse tekkimist ning ka tase ei olnud ühtlane, paljud eramud projekteeriti inseneride ja diplomiarhitektide poolt, kuid 1-korruseliste väikeelamute projekte telliti ka ehitustehnikutelt.

Algusaastatel kujunesid Tammelinnas määravaks mansardkorrusega hilisjuugendlikud ja *heimat*-stiilis elamud, projekteerijaks arhitekt Anatoli Podtšekajev,¹⁵⁶ kellelt telliti kokku projekte pea seitsmekümnele eramule ning ehituskunstnik kasutas seal põhiliselt nelja erineva projekti koopiaversiooni.¹⁵⁷ Piirdejoonis kahjuks projekti hulka ei kuulunud, kuid seevastu on Podšekajevi eramute ees erisuguse kujundusega betoonpostidega lippaiafront.

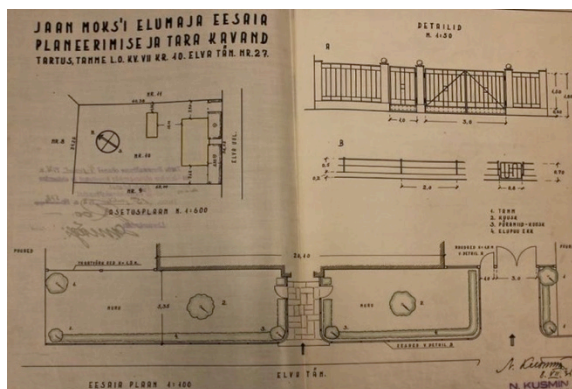
¹⁵⁵ O. Kotšenovski, Tammelinn. – Eesti Arhitektuur 4. Peatoim V. Raam. Tallinn: Valgus, 1999, lk 13–14.

¹⁵⁶ Sealamas, lk 13–14.

¹⁵⁷ R. Treufeldt, Arhitekt Anatoli Podtšekajev. – Kunstiteaduslikke Uurimusi 2004, kd 13, nr 3–4, lk 91.

Piirete kavandeid lisas aga enda sarnase käekirjaga hoonete projektidele insener V. Rosenberg (ill 91).¹⁵⁸

1920. aastate lõpul kavandas A. Matteus Tammelinna kõrge kelpkatusega traditsionalistlikke, 1930. aastail funktsionalistlikke hooneid.¹⁵⁹ Polnud ka harv juhus, et tara projekt telliti elamu joonistest hiljem/ eraldi, näiteks N. Kusmin joonestas eesaia planeerimise ja tara kavandi Jaan Moksi elamule Elva 27 (ill 92).¹⁶⁰ Lihtsamaid lippaedasid joonestas insener Harald-Aleksander Seydenbach (Sööt).

91. Kesk-Kaar 48, V.Rosenbergi piirde joonis. 1924. 92. Elva 27, N. Kusmini eesaia ja piirde joonis. 1936.

Tammelinnas ei olnud tihtipeale projektides tarade joonised ning ka paljud projektid ei ole säilinud, kuid tänaseni võib näha lippaedade kiviposte või madalaid kivimüüre. Harvemini on säilinud ka metalloosad. Tänu sellele saab paralleelselt jälgida ja välja tuua piirkonnale omaste sisselõigetega betoonposte (vt lisas 3.3).¹⁶¹

Tähtvere linnaosa Tartus

1928. aastal arhitekt Arnold Matteuse projekteeritud rangelt sümmeetrilise Tähtvere aedlinnaga¹⁶² algas uus kvaliteet Tartu elamuehituses, kuna ehitustegevust võis siin alustada alles pärast kommunikatsioonide rajamist krundini ja tänava sillutamist.¹⁶³ Hoone krundi sisemised piirid tähistati teravatipulise lippaiaga, valmimisel lisati tänavaäärne piire.¹⁶⁴ Piirete projekte joonestati enamasti peatänaval Taara puiesteel ja tänavaäärde nihutatud ristmikel asuvatele elamutele.

¹⁵⁸ Lisa 2.6. Tartu projektüüringud ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

¹⁵⁹ O. Kotšenovski, Tammelinn. – Eesti Arhitektuur 4, lk 13–14.

¹⁶⁰ Tartu linnavalitsuse linnaplaneerimise ja maakorralduse osakonna planeeringute ja ehitusprojektide arhiiv. Toimik Elva 27 kohta.

¹⁶¹ Lisa 2.6. Tartu projektüüringud ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

¹⁶² O. Kotšenovski, Tähtvere aedlinn. – Eesti Arhitektuur 4, lk 14.

¹⁶³ R. Toompere, Ugalensis Arnold Matteus. – Korporatsioon Ujala kodulehekül,

<http://korpugala.ee/dokumendid/rait.htm> (vaadatud 3. I 2016).

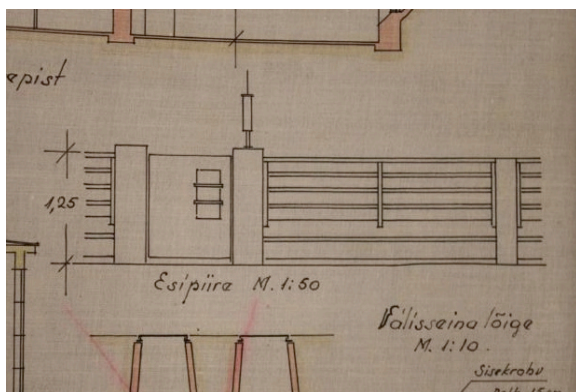
¹⁶⁴ Tähtvere linnaosa. 1933. Tartu Linna ja Rajooni Riiklik Arhiiv, f 197 n P s 29934.

Enamik Tähtvere hoonestusest ehitati 1930. aastatel, kui vormivõttena valitses funktsionalism. Fassaadid muutusid lihtsamaks, lamedamaks, katusekalle madalamaks, hoone planeering oli enamikul juhtudel maja poolitava trepikoja suhtes sümmeetriline (nn Tähtvere tüüpi maja), kuid levis ka nurgatrepikojaga elamu (nn Nõmme tüüp). Eramud olid ehitatud puidust ning olid funktsionalistliku väljanägemise saamiseks silekrohvitud.¹⁶⁵

93. Hurda 6, Vikerkaare 10, Koidula 9, Taara pst 11 betoonpostid. 2016. 94. Hurda 6 piirdeaed. 2016.

Piirdeaia kujunduses oli suundumus selgelt lihtsamate vormide poole, kivipostidega lippaeda võiks lugeda levinuimaks piirdetüübiks. Postid võisid olla ehitatud silikaattellistest ning seejärel krohvitud või tehtud valubetonist (ill 93, 94), samuti olid kasutusel ka tüüppostid. Teiseks enim levinud kujunduseks võib pidada kõrgemal kivisoklil ja kivipostidega geomeetrilist metallpiiret. Rajati ka metallraamis ning samuti kivipostidega sepi- ja võrkaedasid (ill 95).¹⁶⁶

95. Hermanni 9, J. Linnakivi piirdeaia joonis. 1937. 96. Hermanni 7 eramu. 1936.

Suurema osa Tähtvere sõjaeelseid maju projekteeris aastatel 1926–1935 linnaarhitektina tegutsenud Arnold Matteus¹⁶⁷ ja tema vabakutselist tegevust alustav ametivend Nikolai

¹⁶⁵E. Tamm, Piirkond "Tartu Linn. Tähtvere miljööväärtusega hoonestusala." – Miljööväärtuslikud hoonestusalad, http://www.miljooala.ee/miljoovaartuslikud-hoonestusalad?region_id=58 (vaadatud 3. I 2016).

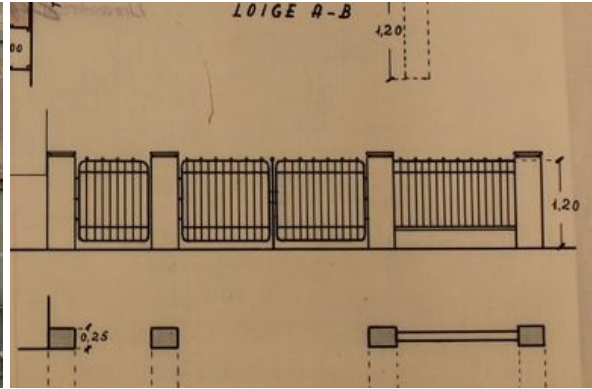
¹⁶⁶Lisa 2.6. Tartu projektuurid ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

¹⁶⁷R. Toompere, Ugalensis Arnold Matteus. – Korporatsioon Ugala kodulehekül, <http://korpugala.ee/dokumendid/rait.htm> (vaadatud 3. I 2016).

Kusmin,¹⁶⁸ kes tihti lisasid hoone joonistele ka piirdeaia.¹⁶⁹ Kui Mattheus joonestas enda projektidele põhiliselt jämedate kivipostidega ja toeka sokliga tihedaid lippaedu, siis Kusmini puhul sai nii-öelda tüüp-aiaks madal soklil kivipostidega geomeetiline metallpiire (ill 97). Kahe arhitekti koostööd võib märgata jämedate postidega metalliaia puhul (ill 98).

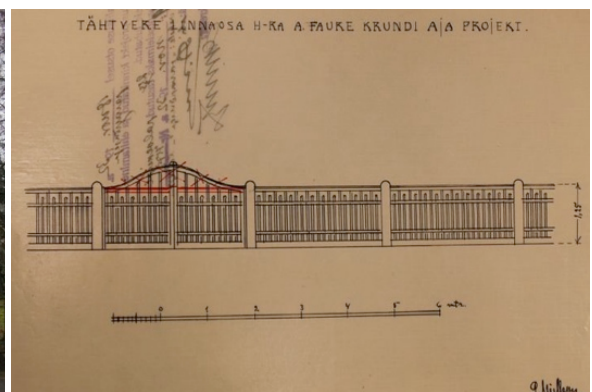

97. Hermann 3 metallpiire. 2015.

98. Taara pst 6 piirdejoonis, A. Mattheus, N. Kusmin.1937.

Aastatel 1922–1935 Tartu Ülikooli arhitektiks olnud Paul Mielbergi kavandatud eramutest asub enamik toleaegses uues linnajaos Tähtveres. Stiililiselt haakusid ehituskunstniku projektid sajandialguse maalilise kodukultuuriga, veidi tõstetud räästaga kõrge kelpkatusega *heimati* ja juugendijärgsete teisenemistega,¹⁷⁰ mistõttu erinevalt tema funktsionalistliku vormipüüdega eramuprojektidest Tähtveres eristusid piirdeaiajoonised vastandina seal levinud geomeetrilistele aedadele, olles inspireeritud varasema ehituslaadi aedadest: projektijooniseid on nii erikõrguste lippidega (ill 100), kolmnurkse tipuga nn katustatud või ümara otstega betoonpostidega tihedatest lippaadest.¹⁷¹

¹⁶⁸ Arhitekt Nikolai Kusmin: 1906–1994. Koost M. Karu, toim K. Hallas-Murula. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2007, lk 29.

¹⁶⁹ Lisa 2.6. Tartu projektüüringud ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

¹⁷⁰ A. Kurg, Paul Mielberg Tartus. – Postimees. 18. XII 1996. <http://www.postimees.ee/2495077/paul-mielberg-tartus-arhitektist-kes-kujundas-ulikooli-ja-tahtvere-linnaosa-ulikoolile-voimla-kliinikud-ja-keemiahoone-plaanid-peahoone-umbrusega-eramud-tahtvere-linnajaos-oppejoud-ulikoolis-arhitekt-vaarib-meelespidamist> (vaadatud 3. I 2016).

¹⁷¹ Lisa 2.6. Tartu projektüüringud ja ajaloolise pildimaterjali analüüs.

99. Hermanni 4. 2015.

100. C. R. Jakobsoni 1 piirde joonis, P. Mielberg. 1932.

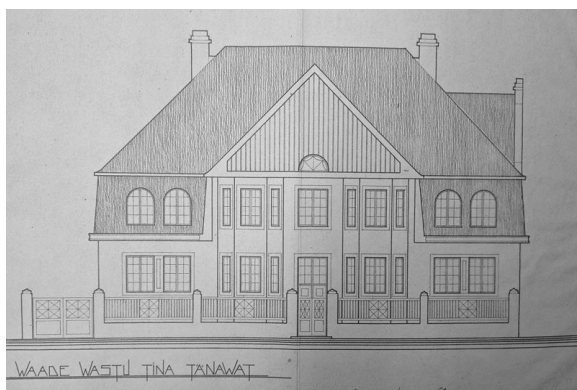
Arhitekt Aleksander Redlin joonestas enda eramuprojektidele ühe kindla kõrgel kivisoklil ja jämedate kivipostidega geomeetrilise kujundusega piirde lahenduse (ill 99), mida esines ka Tammelinna linnaosa projektijoonistel. Linnainsener Harald-Aleksander Seydenbach (Sööt) joonestas mõlemasse linnaossa projektiga koos nii lihtsamaid tarasid kui ka eraldi hästi läbi mõeldud detailimõõtudega piirdeprojekte.

2.2.3 Kivist korterelamud

Kadriorg

Tallinna kaasaegne ja pikaajaline arengukontseptsioon loodi Eesti Vabariigi esimesel kümnel iseseisvusaastal arhitektide Eugen Habermanni ja Anton Soansi poolt – eelkõige esimese 1922. aastal kinnitatud ehitusplaaniga ning A. Soansi puhul selle kontseptsiooni detailsete planeerimislahendustega. Aastatel 1928–1934 linnaarhitektiks olnud Elmar Lohk suunas kesklinna väljaehitamist ning ehitusjooni. Seal ajal püstitati ka mitukümmend nelja- ja enamakorruselist maja kesklinna aladele, sellele eelnenud aastakümnel vaid üks. Alates 1934. aastast linna arhitektiks olnud Herbert Johansonini mõju pealinna väljaehitamisele oli väga suur. Lisaks linnaehituslikule tegevusele projekteeris ta palju elamuid.¹⁷²

19. sajandi lõpul/ 20. sajandi alguses, kui Eesti keskklass ja haritlaskond muutus mõjukamaks, rajati Kadrioru elamurajooni rohkesti uusi, parema planeeringuga üürimaju.¹⁷³

101. K. Burmani esifassaadi joonis. 1922.

102. Tina 26. 2016.

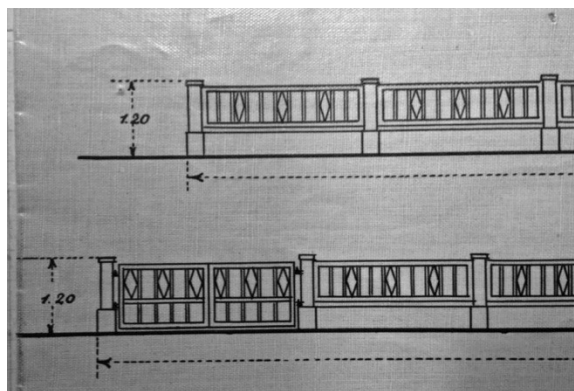
Kivist korterelamute puhul hakkas võttena levima eesaia motiiv, mis oli tavapäraselt ääristatud madala sokliga ning läbipaistvast osast koosneva piirdega. Sellise aia kõrgus ulatus üldiselt kuni ühe meetrini. Rahvusromantilise arhitektuurisuuna viljeleja ning eesti

¹⁷² D. Bruns, Tallinn. Linnaehitus Eesti Vabariigi aastail 1918–1940. Tallinn: Valgus, 1998, lk 38–81.

¹⁷³ Tallinn: entsüklopeedia. 1, A-M, Peatoim J. Tamm. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2004, lk 158.

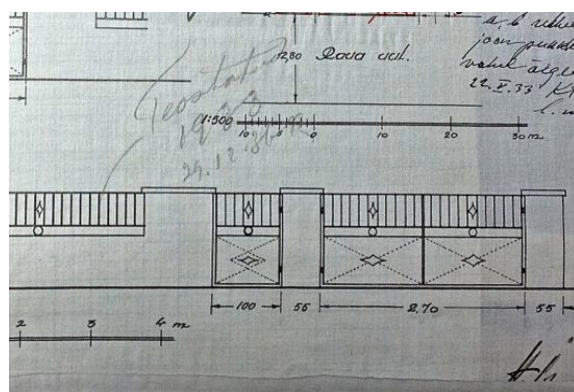
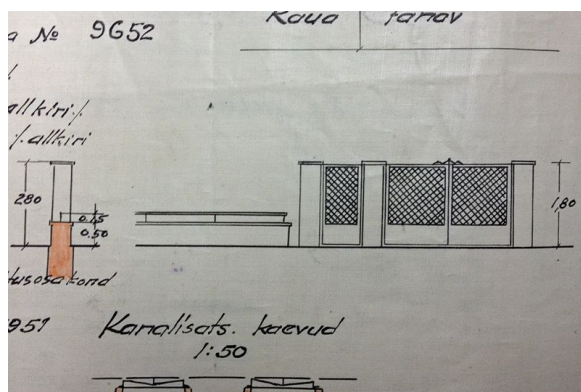
arhitektuuristiili üks alusepanijaid Karl Burman lisas tavapäraselt elamuprojektile aia, nagu võib näha Tina 26 fassaadijoonisel (ill 101), antud aed on tänapäeval ligilähedaselt taastatud (ill 102).¹⁷⁴

Kortermajade eesaedade piirete puhul domineerisid geomeetrilise kujundusega metall-, võrk- ning harvemini puitaiad kõrgemal kivist soklil, näiteks nagu Elmar Lohu projekteeritud Tina 17 hoone kaasajani säilinud aia puhul (ill 103). Eestis tegutsenud poola-vene päritolu arhitekt Aleksander Wladovsky tavapäraselt ei lisanud enda projektile aeda, kuid mõnel projektil on ta siiski seda teinud, näiteks on ta joonestanud piirdevaated praeguse aadressiga Narva mnt 64 elamule, nii Narva mnt kui ka A.Weisenbergi tänava poolele (ill 104).¹⁷⁵

103. Tina 17 piirdeaia metallosa detail. 2016. 104. Piirdejoonis Narva mnt 64 elamule A. Wladovsky. 1929.

Eugen Habermanni büroos alustanud Eugen Sacharias kujunes kiiresti üheks tähtsamaks kortermajade projekteerijaks Tallinnas.¹⁷⁶ Ta on projekteerinud elamuid ka Kadrioru, lisades projektile kõrgemal kivist soklil piirdejoonise. Nii paralleelselt linnaarhitektina töötanud töötanud E. Lohk kui ka H. Johanson lisasid tihti üürimaja projektile piirdekujunduse.¹⁷⁷

105. Raua 12 piire ja väravakujundus. E. Lohk. 1937.

106. Raua 22 piirdejoonis. H. Johanson. 1922.

¹⁷⁴ Lisa 2.5. Kadrioru projekti- ja väliuuringute analüüs.

¹⁷⁵ Sealsamas.

¹⁷⁶ M. Kalm, 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Print Kirjastus, 2001, lk 142.

¹⁷⁷ Lisa 2.5. Kadrioru projekti- ja väliuuringute analüüs.

Ainus terviklikku modernistlikku miljööd pakkuv linnaruumi lõik Kadriorus on Raua tänava 25–35 umbsopp, mis tekkis linnale pärandatud suure krundi tükeldamisel. Selle planeeris aastatel 1932–1933 Anton Soans ja seejärel kavandasid sinna üksikuid hooneid peale tema Richard Falkenberg, Johann Ostrat, Villem Seidra ja Artur Veedemann-Vetemaa.¹⁷⁸ Enamik on lisanud enda projektile madala aia.

3.2.4 Üldistavaid järeldusi

Iseseisvumine tõi kaasa suured muutused arhitektuuris, sealhulgas ka aedade ning piirete kujunduses. Kehtestati regulatsioone kruntide suuruse, asetuse, tänavafrondi pikkuse, piirete kõrguse jms suhtes.

Eestiaegsed aiapiirded pidid olema kooskõlas rohkete ametlike eeskirjadega. Piire ei võinud enam olla kõrgem kui 2,0–3,0 m (erines linnades linnasiseste eeskirjade järgi).¹⁷⁹

Eramu projektile piirdeaia lisamine võis sõltuda nii arhitektist kui ka omanikupoolsetest tingimustest. Majaomaniku materiaalne võimekus oli määravaks teguriks materjali valikul: esines nii madalaid puitkonstruktsiooniga lippaedu kui ka kõrge kivisokliga kivipostide vahel asetsevaid metallpiirdeid.

Piirdeaedade ehitus toimus üldiselt piirkonniti erinevalt. Lisaks kohalikele ehitusmääruste nõuetele sõltus piirete ilme paljuski sel hetkel teatud piirkonnas tegutsenud tööjõust (arhitektidest, inseneridest ning näiteks betooni valmistavatest ettevõtetest). Piiretel hakati senise vertikaalsuse asemel üha enam rõhutama horisontaalsust. Üheks põhjuseks oli see, et enam ei olnud vajadust kõrgete plankudega oma aeda ning seal toimuvat varjata.

Sel perioodil tekkisid majade ette väikesed eesaiad, mis meeldiva puhvertsoonina muutusid omamoodi visiitkaardiks, näidates majaomaniku jõukust, kultuuritaset jms.¹⁸⁰ See tuli tänavajoonel piirata hõreda, mitte üle 1,20 m kõrguse piirde või võrestikuga, lubatud oli ka hekk.¹⁸¹ Ees- ja/ või iluaedasid kujundasid omanikud ise või lasid seda teha arhitektil. 1920. aastatel puudus veel aiandusarhitekti elukutse, ent vajadus asjatundliku nõuande järele aina kasvas. 1920. aastate lõpus ja 1930. aastate alguses aitas seda puudujääki leevendada suures tiraažis ilmunud tulu- ja iluaianduses nõu andev kirjandus.¹⁸²

¹⁷⁸ M. Kalm, 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Print Kirjastus, 2001, lk 140.

¹⁷⁹ K. Bõlau, Tavalisemate meil püstitatavate..., lk 190.

¹⁸⁰ L. Välja, Piirdeaiad läbi aegade. – Priit Valge, Piirdeaiad. Traditsioonid, näited ja ehitusnõuanded. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus, 2012, lk 4–13.

¹⁸¹ K. Bõlau, Tavalisemate meil püstitatavate..., lk 190.

¹⁸² T. Tammert, Eesti pargi- ja aiaarhitektuur 1920.–30. aastatel. Monograafia, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2003, lk 109.

Seoses aedlinnade tekkega planeeriti majade vahed õhurikkaks ning tekkis endisest erinev linnamiljö, mis võimaldas privaatsust. Piirdeaiad muutusid varasemaga võrreldes madalamaks ja läbipaistvamaks. Võib eristada piirkonnaspetsiifilisi tüüpilisi piirdeid. Kuna kohalik betoonitootmine pakkus tavaliselt tüüplahendusi ning betooni kasutamist reklaamiti oskusajakirjanduses¹⁸³, muutus betoonpostide kasutamine puitpostide kõrval üha sagedasemaks. Mõnikord kasutati postide ladumisel ka silikaatkivi. Looduskivi kasutati vaid uhkemade ja kesklinna hoonete puhul.

Piirde funktsioon seisnes eelkõige krundi tähistamises, see muutus madalaks ja läbipaistvaks, soodustades ühtlasi ka aedlinliku miljö teket ja looduslähedust.¹⁸⁴ Üheks levinud võtteks kujunes aia puust või metallist konstruktsiooniosa tõstmine läbipaistmatule, tavaliselt kivist soklile. Samuti muutus tüüpsete betoonpostide kasutus lippaia puhul üha populaarsemaks vähemkestvate puitpostide asemel.

¹⁸³ Näiteks: A. Grauen. Betoonist aiapostid ja tarad. – *Tehnika Kõigile*, 1937, nr 9, lk 276–280; R. Kasikov. Betoon aiapostid. – *Põllumees*, 1926, nr 11, lk 349–351.

¹⁸⁴ D. Haapsal, 1920.–1930. aastate aedlinlike piirdeaedade tüpoloogია ja restaureerimine Nõmme linnaosa näitel. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2013, lk 10.

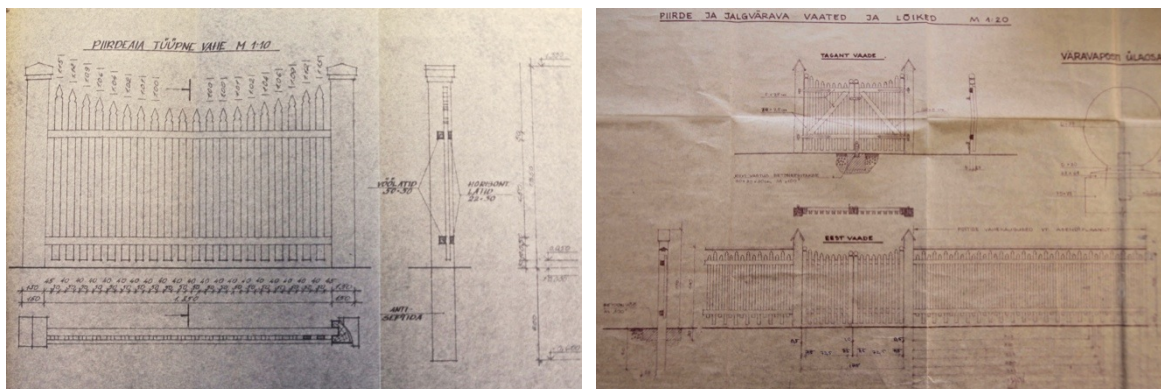
3. Piirdeaedade restaureerimine

3.1 Piirdeaedade restaureerimispraktika analüüs ja ettepanekud taastamiseks

Alapeatüki alguses antakse põgus ülevaade lähiminekliku piirete restaureerimispraktikast. Piirdeaedade restaureerimispraktika analüüs kujutab endast heade restaureerimistavade kirjeldamist ning õnnestunud ja ajalooliselt sobimatute näidete esitamist. Antud osa on kirjutatud autori empiirilisel vaatlusel kogutud infost lähtudes, samuti tehti intervjuud uuritavate linnade maakonninspektoritega.¹⁸⁵

Nõukogude perioodil puudus elanikel tihti võimalus, vajadus ja ka tahe taastada ajaloolistel aladel endist piiret. Kui tegemist ei olnud muinsuskaitsealaga, püstitati kõige sagedamini kättesaadavatest materjalidest uus aed, kasutades mõnikord siiski ka säilinud osi. Seega on suur osa piiretest kaotanud esialgse väljanägemise.

Kultuurimälestiste Riikliku Projekteerimise Instituudis (edaspidi KRPI) tehti piirdeprojekte avalikus kasutuses olevatele hoonetele. Sedalaadi tööjooniseid piirde taastamiseks leidis igas linnas mõni.¹⁸⁶ Näiteks võiks tuua Pärnus Lõuna 20 Rein Raie joonestatud tööjoonised (ill 108). Sel ajal ei peetud oluliseks materjalikasutuses traditsioonide jätkamist, piirdemüüri krohvi alla oli tihti mõeldud silikaattellis.

107. M. Kuskova. Uus-Roomassaare 13. 1985. 108. Lõuna 20 piirdeaia tööjoonised. Pärnu. R. Raie. 1978.

Kuresaares teostati 1985. aastal linnavalitsuse eestvedamisel heakorra tõstmiseks kuurordi-tüüpi elamute aedade joonestamine, võttes eeskujuks ajaloolised fotod ja arhitektuurse loogika ning osaliselt kasutades ka fantaasiat (ill 107).¹⁸⁷ Nendest lähtuvalt on kaasajal Kuressaare Linnavalitsuse koduleheküljel välja pakutud kuurordi-tüüpi piirdeaedade

¹⁸⁵ Vt Lisa 4.

¹⁸⁶ MKA arhiiv. ERA f T-76 n 1 s 1125, ERA f T-76 n 1 s 4041, ERA f T-76 n 1 s 5315, ERA f T-76 n 1 s 6424, ERA f T-76 n 1 s 8580 jt.

¹⁸⁷ Intervjuu L. Hansariga. 23. III 2016. Käsikiri autori valduses.

joonised, mille järgi võib ajaloolise maja omanik tellida või rajada endale aia. Hilisemast kuurordiperioodist (19. saj lõpp/ 20. saj algus) on välja pakutud kuus aiatüüpi (vt lisas 3.1).

Pärnus jäi ajalooliste piirdeaedade taastamine 1990. aastatesse, kui linna muinsuskaitse peaspetsialistina joonestas KRPI taustaga arhitekt R. Raie ise alati ette, milline piire peab olema.¹⁸⁸

2000. aastatel on Kuressaares ja Tartus korraldatud heakorrakonkursse ning Nõmmel kampaaniaid piirdeaia kordategemiseks või rajamiseks, mille käigus osalejad on saanud ning saavad soetada vajaminevaid materjale soodushindadega.¹⁸⁹

Piirdeaia lahendus ja joonised peaksid olema kajastatud hoone restaureerimisprojekti. Projektides tihti lahendatakse need läbi, kui käsitletakse tervet krunti. Antakse piirdeaia joonised, lõiked jne, kuid see toimub pigem arhitekti loomingu protsessi tulemina. Sageli kahjuks ei vaadata konkreetse aia ajaloolist väljanägemist vaid lähtutakse pigem piirkonnas levinud näidetest.¹⁹⁰

Kaasajal on võimalik taastada vanade fotode või projekti järgi ajalooline piire. Ülevaade praegustest piirdeaedadest näitab, et vana piirdeaia koopia rekonstrueerimist teostatakse pigem vähe, kasutades mõnikord allesjäänud substantsi ning pöörates tähelepanu konkreetsele ajaloolisele lahendusele, kui endisest piirdest on füüsiline jälg. See võib olla tingitud sellest, et piirdeaia seost arhitektuuri, hoone ehitusstiili või ajastuga ei peeta nii oluliseks või ei osata märgata, eriti kui ajalooline piire on hävinenud.

Samuti ei ole omanikule tihti nii oluline, et piirdeaed oleks taastatud ajalooliste töövõtete ja materjalidega ning sageli tingib sobimatu aia rajamise selle väiksem kulu või teadmatus arhitektuuriajaloolistest väärtustest. Samas võib mitmete näidete põhjal öelda, et viimase aastakümne jooksul on ajastutruu taastamine muutunud populaarsemaks.

¹⁸⁸ Intervjuu N. Rentiga. 19. IV. 2016. Käsikiri autori valduses.

¹⁸⁹ Konkurss „Kuressaare piirdeaiaid korda 2015.” – Saare õigusaktid, <http://www.saare.ee/oigus/Saareoigus.nsf/51c2d0f6a72f0882c2256eb3005db083/c2257674002d6734c2257e3700248f5a?OpenDocument> (vaadatud 26. III 2016).

Piirdeaiaid korda. – Tartu linna koduleheküljel, http://www.tartu.ee/index.php?pro_id=2&lang_id=1&menu_id=6&page_id=1963 (vaadatud 26. III 2016).

Nõmmel algas kampaania „Piirdeaiaid korda.” – Tallinna linna koduleheküljel, <http://www.tallinn.ee/est/uudised?id=3598> (vaadatud 26. III 2016).

¹⁹⁰ Intervjuu Keidi Saksaga. 23. III 2016. Käsikiri autori valduses.

109. Pikk 50, Rakvere. 2015.

110. Poska 35, Tallinn. 2016.

Piirde kõrguse ja paigutuse tänavajoone ning elamu suhtes peaks määrama tänaval või antud piirkonnas välja kujunenud traditsioon. Tihti ei soovita üle kahe meetri kõrguste plankaedade ja väravate (ill 109, 110) taastamist, kuna 19. sajandile iseloomulik sisehoovi funktsioon on muutunud ning tänapäeval pole vankrile sobilike mõõtudega väravate rajamine ega siseõuel toimuva tegevuse varjamine enam aktuaalne. Kuid ajalooliste piirete ja väravate taastamine on tänavapildi miljöö kujundamisel siiski väga oluline, nii et võimalusel on see kindlasti soovitatav.

111. Garnisoni 4, Kuressaare. 2016.

112. Garnisoni 4, Kuressaare. 20. saj alg.

Eesmärk ei peaks siiski olema endisaegse tänavaruumi taastamine täielikult algupärasena vaid iseloomulike elementide eksponeerimine seal, kus see on võimalik, arvestades muutunud olukorda ning uusi vajadusi või võimalusi. Hea näide antud kontekstis võiks olla Kuressaare vanalinnast Garnisoni tänavalt (ill 111), kus arhitekt Mihkel Koppel on joonestanud värava kujunduse sajandialguse lahenduse järgi (ill 112), kuid majandusõue ja teise sissekäigu vajaduse puudumisest lähtuvalt piirab tänapäeval krunti linnale omane kivipiire.

Kui on aga säilinud fotodokumentatsioon ajaloolisest aiast, on selle alusel rekonstrueerimine loomulik. Näiteks on Pärnus Supeluse 7 (ill 113, 114) hoone ümberehitustega seoses väravakoht muutunud, kuid rekonstrueerimisel on järgitud piirde

algset kõrgust, üldist kujundust ja lipiotste kuju, materjali ning värvitoonilist sobivust elamuga.

113. Supeluse 7, Pärnu. 20. saj alg.

114. Supeluse 7, Pärnu. 2016.

Väga oluline on piirde ja hoone omavaheline kujunduslik tervik. Hoonest peaks lähtuma nii aia materjalikasutuses kui dekooris. Samuti on oluline ka värvilahendus. Hea näitena võiks siinkohal välja tuua Haapsalus Saue 5 (ill 115) elamut, kus uue piirde postid sobivad hoone arhitektuuriga ning jalgvärv on linnale omaselt erisuunalise laudisega esile toodud. Samuti võib heaks näiteks tuua Tartus šveitsi stiilis Näituse 5 elamu aeda, mille puhul on rajatud õhuline dekoratiivsete lipiotstega piire.

115. Saue 5, Haapsalu 2016.

116. Näituse 5, Tartu 2016.

Ajalooliste betoonpostide olemasolul tuleks need säilitada, kuid seejuures peaks jälgima, et piirde lippide laius, omavaheline asetus, kõrgus ja kuju oleksid sarnased ajaloolisega või antud piirkonnas samalaadsed. Pikka aega piirdeta seisnud krundi, kus asub mitmete ümberehitustappidega elamu Kuressaares Pargi 1, aia kujundamisel on säilitatud olemasolevaid betoonposte ning, lähtudes eestiaegsest ümberehitusest, on kujundatud selleaegsete eeskujul uus piire.

Siinkohal võiks ühe keskse küsimusena käsitleda ka hilisema ajaloolise kihistuse aktsepteerimist. Näiteks Tartus Näituse 5 (ill 116) uuel piirdel on kasutatud hoone

ehitusaegsel aial tõenäoliselt olnud puitpostide asemel sellele piirkonnale omaseid dekoratiivse kujundusega betoonposte. Selline lähenemine võiks olla aktsepteeritav.

117. Pargi 1, Kuressaare. 2016.

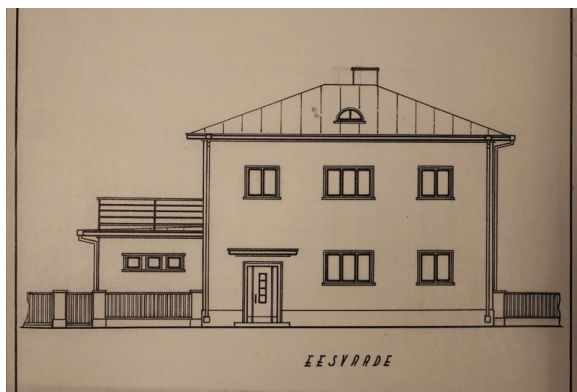

118. Toominga 7, Pärnu. 2015.

Mingi piirkonna eripärase miljöö lõhkujaks võivad olla tänapäevased ajaloolise kujundusega tüüpsed moodulpostid, mis algselt võisid olla kasutuses vaid ühe linna piires. Näiteks on Pärnus Toominga tänaval asuva elamu uue piirdeaia rajamisel (ill 118) kasutatud õige kõrgusega betoonposte, mis aga ei ole antud piirkonnale omased (vt lisas 3.3, betoonpostide joonised Nõmme tüüp 1), samuti ei ole lipi laius ja asetuse tihedus kooskõlas piirkonna 1931. aasta ehitustingimustega, mis määrasid piirdetüübiks õhulise võrkaia, seega puudub ka piirkonnale omane aedade kergus.

119. L. Koidula 17. 2016.

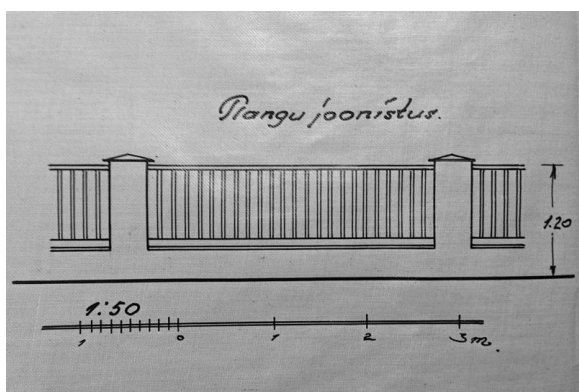

120. L. Koidula 17. 1938.

Kindlasti on ajaloolise hoone puhul mitesobivaks lahenduseks tänapäevaste materjalide ja disainiga piire. Materjali valiku lähtepunktiks võiks olla eelkõige hoone ehitusajale iseloomulik materjal, võimalusel ka autentne või iseloomulik kujundus. Uute piirete rajamisel on oluline jälgida lisaks piirkonnaspetsiifilisele sobivusele ka proportsioone. Rõhutamist vajab ka piirdeaia õige paiknemine. Näiteks Tartus L. Koidula tänaval asuva elamu piirde algupärasest asetusest (ill 120) on muudetud tõenäoliselt seoses hoone ümberehituste või krundipiiride muutmisega. Uueks piirdeks on rajatud metallpostidega

ning piirkonnale iseloomulikule lippaiale omase katteliistuta piire, mis on värvitud eramuga mittestobivat erksat kollast tooni (ill 119).

Kui on säilinud algne projekt, tuleks rekonstrueerimisel sellest lähtuda, seda eriti juhul, kui piirde kujundus on tavalisemast erilisema arhitektuurse lahendusega. Näiteks Tartus Väike-Kaar 48 elamu puhul, kus hetkel piirdeaed puudub, kuid on säilinud koloreeritud ning detailne piirdejoonis (ill 91). Samuti võib õnnestunud näiteks tuua 2013. aastal restaureeritud Tallinnas asuva A. Alle 3 elamu, mille piirdeaed on edukalt rekonstrueeritud projekti järgi (ill 121, 122).

121. E. Kuusik, piirdejoonis elamule A. Alle 3, Tallinn. 1932.

122. A. Alle 3 piirdeaed. 2016.

Kui elamu algses projektis või piirkonnale omaselt piirded puuduvad, tuleks nende ehitamist vältida ka edaspidi (ill 88), prioriseerides hoone ehitusstiili eripära või arhitekti taotlust ning mitte lõhkuda teatud piirkonna arhitektuurset terviklikkust.

Kui piirde kohta pole mingit infot võimalik leida, kuid on soov siiski piire kujundada ajastutruus laadis, võib lisaks samal tänaval asuvatele ajalooliste piirete näidetele lähtuda piirkonnale omastest tüüplahendustest.

3.2 Tüüpprojektid ja postide joonised

Antud töös teostatud projekti-, väli- ja pildimaterjali uuringute (lisa 1) alusel, kvalitatiivset meetodit kasutades, on tehtud analüüs ning käesoleva töö autori poolt joonestatud (lisa 3.2 ja 3.3) piirdeaedade kujunduse joonised ning betoonpostide tüüplahendused, mida võiks eeskujuks võtta ajastutruu ja teatud piirkonnale omaste piirdeaedade restaureerimisel või rekonstrueerimisel. Piirdeaedade tööjoonised tuleks lahendada inseneriga konsulteerides, tagamaks piirde konstruktiivse püsivuse ja ilmastikukindluse.

Tsaariaegsetest piiretest on dokumenteeritud ajaloolise pildimaterjali ja projektijooniste vaatluse tulemusena piirdeaedasid säilinud Haapsalus, Kuressaares, Pärnus, Rakveres, Tartus ja Tallinnas. Nendest kuurordi-tüüpi aedade näiteid leidub Haapsalu Promenaadil,

Kuessaares ning Pärnu Rannarajoonis. Täpsemat piirete nimekirja tänavanime, linnaosa või linna järgi vt lisas 3.2.

Eestiaegsest piirdemaastikust on dokumenteeritud betoonpostid, mis esinevad tüüpiliselt mingis teatud piirkonnas. Tallinnast on näiteid Kadrioru kivist kortermajade piiretest, aedlinlikest piirdepostidest näiteid on Nõmmelt ning Tartust Tammelinnast ja Tähtverest, Pärnust Seedri tänava kvartalist. Täpsemat piirete nimekirja tänavanime, linnaosa või linna järgi vt lisas 3.3.

Autori toodud tüüplahendused võiksid olla teatud piirkonna piirdeaedade restaureerimise aluseks, kuid konkreetse hoone restaureerimise puhul tuleks esmalt heita pilk minevikku ning otsida projektilt, fotodelt või joonistustelt ajalooliselt hoone krunti piiranud piirdeaia lahendust. Mitte käsitletud linnades ja piirkondades tuleks piirdeaedade taastamise lähtuda eelnevas alapeatükis olevast analüüsist ja soovitudest ning järgnevas alapeatükis antud järeldustest.

3.3 Kokkuvõtvaid järeldusi

Kindlasti tuleks piirdeaia restaureerimisel konserveerida ja säilitada ajaloolist substantsi nii palju kui võimalik, tavapärast on selleks säilinud kivi- ja metalloosad. Ülejäänud osad tuleks asendada koopiatega. Piirete taastamisel peaks lähtuma projektist või ajaloolisest pildimaterjalist. Rekonstrueerimisel on oluline kasutada hoone ehitusajale iseloomulikke materjale. Tähtis on ka jälgida proportsioone.

Ajaloolise infomaterjali puudumisel tuleks lähtuda antud piirkonnas välja kujunenud traditsioonist, samas ka silmas pidades, et elamu ja piirdeaed peaksid moodustama omavahel kujundusliku terviku.

Tänavaruumi koopia taastamine ei peaks kindlasti olema eesmärk, sest oluline on ka arvestada tänapäevaseid vajadusi ning otstarbekust. Tänapäeval võib rääkida ka hilisema ajaloolise kihistuse aktsepteerimisest, mis küll tekitab eklektikat, kuid ka see on üks restaureerimiskontseptsioonidest, eriti kui tegemist ongi tänavaruumiga, kus ühel või teisel põhjusel paiknevad kõrvuti erinevatest aegadest pärit hooned.

Kokkuvõte

Magistritöö eesmärk oli uurida Eesti ajalooliste linnade tänavaäärseid piirdeaedu elamu loomuliku osana ning tänavaruumi moodustajana. Käsitledes piirdeaedasid kui hoone arhitektuuriga kokkukäivat tervikut oli informatiivse tüpologia koostamise eesmärk teatud perioodi piirete piirkondliku eripära väljatoomine ja teadvustamine.

Infomaterjali kogudes tehti põhjalikumalt käsitletavate linnade või piirkondade valik ning piiritleti uuritav ajavahemik. Koguti valitud piirkondade kohta originaalprojekte ja ajaloolist pildimaterjali ning esitati see tabelite kujul koos piiritletud alade kaartidega lisas 1. Seda materjali analüüsid seati eesmärgiks koostada uuritava perioodi piirete tüpologia, arvestades linnade eripära.

Tehti kokkuvõtte piirdeaedasid puudutavatest ajaloolistest ja kaasaegsetest regulatsioonidest, samuti toodi kujunduse näiteid ajaloolisest ehituskirjandusest lisas 2. Täideti eesmärk koostada analüüsi ja tüpologia põhjal erinevate uuritud piirkondade tüüpilisemate ning iseloomulike piirete ja betoonpostide kirjeldus ja kujunduste joonised.

Läbi restaureerimispraktika analüüsi toodi välja õnnestunud ja sobimatud näited piirete rajamisest või restaureerimisest-rekonstrueerimisest ajaloolises linnaruumis. Pandi kirja ka piirdeaedade restaureerimise ja taastamise põhilised lähtekohad: oluline on nii palju kui võimalik ja otstarbekas ajaloolise substantsi säilitamine, koopia tegemisel on oluline rakendada hoone ehitusajal kasutuses olnud materjale ning ajaloolisi töövõtteid. Tihti on taastamise võtmeks detailikäsitlus ja proportsioonid. Vana pildimaterjali või originaalprojekti olemasolul eelistada nendel nähtavat kujundust piirkonnas levinud tüüplahendustele. Põhimõtteks ei peaks olema kogu tänavaruumi koopia taastamine, kui põhjendatud, tuleks arvestada ka tänapäevaseid vajadusi, et tagada ajaloolise miljöö jätkusuutlik areng.

Alade piiritlemine oli suuresti tinglik ning vajalik eeskätt muidu liiga suure väli- ja arhiivitööde mahu vähendamiseks, seega kindlasti ei koonda antud töö täielikku informatsiooni teatud linnade ning piirkondade kohta, ka uuritud aladel võiks tänava- või majatüübi-spetsiifilist uurimist süvendada. Samuti oleks võimalik vaatluse alla võtta ka teisi piirkondi, mida antud töö ei käsitlenud, näiteks tsaariaegsete tööstuslinnakute elamud või eestiaegsed sotsiaalelamud.

Tartu miljööväärtuslikel aladel ja vanalinna muinsuskaitsealal läbi viidud tüpoloogilist uuringut arhiveerimaks ajalooliste säilinud piirete seisukorda ja kujundust võiks jätkata ka teistes muinsuskaitse- ja/ või miljööaladega linnades. Selleks saaks kasutada antud töös teostatud ajaloolise pildimaterjali uuringuid. Kuressaare Linnavalitsuse pakutud tüüpaedade eeskujul võiks tüüplahendusi illustreerida ka teistes linnades ning üheks taoliste tüüpsete näidisjooniste koostamise aluseks võiks olla antud töö.

Töös välja toodud restaureerimisprintsiibid ja ettepanekud koos üldistavate ajastute kokkuvõtetega võiksid olla aluseks muinsuskaitsealadel asuvate elamute piirdeaedade restaureerimise või taastamise juhendite koostamiseks.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Eesti Ajalooarhiiv (EAA)

Akte betreffend die Reparaturung des Gerichtshauses in Wesenberg. EAA, f 30, n 1, s 9995.

Akte betreffend Bebauung und Reparaturen der Pernauschen Port-Tamoschna EAA, f 1000 n 1 s 4111.

Akte betreffend den Bau des Hauses für den Major, 1778. EAA, f 1000 n 1 s 4107.

Akte betreffend den Bau des Kommandantenhauses, 1778. EAA, f 1000 n 1 s 4106.

Akte betreffend den Bau des Quartierhauses dem Obersten, 1776. EAA, f 1000 n 1 s 4104.

Album 1854 = Альбом чертежей образцов фасадов деревянных домов, 1854. EAA, f 46, n 2, s 384.

Album 1855 = Альбом чертежей образцов фасадов деревянных домов, 1856. EAA, f 46, n 2, s 387.

Eskiz = Эскиз забора и жилого дома в Аренсбурге на о. Эзель. Составитель В. Дедуник. EAA, f 298 n 2, s 212.

Pärnu linnavalitsuse kinnitatud elumajade ja kõrvalhoonete ehitusplaanid ja projektid, piirdatumid 1744–1940. EAA, f 3569 n 2 s 300–314, 314a, 315–372, 372a, 373–437, 437a, 438–443, 443a, 444–446, 446a, 551–561, 561a, 562–577, 577a, 578–581, 581a, 582–588, 588a, 589, 589a, 589b, 590–611, 611a, 612–620, 620a, 620b, 620c, 621, 622, 622a, 623–626, 626a, 627–634, 634a, 634b, 635–669, 669a, 670–718, 718a, 727a, 728–749, 800a, 813a, 864–868, 1151a, 1250–1252, 1252a, 1253, 1253a, 1254–1278, 1278a, 1278b, 1279–1305, 1305a, 1306–1309, 1309a, 1310–1344, 1344a, 1345–1499, 1500–1599 1700–1716, 1716a, 1717–1749, 1472a, 2050–2099, 2462–2465, 2482a.

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

Pärnu Linnavalitsuse ehitusosakonna hoonete projektid, piirdatumid 1918–1940.

ERA, T-10 n 4-1 s 40–87, 126–152, 182–191, 403–414, 454–467, 472–514, 532–570, 611–621, 782–786, 813–818, 855–859, 930–957, 1008–1068; 1052a, 1080–1085, 1085a, 1219–1223, 1260–1269, 1397–1406, 1420–1426, 1470–1487, 1502–1504, 1539–1546, 1549, 1553–1559, 1598–1607, 1614–1628, 1684.

Tartu linnavalitsuse linnaplaneerimise ja maakorralduse osakonna planeeringute ja ehitusprojektide arhiiv

Ehitustoimikud. Kaustad tänavanimede järjestuses. Tähtvere ja Tammelinna linnaosade tänavatel asuvate hoonete kohta, piirdatumid 1918–1940.

Tallinna Linnaplaneerimise ameti arhiiv (TLPA)

Aadressijärgsed toimikud Kardioru ja Merivälja tänavatel asuvate hoonete kohta.

Virumaa muuseumid (VM)

Rakvere linnavalitsuse kinnitatud ehitusprojektid. RM(edaspidi RM), 4229 Ar1 664:1–1321.

Wohnhause zum Breit Strasse. RM, 2058 Ar1 624:22.

Wohnhause zum Breit Strasse. RM, f 2058 Ar1 624:23.

Kasutatud kirjandus

Arhitekt Nikolai Kusmin : 1906–1994. Koost Mihkel Karu, toim Karin Hallas-Murula. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2007.

Bölauf, Konstantin. Tavalisemate meil püstitatavate hoonete ehituskonstruksioonidest ja nende omavahelisest suhtuvusest. Tallinn: Tehniline Kirjastus, 1938.

Eesti arhitektuur 2.–4. Peatoim Villem Raam. Tallinn: Valgus, 1996–1999.

Eesti funktsionalism. Koost Mart Kalm. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1998.

Eesti puitarhitektuur. Koost Karin Hallas. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999.

Hallas-Murula, Karin.

Funktsionalism Eestis. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2002.

Hansar, Lilian. Linnast muinsuskaitsealaks. Linnaehituslike struktuuride muutused Eesti väikelinnades 13.–20. sajandil. Doktoritöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010.

Johann Christoph Brotze. *Estonica*. Koost Ant Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Anton Viires. Tallinn: Etopol, 2006.

Kalm, Mart. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Print, 2001.

Kalm, Mart. Rannalinn, seenrõdu ja viinakapp. Pärnu linnaarhitekt Olev Siinmaa. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum ja Eesti Kunstiakadeemia, 2012.

- Kirss, Odette. Jalutaja teejuht. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2007.
- Kirss, Odette. Rakvere lood ja legendid. Tallinn: Virumaa Muuseumid, 2004.
- Kirss, Odette. Rakvere ajalugu: kõige vanemast ajast kuni 1944. aastani. Tallinn: Virumaa Muuseumid, 2003.
- Kuressaare Linnaatlas. Linna kujunemise, linnaehituse arengu ja arhitektuuriväärtuste ülevaade 1999. Eva-Maria Bassihina, Lilian Hansar. Tallinn: Eesti Muinsuskaitseinspeksioon, 1999.
- Kuurortlinna teejuht: pühendatud Haapsalu kuurordi 190. sünnipäevale. Koostajad Asta Veenpere ja Edgar Tammus. Haapsalu: Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid, 2015.
- Laherand, Mari-Liis. Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: Sulesepp, 2008.
- Lõhmus, Leho. Jalutaja teejuht: Nõmme. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2007.
- Mätlik, August. Ehitised; Aia piirded. Tartu: Loodus, 1937.
- Oleander, Aare. Tartu kadunud vaated. Tallinn: Tänapäev, 2014.
- Pärnu ja ta kuurort. Toim E. Eerme. Pärnu: Pärnu Päevaleht, 1939.
- Pärnu vanadel fotodel: fotosid Pärnu Muuseumi kogust. Koost Aldur Vunk. Tallinn: Tänapäev, 2007.
- Rakvere vanadel fotodel: fotosid Virumaa muuseumide kogust. Koost Odette Kirss. Tallinn: Tänapäev, 2006.
- Siilivask, Mart. Tartu arhitektuur 1830–1918. Historitsism ja juugend. Tartu: Rahvusrhiiv, 2006.
- Stori 1911 = Стори, В. Мотивы садовой архитектуры. Санкт-Петербург: Издательство П.П. Сойкина, 1911.
- Stori 1914 = Стори, В. Дешевые Постройки, Дачная Архитектура. I Санкт-Петербург: Книгоиздательство Прогресс М. Г. Стракуна, 1914.
- Stori 1917 = Стори, В. Дешевые Постройки, Дачная Архитектура VI Санкт-Петербург: Книгоиздательство Прогресс М. Г. Стракуна, 1914.
- Tallinn: entsüklopeedia. 1, A-M. Peatoim Jaan Tamm. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2004.
- Tallinna puitarhitektuur. Toim Leele Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2014.

- Tammet, Tiina. Eesti pargi- ja aiaarhitektuur 1920.–30. aastatel. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2003.
- Tervitusi Naapsalust: postkaarte ja fotosid Rein Meistri ja Läänemaa Muuseumi kogust. Koost Asta Veenpere. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006.
- Tilinski 1913 = Тилинский, А. И. Проекты и подробные сметы дач. Санкт-Петербург: Книгоиздательство Прогресс М. Г. Стракуна, 1913.
- Vagner 1913 = Вагнер, Отто. Сборник архитектурных фасадов и деталей. Санкт-Петербург: Книгоиздательство Прогресс М. Г. Стракуна, 1913
- Valge, Priit. Piirdeaiad. Traditsioonid, näited ja ehitusnõuanded. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus, 2012.
- Vana Naapsalu: ehitised ja inimesed. Koost Toomas Karjahärm. Tallinn: Argo, 2006.
- Vana Kuressaare: ehitised ja inimesed. Koost Toomas Karjahärm. Tallinn: Argo, 2006.
- Vana Pärnu: ehitised ja inimesed. Koost Toomas Karjahärm. Tallinn: Argo, 2006.
- Vana Tartu: ehitised ja inimesed. Koost Toomas Karjahärm. Tallinn: Argo, 2007.
- Välja, Leele. Jalutaja teejuht Kuressaare. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2014.
- Välja, Leele. Jalutaja teejuht Pärnu. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2008.
- 20 aastat ehitamist Eestis. Toim Karin Hallas-Murula. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2006.
- 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri. Toim Leele Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2013.

Teemakohased artiklid

- Dsilna, Rasmus. Piirdeaed kui maja visiitkaart. – *Tehnikamaailm: Kodu ja Ehitus* 2012, nr 7, lk 52–55.
- Grauen, Andres. Betoonest aiapostid ja tarad. – *Tehnika Kõigile*, 1937, nr 9, lk 276–280.
- Grauen, Andres. Betoonestide valmistamine. – *Tehnika Kõigile*, 1936, nr 3, lk 92–93.
- Grauen, Andres. Kuidas valmistada tsementbetoonest aiaposte. – *Aed*, 1938, nr 10, lk 274–277.
- Grauen, Andres. Raudbetoonaed. – *Tehnika Ajakiri*, 1935, nr 12, lk 261–262.

Haapsal, Diana. Nõmme piirdeaiad ja väravad. – *Muinsuskaitse aastaraamat 2015*, lk 218–219.

Hallas-Murula, Karin. Tallinn teel suurlinnaks. Esimesed aedlinnad. – *Eesti kunsti ajalugu 5*. Peatoim Krista Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia 2010, lk 208–216.

Johanson, A. Aiaväravad olgu otstarbekohased. – *Põllumees*, 1927, nr 10, lk 291–292.

Kalm, Mart. Eesti Vabariigi kogemusest ehituskunstis. – *Looming*, 1988, nr 5, lk 690–693.

Kalm, Mart. Keskklaasi maailm võtab ilmet – 1920. aastate arhitektuurist. Sotsiaalehitus – hool väikese inimese eest. Aedlinn – ehituslaen – ehitusühing. – *Eesti kunsti ajalugu 5*. Peatoim Krista Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia 2010, lk 267.

Kasikov, R. Batoon aiapostid. – *Põllumees*, 1926, nr 11, lk 349–351.

Kesa, E. Pärnu Suvituslinna uuemaist ehitusest. – *Eesti Arhitektuur*, 1940, nr 2–3, lk 17–28.

Kotšenovski, Oleg. Linnaehitus ja arhitektuur. Tallinn: Ehituse Teadusliku Uurimise Instituut, 1990.

Rebane, Johannes. Linnade ehitamise kavad, seadused ja maapoliitika. Jutuajamine Ehitusvalitsuse juhataja arhitekt Habermanniga. – *Eesti Tehnika Seltsi Ajakiri*, 1920, nr 15.

Reier, Teet. Korralik piirdeaed on majale visiitkaardiks. – *Äripäev: Oma maja*, 2006, nr 2, lk 60–61.

Riegl, Alois. The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development. – *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Eds. N. S. Price, M. K. Talley jr, A. M. Vaccaro. Los Angeles: Getty Conservation Institute, 1996.

Treufleldt, Robert. Arhitekt Anatoli Podtšekajev. – *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, 2004/3–4 (13), lk 78–108.

Välja, Leele. Piirded ja aiad. – *Kodu & Aed*, 2004, nr 7, lk 40–43.

Publitseerimata allikad

Haapsal, Diana. 1920.–1930. aastate aedlinlike piirdeaedade tüpoloogia ja restaureerimine Nõmme linnaosa näitel. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2013.

Kättesaadaval Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus.

Kooskora, Kristo. Rakvere vanalinna muinsuskaitseala hoonete inventeerimine I, II osa.

Tallinn, 2012–2013. Kättesaadaval Muinsuskaitse ameti arhiivis.

Kuressaare linnavalitsus. Kuressaare linna tänavaruum. Kuressaare linna ja Kaarma valla kontaktvööndi ühisplaneeringu lisamaterjal. Kuressaare, 2010. Kättesaadaval Kuressaare linnavalitsuses.

Onton, Kaja. Tartu linna miljööväertusega hoonestusalade ja vanalinna muinsuskaitseala ajalooliste piirdeaedade tüpoloogiline uuring. Tartu, 2012. Kättesaadaval Tartu linnavalitsuses.

Org, Tuuli. Kuressaare linna piirdeaiad. Kuressaare linna ja Kaarma valla kontaktvööndi ühisplaneeringu lisamaterjal. Kuressaare: Kuressaare linnavalitsus, 2010. Kättesaadaval Kuressaare linnavalitsuses.

Pikk, Aet. Aedlinnade rajamine Tallinna ümbruses ja pereelamu kujunemine 1920ndatel aastatel. Dissertatsioon magistri teadusliku kraadi taotlemiseks. Tallinna Kunstiülikool. Tallinn, 1993. Kättesaadaval Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus.

Intervjuud

Intervjuu Silja Konsaga 26. XI 2015. Käsikiri lisas 4.

Intervjuu Lilian Hansariga 23. III 2016. Käsikiri lisas 4.

Intervjuu Kaarel Truuga 12. IV 2016. Käsikiri lisas 4.

Intervjuu Nele Rentiga 23.III 2016. Käsikiri lisas 4.

Intervjuu Keidi Saksaga 23. IV 2016. Käsikiri lisas 4.

Internetiallikad

Ajapaik. <http://www.ajapaik.ee> (vaadatud 24. IV 2016).

Eesti Muuseumide Veebivärv. <http://muis.ee/> (vaadatud 24. IV 2016).

Kuressaare vanalinn. Ajaloolised fotod I. – Kultuurimälestiste riiklik register, http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0010655.pdf (vaadatud 9. IV 2016).

Kuressaare vanalinn. Ajaloolised fotod I. – Kultuurimälestiste riiklik register, http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0010656.pdf (vaadatud 9. IV 2016).

Kuressaare Linnavalitsuse kodulehekülg. <http://www.kuressaare.ee/uus/avaleht/?lang=>

(vaadatud 20. III 2016).

Kuressaare vanalinna kiviaiad. – Kuressaare Linnavalituse kodulehekül, http://www.kuressaare.ee/uus/public/Kuressaare_vanalinna_kiviaiad_-_JUHEND.pdf (vaadatud 20. III 2016).

Kurg, Andres. Paul Mielberg Tartus. – Postimees, 18. XII 1996. <http://www.postimees.ee/2495077/paul-mielberg-tartus-arhitektist-kes-kujundas-ulikooli-ja-tahtvere-linnaosa-ulikoolile-voimla-kliinikud-ja-keemiahoone-plaanid-peahoone-umbrusega-eramud-tahtvere-linnajaos-oppejoud-ulikoolis-arhitekt-vaarib-meelespidamist> (vaadatud 3. I 2016).

Postkaartide ja ajalooliste fotode ostu- ja müügikuulutused portaalist <https://osta.ee.postimees.ee/> (vaadatud 24. IV 2016).

Rahvusarhiivi fotode andmebaas, <http://www.ra.ee/fotis/> (vaadatud 24. IV 2016).

Rahvusraamatukogu digiarhiiv, <http://www.digar.ee/arhiiv/et/pildimaterjal?id=166> (vaadatud 24. IV 2016).

Rakvere ajalooliste majade portaal, <http://rakvere.virtuaalmuuseum.ee/> (vaadatud 12. IV 2016).

Rakvere vanadel postkaartidel-fotodel. – Ulver Vogti erakogu <http://fotoalbum.ee/photos/gestaapo66/sets/1001389> (vaadatud 12. IV 2016).

Tamm, Egle. Piirkond "Tartu Linn. Tähtvere miljööväärtusega hoonestusala." – Miljööväärtuslikud hoonestusalad, http://www.miljooala.ee/miljoovaartuslikud-hoonestusalad?region_id=58 (vaadatud 3. I 2016).

Tartu projektide andmebaas, <http://www.ra.ee/apps/hooned/> (vaadatud 24. IV 2016).

Toompere, Rait. Ugalensis Arnold Matteus – Korporatsioon Ugala kodulehekül, <http://korpugala.ee/dokumendid/rait.htm> (vaadatud 3. I 2016).

Seadusandlikud aktid

Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter 1987) http://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf (vaadatud 3. I 2016).

Elukorterite ehituslaenu seadus. Riigi Teataja 1922, nr 49, art 21.

Ehitusseadus. Vastu võetud 15.05.2002. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/104072013008> (vaadatud 22. III 2016).

Haapsalu linna ehitusmäärus. Vastu võetud 26. XI 2004. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/431102013022> (vaadatud 31. III 2016).

Haapsalu linna üldplaneering. Seletuskiri. – Haapsalu linnavalitsuse kodulehekülg, http://vana.haapsalu.ee/include/upload/Hps_yp1_seletuskiri.pdf (vaadatud 31. III 2016).

Haapsalu vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus. Vastu võetud 14. VII 2005 nr 181 . – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/925321> (vaadatud 31. III 2016).

International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter 1964) http://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf (vaadatud 3. I 2016).

Juhtnöörid piiriaeade ehitamiseks Saaremaal. Riigi Teataja 1936, nr 49, art 410, lk 1112.

Kultuurimälestiseks tunnistamine. – *Riigi Teataja*, <https://www.riigiteataja.ee/akt/25430> (vaadatud 3. I 2016).

Kuressaare linna ehitusmääruse uue redaktsiooni kehtestamine. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/785481> (vaadatud 31. III 2016).

Kuressaare linna ehitusmääruse uus redaktsioon. Vastu võetud 17. VI 2004. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/4210/1201/5013/ehitusmaarus.pdf#> (vaadatud 31. III 2016).

Kuressaare vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus. Vastu võetud 17. VI 2004 nr 220. – RT, <https://www.riigiteataja.ee/akt/773311> (vaadatud 31. III 2016).

Nõmme linna ehitussundmäärus. Riigi Teataja 1937, nr 43.

Muinsuskaitsealade põhimäärused.

<http://www.muinas.ee/meie/oigusloome/muinsuskaitsealade-pohimaarused> (vaadatud 22. III 2016).

Muinsuskaitseeadus. Vastu võetud 27.02.2002. – RT,
<https://www.riigiteataja.ee/akt/738898?leiaKehtiv> (vaadatud 28. IV 2016).

Planeerimisseadus. Vastu võetud .II 2000. – RT, (vaadatud 31. III 2016).

Polnoje sobranje zakonov 1856 = Полное собрание законов Российской Империи.
Собрание второе, том 31, отделение второ, 1856, № 30320.

Pärnu linna ehitusmäärus. Vastu võetud 28. I 2009. – RT,
<https://www.riigiteataja.ee/akt/13205429> (vaadatud 31. III 2016).

Pärnu linna üldplaneering 2025. Seletuskiri, 2. V 2014. – Pärnu linnavalitusse ja
linnavolikogu Dokumendiregister,
http://amphora.lv.parnu.ee/amphora_public/index.aspx?o=39&o2=null&u=-1&hdr=hp&dschex=1&sbr=all&tbs=all&dt=&sbrq=miljö&itm=967117&pageSize=20&page=1 (vaadatud 31. III 2016).

Rakvere linna ehitusmäärus. Vastu võetud 30. VI 2004. – RT,
<https://www.riigiteataja.ee/akt/718800> (vaadatud 31. III 2016).

Rakvere üldplaneering 2009. Seletuskiri. – Rakvere linnavalitsuse kodulehekülg,
http://w3.rakvere.ee/yldplaneering/2010_01_28_Rakvere_SELETUSKIRI.pdf (vaadatud 31. III 2016).

Sobranje fasadov 1811 = Собрание фасадов. Его императорским Величеством
высочайшее апробованных для заборовъ и воротъ къ частнымъ строящим в городахъ
Российской Империи 1811 года.

Tartu linna ehitusmäärus. Vastu võetud 19. XII 2013. – RT,
<https://www.riigiteataja.ee/akt/429122013021?leiaKehtiv> (vaadatud 31. III 2016).

Tartu vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus. Vastu võetud 17. VI 2004 nr 218. – RT,
<https://www.riigiteataja.ee/akt/773303> (vaadatud 31. III 2016).

Erakogud

Antiigiäri Leo, Kuressaare.

Antiigiäri Gildi, Tartu.

Autori ajalooliste fotode ja postkaartide kogu.

Summary

TYOLOGY OF FENCES IN THE HISTORIC URBAN SPACE OF ESTONIA FROM THE 1770s TO THE 1930s. SUGGESTIONS FOR RESTORATION

Fences are often regarded only as borders with a functional purpose and their relations to architecture, history and the style or era of the building are not considered as important, or people are not aware of it. However, being the designers of the street landscape, borders, which are often the characteristic details of certain areas, have a great importance in setting the historic milieu or bringing out the architecture.

The time period under study was the 1770s to 1930s – therefore, the thesis covered fences of the czarist and Estonian Republic eras. The studied time period was specified on the basis of extensive archival work. Due to the lack of necessary informative material (projects, historic photos), earlier architecture has been left out; because of too extensive volumes of archival work and fieldwork, the Soviet period was left out; and as there is not sufficient historical distance between the period after the restoration of independence, these years were also left out.

A summary was compiled of the historical and modern regulations regarding fences; examples of designs were also brought out on the basis of historic literature on building in Annex 2. The objective of preparing the drawings of the most typical and characteristic borders and concrete posts of the different studied areas was fulfilled.

Through an analysis of restoration practices, successful and unsuitable examples of building or restoring-reconstructing borders in the historic urban space were brought out. The main bases for restoring fences were also specified: it is important to preserve the historic substance as much as possible and reasonable; in the case of making a copy, it is important to use the materials in use during the time the building was constructed, and also historic methods. Often the key to restoration is attention to detail and proportions. If there are old photographic materials or an original project, the design on them should be preferred to the typical solutions common to that area. The main principle should not be to restore the whole street landscape as a copy, if it is justified, but the modern needs should be considered to ensure the sustainable development of the historic milieu.

In the interest of a systematic structure, the material was divided into characteristic periods based on the history of residential buildings and building types of the cities, and the periods in turn were divided into subchapters according to cities or boroughs. The choice

of the covered cities and investigated areas was based on different factors: the level of development of the area during the period in question, the integrity of styles and also their variedness, and the availability of information on borders (the projects of buildings, historic images). The thesis studies the czarist era borders in Tartu, Pärnu, Rakvere, Haapsalu and Kuressaare, and the Estonian Republic borders in Nõmme and Kadriorg in Tallinn, Seedri street area in Pärnu, and Tammelinn and Tähtvere in Tartu.

The chosen areas enabled to randomly study the historic fence projects and images in comparison to the preserved borders in the existing urban landscape. Defining the areas was largely contingent and primarily necessary in order to limit the volume of fieldwork and archival work. The designs, photos and precise descriptions of the fences found in the chosen areas have been provided in Annex 1.

As the thesis covers fences in cities and mainly the street-side fences of residential buildings, the fences of rural municipalities, villages and farms, and the gate designs of manors have been intentionally left out along with the borders of public, sacral, social and military buildings in cities.

In order to create a whole in the sense of architectural history and to relate it to the modern urban environment, literary and unpublished sources, articles and legislative acts were used. Historical typical and sample project solutions were also brought out. In the course of studying historical images, more than 13,480 photos were examined, which displayed 401 fences. For the purposes of project studies, a total of 9,033 dossiers in archives and in digital form were studied, a fence had been added to the projects of 332 residential buildings. More than 1,491 photos were taken in the course of field work. The main part of the thesis used 102 illustrations. All the aforementioned material was gathered using a quantitative method and it was analysed with a qualitative method along with making generalising conclusions. The author compiled the restoration analysis as a result of quantitative analysis of empirical observations made in the course of field work and the material of interviews made with five heritage protection specialists.

In the recent times, relatively few materials on fences have been published. One of few is the building advice book *Piirdeaiad* compiled by Priit Valge, where architectural historian Leele Välja has also specified the general trends in the history of borders. A typological study of the fences in the built-up area of cultural and environmental value and the old town heritage protection area in Tartu has also been compiled, the annexes of which provide general descriptions of the fences according to areas. A general characterisation

and recommended drawings have also been provided for borders in Kuressaare. Therefore, it can be said that fences and their restoration has not been studied much in Estonia as a whole, wherefore the topic of this Master's thesis is very relevant and needs more thorough coverage also in the future.

The objective of the Master's thesis was to study the street-side fences of Estonian historic cities as the natural part of residential buildings and as a former of street space. Another objective was to bring out and acknowledge the regional particularities of borders of a specific period through informative typology. For reasons of implementation, the objective was to give recommendations and solutions, and on the basis of the classified types, to prepare sample drawings of the design and concrete posts of the borders' characteristics of the studied areas.

Defining the areas was largely contingent and primarily necessary in order to limit the volume of fieldwork and archival work, therefore this thesis does not consolidate complete information on specific cities and areas. The thesis could be a basis for carrying out a similar study in areas not studied in the thesis. Additionally, specific streets or building types could be studied more thoroughly in the areas covered. The typical solutions prepared by the author could be one of the sources for upholding the particularities of an area and continuing its historic tradition. The restoration principles and proposals provided in the thesis, along with the generalised summaries of eras, could be basis for preparing guidelines for restoring fences in areas under heritage protection.

The typological study of the fences in the built-up area of cultural and environmental value and the old town heritage protection area in Tartu with a purpose to archive the state and design of preserved historical borders could be continued with other cities with built-up areas of cultural and environmental value and/or the heritage protection areas as well. For this, the studies on historic images carried out within this thesis could be used. On the example of the typical fences suggested by the Kuressaare City Government, typical solutions could be illustrated in other cities and one of the bases for preparing such typical sample drawings could be this thesis.

The restoration principles and proposals provided in the thesis, along with the generalised summaries of eras, could be a basis for preparing guidelines for restoring fences in areas under heritage protection.

Illustratsioonide nimekiri

1. Tüüpfassaad nr VII. 1811. Собрание фасадов. Его императорским Величеством высочайшее апробованных для заборовъ и воротъ къ частнымъ строящим в городахъ Российской Империи 1811 года. TÜ rmtk digitaliseeritud graafikakogu <http://dspace.ut.ee/handle/10062/17763>
2. Värava ja piirdemüüri joonis Tartust. Dateerimata. Tartu projektide andmebaas, <http://www.ra.ee/apps/hooned/> (vaadatud 24. IV 2016).
3. Lossi 15 elamu väravapostid. Dateerimata. Saaremaa muuseumi kogu.
4. Tüüpfassaad nr XVII. 1811. Собрание фасадов. Его императорским Величеством высочайшее апробованных для заборовъ и воротъ къ частнымъ строящим в городахъ Российской Империи 1811 года. TÜ rmtk digitaliseeritud graafikakogu <http://dspace.ut.ee/handle/10062/17763>
5. Tüüpfassaad XIV 1856. M. Siilivask, Tartu arhitektuur 1830–1918. Historitsism ja juugend. Tartu: Rahvusrhiiv, 2006, lk 208.
6. Hoone Tartus Uueturu tänaval. 19. saj lõpp. Альбом чертежей образцов фасадов деревянных домов, 1856. EAA, f 46, n 2, s 387, tüüpfassaad XIV, lk 53.
7. Lossi/ Raua tänava nurk. 1937. KLV fotokogu.
8. Piirdemüüri joonis Kuressaare linna elamule. Dateerimata. Эскиз забора и жилого дома в Аренсбурге на о. Эзель. Составитель В. Дедуник. EAA, f 298 n 2, s 212.
9. Tallinna 17, 21, 29 ja Lossi 14 väravapostid. KLV fotokogu.
10. Tolli tänaval, Tolli 27, Lossi 2, 15 väravapostid. KLV fotokogu.
11. Pikk tänav. Ca 1920. SM fotokogu.
12. Pargi 5 piirdeaed. 1907. SM fotokogu.
13. Oobersti maja. Christian Erler. 1776. Akte betreffend Bebauung und Reparaturen der Pernauschen Port-Tamoschna EAA, f 1000 n 1 s 4111.
14. Oobersti maja. Christian Erler. 1776. Akte betreffend den Bau des Quartierhauses dem Obersten, 1776. EAA, f 1000 n 1 s 4104.
15. Pärnu eeslinna elamu projekt. 1776. Akte betreffend den Bau des Kommandantenhauses, 1778. EAA, f 1000 n 1 s 4106.
16. Majori maja joonis. Daniel Töppel. 1778. Akte betreffend den Bau des Hauses für den Major, 1778. EAA, f 1000 n 1 s 4107.
17. Detail ill 16, väravaosa. Akte betreffend den Bau des Hauses für den Major, 1778. EAA, f 1000 n 1 s 4107.

18. Pardi tänava elamu väravakujundus. 1910. EAA, f 3569 n 2 s 636.
19. Reinhold Gueleke. 1880. EAA, f 3569 n 2 s 573.
20. Elamu fassaad Esplanaadi tänaval. 1898. EAA, f 3569 n 2 s 677.
21. Pärna tänav. *Ca* 1900. Ajapaik, <https://ajapaik.ee/foto/30737/> (vaadatud 24. IV 2016).
22. Nikolai tänav. Hugo von Wollfeldt. 1887. EAA, f 3569 n 2 s 1579.
23. Aisa tänav. Alfred Jung. 1909. EAA, f 3569 n 2 s 727.
24. Pikk 1. 1865. Majad Rakveres.
http://rakvere.virtuaalmuuseum.ee/KivistmajadRakveres/kirjed/kaust_15843/pilt_3008/docPicture_pub (vaadatud 24. IV 2016).
25. Tallinna 22. 1906. RM, 4229 Ar1 664: 368
26. Pikk 50. 2016. Autori foto.
27. Lai 9 hoovivärv. 1899. *Wohnhause zum Breit Strasse*. RM, 2058 Ar1 624:22.
28. Lai tänav. 1886. *Wohnhause zum Breit Strasse*. RM, f 2058 Ar1 624:23.
29. Steinbergide villa. 20. saj algus. U. Voghti erakogu,
<http://fotoalbum.ee/photos/gestaapo66/70931927/> (vaadatud 24. IV 2016).
30. Aadlielamu Karja 13. Ehitusaeg 1872. Ajapaik,
<https://ajapaik.ee/photo/34471/rakvere-maja-karja-tanaval/> (vaadatud 24. IV 2016).
31. Piirdeaia kujunduse näidiseid. 1911. В. Стори, Мотивы садовой архитектуры. Санкт-Петербург: Издательство П.П. Сойкина, 1911, lk 5.
32. Lao 3 plankaaia joonis. 1879. Tartu projektide andmebaas, aadressijärgne otsing,
http://www.ra.ee/dgs/_display.php?web=.massiiv.tartu_projektid&fns=EAA.2623.1.117&img=eaa2623_001_0000117_00117_f.tiff&tpl=zoomify&hash=cb9338c41d2f548e62c53377c8c33335 (vaadatud 24. IV 2016).
33. Kastani 24 värava joonis hoovi poolt vaadatuna. 1918. Tartu projektide andmebaas, aadressijärgne otsing,
http://www.ra.ee/dgs/_display.php?web=.massiiv.tartu_projektid&fns=EAA.2623.1.157&img=eaa2623_001_0000157_00024_f.tiff&tpl=zoomify&prc=100&hash=13c67ca398091058a72c941af5851008 (vaadatud 24. IV 2016).
34. Turu tänav. 1900. A. Oleander, Tartu kadnund vaated. Tallinn: Tänapäev, 2014, lk 140.
35. Lubja 2 fassaadijoonis. 1910. Tartu projektide andmebaas, aadressijärgne otsing,
http://www.ra.ee/dgs/_display.php?web=.massiiv.tartu_projektid&fns=EAA.2623.1.150&img=eaa2623_001_0000150_00254_ad1.tiff&tpl=zoomify&hash=4fc8b2b1d60e7ff8ca67e9c9f0a7dfd0 (vaadatud 24. IV 2016).

36. Paju 1 fassaadijoonis. 1911. Tartu projektide andmebaas, aadressijärgne otsing,
http://www.ra.ee/apps/hooned/index.php/building/view?id=4272&_xr=eNpLtDK0qs60MrBOtDKFMIqtDE2tIJJKM3NSMvPS9YtTE4uSM5RAwgZWSsUIRampJfF5qeUgERMrpYDErFIQ08JKqRKO0tDSxAAqU1JUmgrWZqVUCKUNoVIFiekwKSMl69paAKIeJlQ%253D (vaadatud 24. IV 2016).
37. Soola 13 fassaad. Ümberehitusprojekt aastast 1905. Tartu projektide andmebaas, aadressijärgne otsing,
http://www.ra.ee/dgs/_display.php?web=.massiiv.tartu_projektid&fns=EAA.2623.1.145&img=eaa2623_001_0000145_00129_fd1.tiff&tpl=zoomify&hash=901b626b3b943028831707333ccf74f6 (vaadatud 24. IV 2016).
38. Pepleri tänaval asuva elamu fassaad. 1879. Tartu projektide andmebaas, aadressijärgne otsing,
http://www.ra.ee/dgs/_display.php?web=.massiiv.tartu_projektid&fns=EAA.2623.1.117&img=eaa2623_001_0000117_00160_f.tiff&tpl=zoomify&hash=38d35499f6dedb8417e698debccb2832 (vaadatud 24. IV 2016).
39. Vanemuise tänav. 1885. A. Oleander, Tartu kadnund vaated. Tallinn: Tänapäev, 2014, lk 94.
40. Raatuse 14. 1895. Tartu projektide andmebaas, aadressijärgne otsing,
http://www.ra.ee/dgs/_display.php?web=.massiiv.tartu_projektid&fns=EAA.2623.1.135&img=eaa2623_001_0000135_00070_fd1.tiff&tpl=zoomify&hash=482897f75d7692cf10ea6ed7796d9bb6 (vaadatud 24. IV 2016).
41. Kүүtri tänaval asunud elamu fassaad. 1910. Tartu projektide andmebaas, aadressijärgne otsing,
http://www.ra.ee/dgs/_display.php?web=.massiiv.tartu_projektid&fns=EAA.2623.1.150&img=eaa2623_001_0000150_00258_ad1.tiff&tpl=zoomify&hash=b131f5b0aa90d5b2d3aec29baffe5370 (vaadatud 24. IV 2016).
42. Lossiplats. 19. saj lõpp. Autor C. Schmidt, RrM kogu.
43. Lossiplats. 19. saj lõpp. Vana Haapsalu: ehitised ja inimesed. Koost T. Karjahärm. Tallinn: Argo, 2006, lk 10.
44. Bergfeldti mudaravila. Sajandivahetus. LM kogu.
45. Karja 5. 19. saj lõpp. LM kogu.
46. Büll supelasutuse piirdeaed. 20. saj alg. Vana Haapsalu: ehitised ja inimesed. Koost T. Karjahärm. Tallinn: Argo, 2006, lk 66.
47. Sadama tänava piirdeaed. 20. saj algus. LM kogu.

48. Ehte tänav. 1910–1918. Гапсаль : Бронная улица = Napsal : Rüststrasse
<http://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:65600> (vaadatud 22. IV 2016).
49. Bekmanni villa Wiedemanni tänaval. *Ca* 1905–1915. Tervitusi Haapsalust: postkaarte ja fotosid Rein Meistri ja Läänemaa Muuseumi kogust. Koost Asta Veenpere. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk 134.
50. Promenaadi tänav. 20. saj alg. LM kogu.
51. Sadama 22. 1936. LM kogu.
52. Uus-Roomassaare 26 piirdeaed. 1920–1940.
<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=532100676847641&set=a.525599467497762.1073741831.100001431410454&type=3&theater> (vaadatud 22. IV 2016).
53. Kuressaares, söövad vahvlijäätist. 1929. Leo antiik, Kuressaare.
54. Pargi 2 piirdeaed. 2016. Autori foto.
55. Lasteaia 8 piirdeaed. 1910. SM kogu.
56. Pargi 4 sepivärav. 2016. Autori foto.
57. Uuel tänaval asuva hoone projekt. 1892. Kuressaare Linnaatlas. Linna kujunemise, linnaehituse arengu ja arhitektuuriväärtuste ülevaade 1999. E.-M. Bassihina, L. Hansar. Tallinn: Eesti Muinsuskaitseinspeksioon, 1999, lk 38.
58. Uus 14. 1930–1940. SM kogu.
59. Uus tänav. 1935. EAM kogu.
60. Vaade Mere puiesteele. 19. saj lõpp. Pernau : am Puschkin-Boulevard.
<http://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:63811> (vaadatud 22. IV 2016).
61. Mere pst 13. *Ca* 1910. Pärnu sanatoorium. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:63903> (vaadatud 22. IV 2016).
62. A. H. Tammsaare 7. *Ca* 1910. Pernau : Willa Petersen
<http://www.digar.ee/arhiiv/et/pildimaterjal/2209> (vaadatud 22. IV 2016).
63. Supeluse 7. 20. saj alg. SM kogu.
64. Tammsaare pst 8. 20. saj alg.
65. Mere pst 13 värav. 2015. Autori foto. 2015.
66. Palli 13, Toomas Gutmanni projekti aed. 1927. TLPA arhiiv, aadressjärgne toimik.
67. Sihi 11, jalgvärav ja lippaed. 2013. Autori foto.
68. Hiiu-Maleva 13. 2014. Autori foto.
69. Kirde 3, Väikese Illimari 12 ja Ravila 9 betoonpostid. 2013. Autori foto.
70. Hiiu-Maleva 24 värav. 2014. Autori foto.
71. Mängu 18 elamu. 2014. Autori foto.

72. Vabaduse pst 127 jalgvärav. 2014. Autori foto.
73. Õie 42 piirdeaed. 2013. Autori foto.
74. Tartu 50. 1925. VM kogu, aadressijärgne toimik.
75. Pikk 29. *Ca* 1930. EFA kogu, autor J. Riet.
76. Kaarli tänav. Aia projekt. 1924. ERA, f T-10, n 4-1, s 403.
77. E. Wolffeldt ja A. Nürnberg. Esplanaadi 5 projekt. 1928. ERA, f T-10, n 4-1, s 191.
78. Mere pst 2. 1929. Autor H. Krannhals, Pärnu Brackmanni tänav.
<http://www.digar.ee/arhiiv/et/pildimaterjal/2619> (vaadatud 22. IV 2016).
79. I. Laasi. Seedri 9 piirde joonis. 1934. ERA, f T-10, n 4-1, s 1402.
80. Roosi tänava projektijoonis, E. Klein. 1932. ERA, f T-10, n 4-1, s 1264.
81. Pardi tänava elamu piirde joonis, I. Laasi. 1933. ERA, f T-10, n 4-1, s 955.
82. Seedri tänav. *Ca* 1938. Pärnu ja ta kuurort. Toim E. Eerme. Pärnu: Pärnu Päevaleht, 1939, lk 87.
83. Seedri 9, 7, 13 ja Esplanaadi 30 betoonpostid. 2016. Autori foto.
84. Lõuna 2a madal eesaed. 2016. Autori foto.
85. Suur-Posti 7 projektijoonis, M. Merivälja. 1938. ERA, f T-10, n 4-1, s 1004.
86. O. Siinmaa (?). Karja 5. 1937. Eesti funktsionalism. Koost Mart Kalm. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1998, lk 88.
87. Ringi 14. 2015. Autori foto.
88. Esplanaadi 23. 2016. Autori foto.
89. A. H. Tammsaare 1a. M. Merivälja. 1938. M. Merivälja. 1938. Eesti funktsionalism. Koost Mart Kalm. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1998, lk 91.
90. A. H. Tammsaare 1a elamu ees ja tagaia projekt. ERA, f T-10, n 4-1, s 1061.
91. Kesk-Kaar 48, V. Rosenbergi piirde joonis. 1924. Tartu LV arhiiv, aadressijärne toimik.
92. Elva 27, N. Kusmini eesaia ja piirde joonis. 1936. Tartu LV arhiiv, aadressijärne toimik.
93. Hurda 6, Vikerkaare 10, Koidula 9, Taara pst 11 betoonpostid. 2016.
94. Hurda 6 piirdeaed. 2016. Autori foto.
95. Hermanni 9, J. Linnakivi piirdeaia joonis. 1937. Tartu LV arhiiv, aadressijärne toimik.
96. Hermanni 7 eramu. 1936. EAA, f 2111, n 1, s 15423, l 46.
97. Hermanni 3 metallpiire. 2015. Autori foto.
98. Taara pst 6 piirdejoonis, A. Matteus, N. Kusmin. 1937. Tartu LV arhiiv, aadressijärne toimik.

99. Hermanni 4. 2015. Autori foto.
100. C. R. Jakobsoni 1 piirde joonis, P. Mielberg. 1932. Tartu LV arhiiv, aadressijärne toimik.
101. K. Burmani esifassaadi joonis. 1922. TLPA arhiiv, aadressijärgne toimik.
102. Tina 26. 2016. Autori foto.
103. Tina 17 piirdeaia metallosa detail. 2016. Autori foto.
104. Piirdejoonis Narva mnt 64 elamule A. Wladovsky. 1929. TLPA arhiiv, aadressijärgne toimik.
105. Raua 12 piire ja väravakujundus. E. Lohk. 1937. TLPA arhiiv, aadressijärgne toimik.
106. Raua 22 piirdejoonis. H.E. 1922. TLPA arhiiv, aadressijärgne toimik.
107. M. Kuskova. Uus-Roomassaare 13. 1985. Kuressaare LV arhiiv, aadressijärgne toimik.
108. Lõuna 20 piirdeaia tööjoonised. Pärnu. R. Raie. 1978. MKA arhiiv; ERA, f T-76, n 1, s 4041.
109. Pikk 50, Rakvere. 2015. Autori foto.
110. Poska 35, Tallinn. 2016. Autori foto.
111. Garnisoni 4, Kuressaare. 2016. Autori foto.
112. Garnisoni 4, Kuressaare. 20. saj alg. KLV kogu.
113. Supeluse 7, Pärnu. 20. saj alg. PLV kogu.
114. Supeluse 7, Pärnu. 2016. Autori foto.
115. Saue 5, Haapsalu 2016. Autori foto.
116. Näituse 5, Tartu 2016. Autori foto.
117. Pargi 1, Kuressaare. 2016. Autori foto.
118. Toominga 7, Pärnu. 2015. Autori foto.
119. L. Koidula 17. 2016. Autori foto.
120. L. Koidula 17. 1938. Tartu LV arhiiv, aadressijärne toimik.
121. E. Kuusik, piirdejoonis elamule A. Alle 3, Tallinn. 1932. TLPA arhiiv, aadressijärgne toimik.
122. A. Alle 3 piirdeaed. 2016. Autori foto.

Lisade loetelu

Lisa 1. Projektijooniste, ajaloolise pildimaterjali ning väliuuringute analüüs

Lisa 2. Ajaloolised tüüplahendused ja näidised

Lisa 3. Piirdeaia kujunduse kirjeldused ja tüüpiliste postide joonised

Lisa 4. Intervjuude käsikirjad